

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

ISSN 2219-2654

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

Збірник наукових праць

№ 3(56) 2021

Том 3

Сєвєродонецьк 2021

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

№ 3(56) 2021 Т.3

Збірник наукових праць

Засновано у 2001 році

Засновник:

**Східноукраїнський національний
університет**

імені Володимира Даля

Збірник зареєстровано

Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію

серія КВ №24831-14771ПР від 05.05.2021

**THEORETICAL AND APPLIED
PROBLEMS OF PSYCHOLOGY
AND SOCIAL WORK**

№ 3(56) 2021 Т.3

Collection of scientific works

It was founded in 2001

The founder is

**Volodymyr Dahl East-Ukrainian
National University**

Registered by the Ministry of
justice of Ukraine

Registration certificate

КВ №24831-14771ПР

dated 05.05.2021

Збірник наукових праць включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальністю 053 Психологія (з 2020 р.). У науковому виданні можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата психологічних наук (доктора філософії, доктора наук з психології). Наказ МОН України від 29.06.2021 № 735 (Додаток 3)

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Збірник має наступний DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654>.

Голова редакційної колегії збірника: *Завацька Н.Є.*, д.психол.н., проф., Заслужений діяч науки і техніки України.

Редакційна колегія збірника: Блинова О.Є., д.психол.н., проф.; Борисюк А.С., д.психол.н., проф.; Бочелюк В.Й., д.психол.н., проф., Заслужений діяч науки і техніки України; Вержибок Г.В., к.психол.н., доц. (Білорусь); Генкова П., д.психол.н., проф. (Німеччина); Завацький В.Ю., д.психол.н., доц.; Ковальчук З.Я., д.психол.н., проф.; Окулич-Казарин В.П., д.пед.н., проф. (Польща); Панов М.С., д.психол.н., доц.; Пілецька Л.С., д.психол.н., проф.; Чавдарова В.А., д.психол.н., проф. (Болгарія); Шевяков О.В., д.психол.н., проф. (заступник голови); Щербак Т.І., к.психол.н., доц.

Відповідальний секретар: Завацький Ю.А., д.психол.н., доц.

Статті рецензовано членами редакційної колегії.

Рекомендовано до друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 13 від 25 червня 2021 р.).

Матеріали друкуються мовою оригіналу в авторській редакції.

© Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2021

© Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University, 2021

ЗМІСТ

Тягур Л.М.

ПРОГРАМА СПРИЯННЯ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕДЖІВ В УМОВАХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....5

Афанасьєвська М. О., Коваленко В.О.

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ДО ЗАНЯТЬ З НАСТІЛЬНОГО ТЕНІСУ22

Бозоян М.А., Блискун О.О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ В ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ.....35

Бойко-Бузьіль Ю.Ю.

ОСОБИСТІСНА РЕСУРСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ45

Гейко Є.В., Горська Г.О., Радул І.Г., Родченкова І.В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ УПРАВЛІННЯ.....57

Гоян І.М.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ І ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ.....74

Завацький Ю.А., Шаповалова В.А., Завацька Н.Є., Волченко Є.Є.,

Смирнова О.О.

ПРОЦЕС РОЗВИТКУ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ.....82

Каширіна Є.В., Сілюков Д.В.

СИНДРОМ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПОЛЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....90

Корнієнко В.В.

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ.....106

Лосієвська О. Г.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ГУМАНІТАРІЇВ117

<i>Марійчин А.А.</i>	
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ПАРАМЕТРІВ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СПОРТСМЕНІВ-ГІРСЬКОЛИЖНИКІВ.....	125
<i>Marchenko A.D., Mykhaylyshyn U.B., Zavatska N.E., Tsarenok L.B.</i>	
INDIVIDUAL-TYOPOLOGICAL FEATURES OF PERSONALITY IN THE ASPECT OF MANIFESTATION POTENTIAL OF REHABILITATION AND SUSTAINABILITY.....	139
<i>Мілорадова Н.Е.</i>	
ТРИКУТНИК КАРПМАНА – ТОКСИЧНА МОДЕЛЬ ВІДНОСИН: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА СТРАТЕГІЇ ВИХОДУ.....	147
<i>Пілецька Л.С.</i>	
ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЕКТУВАННІ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ.....	157
<i>Пілецький В.С.</i>	
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ У ПІДЛІТКІВ.....	165
<i>Рукавишнікова С.В.</i>	
СПЕЦИФІКА ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	180
<i>Семиліт М.В.</i>	
ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ТА ТЕХНОЛОГІЯ ПРОЕКТУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ОСОБИСТОСТІ.....	188
<i>Слурденко Д.О.</i>	
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОВРЯДУВАННЯ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	197
<i>Ткач Т.В.</i>	
ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДИТИНИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	208
<i>Шевченко В.В.</i>	
ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....	220

**ПРОГРАМА СПРИЯННЯ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ
ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕДЖІВ В УМОВАХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

ORCID: [0000-0001-5106-2920](https://orcid.org/0000-0001-5106-2920)

У статті охарактеризовано авторську програму сприяння самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів за умови психологічної безпеки освітнього середовища. Розкрито мету, висвітлено основні завдання й обсяг програми тренінгу. Презентовано навчальні модулі програми тренінгу: Модуль 1. «Позитивна спрямованість особистості та розкриття потенційних можливостей викладача», Модуль 2. «Формування адекватної самооцінки, самоповаги та гордості. Подолання бар'єрів, що заважають повноцінному самовираженню у професійній діяльності», Модуль 3. «Розвиток здатності до самоактуалізації. Всебічний аналіз внутрішніх ресурсів особистості», Модуль 4. «Досягнення професійної самоактуалізації та закріплення умінь самовираження й саморозвитку», які спрямовані на розвиток структурних елементів самоактуалізації викладачів закладів фахової передвищої освіти і передбачають реалізацію теоретично визначених психологічних умов психологічно безпечного освітнього середовища, формування впевненості в реалізації значущих особистісних цілей викладача, прогнозування своїх життєвих перспектив, саморозкриття, самопізнання та самоактуалізації, розкриття ресурсів викладачів і подолання бар'єрів психологічного захисту, що заважають повноцінному самовираженню у професійній діяльності, підвищення рівня комунікативно-мовленневих навичок і психологічної культури, відкритості щодо нових ідей, умінню достатньою мірою контролювати власну поведінку та емоції тощо. У кожному модулі передбачені різні види й форми роботи: інтерактивні лекції, мультимедійні презентації, обговорення відеофрагментів, ділові ігри, мозковий штурм. Програму розроблено із урахуванням умов сьогодення (пандемії COVID-19) і вимогами розвитку цифрового суспільства, що потребувало технічного і методичного забезпечення для реалізації програми тренінгу в умовах онлайн. Для цього було використано платформу Zoom із використанням онлайн інструментів Miro, Google Jamboard, Mentimeter, Kahoot, Google документ зі спільним доступом.

Ключові слова: самоактуалізація, психологічна безпека, програма, соціально-психологічний тренінг, заклади фахової передвищої освіти, викладачі

Постановка проблеми. У сьогоднішній час стрімких змін, пов'язаних із цифровою трансформацією освіти та впровадженням дистанційних форм навчання, розкриття внутрішнього потенціалу викладачів коледжів, їх професійна самоактуалізація стає можливим через впровадження онлайн-тренінгів сприяння самоактуалізації викладачів педагогічного коледжу в умовах психологічно безпечного освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самоактуалізація є одним із показників розвитку та самовдосконалення людини, процесу повного розгортання особистісного потенціалу, розкриття у людини того найкращого, що дала природа. Глибока, сутнісна самоактуалізація обумовлює особистісне зростання, розвиток, самоздійснення і в життєвому, і в професійному полі. Самоактуалізація відбувається зсередини, від внутрішньої природи людини, а зовнішні обставини активно впливають на самоактуалізацію, стимулюючи або пригнічуючи цей процес (Завадська Т., 2017).

Самоактуалізація це процес досягнення власного повного потенціалу через творчість, автономію, спонтанність та яскраве розуміння своїх бажань і бажань. З іншого боку, якість життя є всеохоплюючим поняттям, яке включає як особистий (суб'єктивний), так і безособовий (суб'єктивний) аспекти життя. Воно відображає зміну, розрив між очікуваннями, перспективами людини та її наявним досвідом. (Tripathi, N., 2018).

Професійна самоактуалізація особистості – це пошук «себе в професії», власної професійної ролі, образу Я, професійного іміджу, визначення для себе професійних перспектив, досягнення їх, встановлення нових професійних цілей, прагнення до гармонійного розкриття і реалізації свого потенціалу в обраній професії (Рутіна Ю., 2012)

Професійна самоактуалізація пов'язана із вирішенням особистісних протиріч, зі зміною мотиваційної сфери, з появою внутрішньої потреби у формуванні певної професійної стратегії, плануванні професійної кар'єри, соціального призначення, професійного зростання, використання права на творчість (Ткалич М., 2006).

Високоєфективні викладачі необхідні для перетворення людини з чуттєвої істоти до особистості. Іншими словами, викладачі, які самоактуалізуються можуть розвивати внутрішній потенціал здобувачів освіти, тобто максимально розвивати людські ресурси. Ці педагоги можуть мотивувати учнів реалізувати свої власні внутрішні можливості, стаючи частиною психологічної безпеки освітнього середовища (Rahimi & Karkami, 2015).

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Програма

сприяння самоактуалізації викладачів педагогічного коледжу в умовах психологічно безпечного освітнього середовища спрямована формування ресурсів безпечної особистості, яка знає, що є різні джерела небезпек, але вона може їх подолати своєю активністю, перемогти небезпечні ситуації без шкоди для самої себе та інших людей, вмотивована професійною діяльністю; здатна переосмислювати проблеми та змінювати суб'єктивне ставлення до них.

Програма сприяння самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів в умовах психологічної безпеки освітнього середовища розрахована на 4 модулі (72 годин) і реалізовувався у формі соціально-психологічного тренінгу.

Мета програми: цілеспрямований та систематичний вплив на структурні елементи самоактуалізації викладачів закладів фахової передвищої освіти та реалізації теоретично визначених психологічних умов психологічно безпечного освітнього середовища.

Завдання програми:

1) розвивати та формувати впевненість у реалізації значущих особистісних цілей викладача, прогнозування своїх життєвих перспектив, саморозкриття, самопізнання та самоактуалізації, закріплення навичок здатності до самоактуалізації, самовираження, адекватної самооцінки, самоповаги, 2) навчитися аналізувати власні потреби та цілі, переконання, установки та принципи, творчий потенціал, позитивні і негативні сторони власної особистості, власні ресурси викладачів і подолання бар'єрів, що заважають повноцінному самовираженню у професійній діяльності, 3) створення психологічних умов атмосфери безпеки для ближчого знайомства і встановлення емоційних контактів; створення умов для аналізу позитивних сторін та саморозкриття власної особистості, сприяння процесу успішної адаптації під час онлайн стосунків.

Загальна структура програми тренінгу

1. Перший модуль *«Позитивна спрямованість та розкриття потенційних можливостей викладача»* був спрямований на створення атмосфери безпеки для ближчого знайомства і встановлення довірливих емоційних контактів; сприяння процесу успішної адаптації під час онлайн стосунків; актуалізацію власних потреб та цілей, прагнення керуватися у житті своїми цілями, установками, переконаннями і принципами, формування впевненості в реалізації мети життя, створення умов для аналізу позитивних сторін та саморозкриття власної особистості, активізації процесу саморозкриття, самопізнання та самоактуалізації, мотивації професійного самовдосконалення, виявлення очікування учасників відносно цілей тренінгу.

Другий модуль *«Формування адекватної самооцінки, самоповаги та гордості. Подолання бар'єрів, що заважають повноцінному самовираженню у*

професійній діяльності» мав на меті розкриття власних ресурсів викладачів і подолання бар'єрів, які заважають повноцінному самовираженню у професійній діяльності, розвиток навичок самоаналізу, креативності, рефлексії, схильності до пізнання нового, актуалізація значущих особистісних цілей викладача: свободи від комплексів, впевненості в собі та установки на значущість власної особистості, мотивації професійного самовдосконалення, критичного ставлення до власної особистості, витримки та вмотивованості педагога до свого подальшого професійного саморозвитку, оволодіння методами психічної саморегуляції, емпатії, спостережливості, стресостійкості, розвиток навичок самоаналізу, рефлексії, креативності, схильності до пізнання нового, закріплення навичок самоаналізу та самовираження, сприянню професійної самоактуалізації;

Третій модуль *«Поглиблення навичок самоактуалізації та всебічний аналіз внутрішніх ресурсів особистості»* передбачав закріплення навичок самоактуалізації, самовираження, розвиток впевненості в собі та установки на значущість власної особистості, виокремлення позитивних і негативних сторін власної особистості, формування критичного ставлення до власної особистості, розкриття творчого потенціалу, розвиток емпатії, спостережливості, стресостійкості, прогнозування своїх життєвих перспектив, підвищення рівня комунікативно-мовленнєвих навичок і психологічної культури, подолання бар'єрів психологічного захисту, відкритості щодо нових ідей, умінню достатньою мірою контролювати власну поведінку та емоції,

Четвертий модуль *«Досягнення професійної самоактуалізації та закріплення умінь самовираження»* спрямований на закріплення навичок самовираження та самоаналізу, формуванню адекватної самооцінки, самоповаги, свободи від комплексів, відсутності бар'єрів психологічного захисту, відкритості щодо нових ідей, умінню достатньою мірою контролювати власну поведінку та емоції, сприянню професійної самоактуалізації, підвищення рівня комунікативно-мовленнєвих навичок і психологічної культури, формуванню витримки та вмотивованості педагога до свого подальшого професійного саморозвитку, оволодіння методами психічної саморегуляції.

Програму розроблено із урахуванням умов сьогодення (пандемії COVID-19) і вимог розвитку цифрового суспільства, що потребувало технічного і методичного забезпечення для реалізації програми тренінгу в умовах онлайн. Було на платформі Zoom з використанням онлайн дошки (Miro, Google Jamboard, Mentimeter, Kahoot та ін.).

Перший модуль «Позитивна спрямованість та розкриття потенційних можливостей викладача».

Тренінгове заняття 1. Вступна частина тренінгу передбачає

знайомство, тобто створення доброзичливої і продуктивної атмосфери, у формі самопрезентації учасників тренінгу; пояснення правил роботи у онлайн режимі, а також підтримання демократичної дисципліни у формі прийняття правил групи. Потім виконання вправи вербалізації свого самопочуття кожним учасником групи, зазвичай починається з найщирішої людини в групі, яка задає норму ширості. Повідомлення про очікування здійснюється за допомогою інтерактивної онлайн дошки Word It Out та наступним обговоренням. Для ознайомлення з метою та завданнями тренінгу використовується презентація PowerPoint «Особливості формування психологічної безпеки освітнього середовища та його вплив на самоактуалізацію викладача педагогічного коледжу».

Інформаційна складова реалізовується через онлайн лекції та відповідні до них презентації PowerPoint «Особливості формування психологічної безпеки освітнього середовища» «Вплив психологічної безпеки на самоактуалізацію викладача педагогічного коледжу», створення атмосфери безпеки для ближчого знайомства і встановлення емоційних контактів, сприяння процесу успішної адаптації в роботі онлайн групи; розвиток навичок спілкування в дистанційному форматі.

Під час мозкового штурму відбувається обговорення розуміння фрази А. Маслоу: «...здорову, самоактуалізовану особистість не лякає невідомість настільки, наскільки лякає середньостатистичну людину. Вона ставиться до незвіданого спокійно, не розглядаючи у цьому загрози для себе. Для неї невідоме є цікавим, таким, що збуджує до діяльності, пошуку істини» (Маслоу, 1999: 233).

Вправа «Життєвий та професійний кодекс педагога». Проводиться для рефлексії та вербалізації життєвих та професійних цінностей та принципів.

Вправа «Комплімент» з використанням цифрового інструменту – інтерактивної онлайн дошки Migo. Завданням цієї вправи є навчитися долати негативні атаки із зовнішнього середовища, відпрацювати навички ефективної комунікації.

Вправа «Опитування» Проводиться за допомогою гуглформи з метою отримання рефлексії після завершення теми. Учасникам пропонується висловити свій актуальний емоційний стан, а також відповісти на питання, які уточнюють подальшу роботу групи. Учасникам пропонується переглянути релакс-відео за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=DgTyKEKB-xw>. Наприкінці заняття, з метою створення атмосфери єдності, підвищення позитивного настрою у Viber групі проводиться вправа «Надішли смайлик»

Заняття 2. Складається з вправи «Асоціація на самого себе» (Приходько І., 2017) Кожному учаснику пропонується назвати своє ім'я і дати

дві асоціації на самого себе, перша – «Я такий, яким я є зараз», друга – «Я такий, яким я був рік тому». Асоціювати себе бажано з явищами природи - погодою, порою року тощо.

Вправа «Лист до себе» (Федорчук В., 2014). Проводиться з метою моделювання учасниками власного «Я - образу» після тренінгу. Використовується гугл-документ із спільним доступом. Учасникам пропонується інструкція: «У гугл-документі напишіть листа самому собі, якими ви бачите себе наприкінці тренінгу. Опишіть свої очікування від занять, власні цілі, наскільки, в чому, як ви змінитесь. Також запишіть, як ви зараз думаєте, в результаті якої події ви могли б стати більш особистісно зрілим. Це буде ваш лист у майбутнє, який буде надісланий Вам на електронну пошту на останньому занятті».

Вправа. «Малюнок музики» (Федорчук В., 2014). Проводиться з метою невербальної візуалізації самого себе, забезпечення можливості творчої самопрезентації членам групи; розвиток умінь інтерпретувати психомалюнки; проявляти креативність. Учасники тренінгу мають намалювати образи, почуття, символи, які асоціюються з певною музичною темою. Кожен має прагнути виразити себе якомога повніше.

Підбрана музика: «Пори року» А. Моцарт (<https://www.youtube.com/watch?v=QRZ1Ubyj17Q>) «Шторм» А. Вівальді (<https://www.youtube.com/watch?v=-Dgu1dZEibE>) «Осінній вальс» Ф. Шопена (https://www.youtube.com/watch?v=bKTPpvAkU_c).

Потім малюнки демонструються на екрані, учасникам дається завдання упізнати авторів малюнків. Наприкінці відбувається обговорення та учасники діляться своїми враженнями, звертаючи увагу на те, наскільки кожен з них зумів розкрити себе в цьому малюнку музики.

Вправа «Хто впливає на нас у прийнятті рішень?»

Проводиться з метою подолання комфортної поведінки та здобуття знань про вплив соціуму.

Учасникам пропонується переглянути відео «Вплив соціального середовища. Експеримент»

(<https://www.facebook.com/watch/?ref=saved&v=502168664226644>),

з наступним його обговоренням. *Вправа «У кабінеті керівництва»* (Приходько І., 2017) та *вправа «Контраргументи»* (Федорчук В., 2014) проводяться з метою виявлення внутрішніх протиріч, зміни сприйняття своїх недоліків, визначення напрямів особистісного зростання.

Вправа «Труднощі на шляху» (Приходько І., 2017). Проводиться з метою усвідомлення труднощів, знаходження способів подолання перешкод на своєму шляху.

Учасникам пропонується переглянути відео мультфільму «Скарлет» (<https://www.youtube.com/watch?v=JOWiPx5VRUU&t=32s>) та проаналізувати власні зовнішні та внутрішні труднощі.

Вправа «Закон гармонії» проводиться для формування толерантності та рефлексії.

Перед заняття пропонується переглянути відео «Французька короткометражка про емоції» (<https://www.facebook.com/serhii.satsiuk/videos/2733153700269983/>), а потім вправи «Дозволяю собі, забороняючи іншим», та «Забороняю іншим, дозволяючи собі».

Вправа «Тут і зараз» Проводиться для рефлексії заняття. Учасникам пропонується висловитися про свій стан на момент початку роботи у групі: кожний проговорює «Зараз я відчуваю...» або передає свій стан у невербальній формі, наприкінці заняття пропонується переглянути відео «Потрібно спіймати момент і насолоджуватися маленькими радощами життя» (<https://www.facebook.com/watch/?ref=saved&v=152291356756292>).

Вправа «Надішли гіфку» Проводиться з метою створення атмосфери єдності, підвищення позитивного настрою. Кожен учасник має надіслати у Viber групу гіф іншим учасникам.

Заняття 3. Вправа 1. «Чи знаєш ти мене?». Проводиться для виокремлення звичок, ознак, за якими можна впізнати учасника групи.

Вправа «Діалог на папері» (Приходько І., 2017) Проводиться з метою розуміння учасниками особливостей ділової комунікації в різних ситуаціях керівної, переговорної та іншої взаємодії; усвідомлення власних установок, що допомагають або заважають їм досягати свої цілі при взаємодії з іншими людьми. Обговорення проводилося у ZOOM кімнатах, малюнкові та графічні зображення опрацьовуються за допомогою інтерактивної дошки Awwapp.

Вправа «Рефлексія заняття». Учасникам пропонується висловити свої враження, щодо тренінгового заняття, відповівши у програмі Kahoot на питання. І на завершення заняття проводиться вправа «Приємно сказати...», учасникам пропонується попрощатися через Viber чат.

Другий модуль «Формування адекватної самооцінки, самоповаги та гордості. Подолання бар'єрів, що заважають повноцінному самовираженню у професійній діяльності».

Заняття 4 Проводиться з метою розвитку комунікативних навичок; сприянню усвідомленню свого стилю спілкування з колегами; формуванню позитивних стосунків в групі. Проводяться вправи «Привітання», «Про себе», «Де я?» (модифікація гри «Аварія корабля»).

Вправа «Валіза, кошик, м'ясорубка». Проводиться з метою фіксації

стану свого знання про досліджуване поняття, наскільки воно змінилося; визначення причини цього стану, оцінювати свою діяльність і важливість цього методу для себе. Вправа проводиться за допомогою програми Google Jamboard з спільним редагуванням файлів. Учасникам пропонується під написами і значками нотаток, «валіза», «кошик для сміття», «м'ясорубка» написати: під жовтою нотаткою, на якій написано «Валіза», необхідно намалювати той важливий момент, який учасник отримав під час роботи в групі, хоче забрати з собою і використати в своїй діяльності. Під синьою нотаткою – те, що виявилось непотрібним, некорисним, те, що можна відправити в «кошик для сміття». Сіра нотатка – це те, що виявилось потрібним, не готовим до використання в своїй роботі. Таким чином, те, що треба домислити, допрацювати, «докрутити» відправляється на аркуш з зображенням м'ясорубки.

Вправа «Релакс» Учасникам групи пропонується переглянути релакс-відео https://www.youtube.com/watch?v=NQVAq_MIMDg та завершити роботу.

Заняття 5. Проводиться з метою попередження послаблення вольового зусилля учасників в ситуації небезпеки або стомлення.

Вправа «Привітання» Кожному члену групи пропонується цифра (номер) від одного до п'яти. Кожен номер може повторюватися 3-5 разів. Цифра означає кількість варіантів різних привітань в групі, які повинен одразу виконати учасник, коли вона висвітилася йому на екрані.

Вправа «Хто мене мотивує в моїй професії». В процесі проведення даної вправи вирішується завдання осмислення відмінностей в цілях професійної діяльності на початку кар'єри і в процесі накопичення професійного досвіду. Вправа проводиться за допомогою програми Google Jamboard. На фреймі робиться три нотатки з надписами «Для чого ви працюєте?» з позиції минулого, теперішнього, майбутнього: початок професійної діяльності; в даний час; через 5 років.

Вправа «Зроби спробу» Учасникам пропонується переглянути наступні відео «Про пташку ківі (<https://www.youtube.com/watch?v=dzQiLH5kkn0>), Притча «Урок метелика» (<https://www.youtube.com/watch?v=hoW9eX0J7D4>).

Висновок вправи «Є особливі люди, які не змінюються в силу обставин - вони змінюють самі обставини й перетворюють їх у щось нове і прекрасне, витягаючи користь і знання із ситуації...».

Вправа «Рефлексія». Пропонується відповісти на питання у програмі Kahoot.

Вправа «Мета» У відомому творі Льюїса Керролла «Аліса в Задзеркаллі» є багато повчального. Важко навіть сказати, для кого ця книжка написана - для дорослих чи дітей. Напевне, кожен відповідно до свого віку знайде там щось цікаве і повчальне. Зараз, з огляду на теми тренінгового курсу

пригадується діалог між Алісою і Чеширським котом (<https://www.youtube.com/watch?v=E0xxgOmj9Aw>).

Вправа «Чарівне слово» Узагальнюючи зустріч, кожний з учасників у чат пише «чарівне слово», яке буде допомагати всім до наступної зустрічі, наприклад: «нехай нам допомагатиме... (радість, світ, весна, успіх, впевненість, небо, квіти, сяйво, тощо)».

Третій модуль *«Поглиблення навичок самоактуалізації та всебічний аналіз внутрішніх ресурсів особистості»*.

Заняття 6. Проводиться з метою усвідомлення учасниками, що таке стрес як психофізіологічний феномен; виявлення показників (маркерів), за якими виявляють стан стресу; вироблення навичок швидкого реагування на конфліктну ситуацію.

Вправа «Чищення цибулини» (Федорчук В., 2014). Проводиться з метою чітко зрозуміти, ким є учасник тренінгу дійсно є, уявити своє внутрішнє «Я» і усвідомити свої цілі і бажання.

Вправа «Закон відповідності» «Таємниця смарагдової скрижалі з могили Гермеса наголошувала на такому: «Як усередині, і зовні, як вгорі, і унизу». Все, що знаходиться навколо вас, є дзеркальним відображенням вашого внутрішнього стану – це є суть Закону відповідності. Всесвіт постійно відтворює вашу реальність відповідно до вашого стійкого уявлення про неї. Постійно прокручуються ті самі думки та переконання, згідно із Законом відповідності будуть відтворюватися на матеріалі вашого життя. Відповідно до цього закону стан вашого життя відповідає вашому способу думок. Ви ніколи не зможете досягти у зовнішньому світі того, чого немає у вас усередині, і якщо ви хочете щось змінити у своєму житті, то маєте почати зі зміни деяких аспектів свого внутрішнього світу. Суть цих змін – у налаштуванні вашого внутрішнього по відношенню до бажаного зовнішнього. Подивившись у словник, ми побачимо, що слово "налаштувати" означає "приспособитись до чогось, привести в гармонію з чимось, привести до чуйного стану". Наш внутрішній емоційний стан характеризується певними вібраціями. Це енергія певної чистоти та частоти (або діапазону частот), яку ми випромінюємо назовні і вона притягує резонуючу енергію такого ж роду. Те, що ми є всередині, ми створюємо і зовні. Зовнішній світ – це наше віддзеркалення. На жаль, ми привчені думати про себе як про своє фізичне тіло, а не про внутрішню енергію. Наш розум ідентифікує нас саме у формі, у часі та з певним набором знань нашого ЕГО про себе. Ми дивимось у дзеркало і віримо – те, що ми бачимо, це і є ми. І нас всіляко заохочують у це вірити. Ми живемо у рамках культури, яка підкріплює цю віру. Нам щодня говорять, що треба мити, дезінфікувати, обробляти дезодорантами, чистити, годувати та прикрашати наші тіла, щоб бути щасливими, здоровими та «жити у

шоколаді». Реклама твердить: «Не знаєш із чого розпочати свій успіх? Почни із запонок!». Багато хто з нас долучається до цієї філософії з дитинства і тому звертається з собою як з упаковкою, внутрішньо вміст якої не має значення. Тому в цих умовах нами слабо сприймається ідея, що ми утримуємо в собі значно суттєвіше «Я». З метафізичного погляду людина – це тіло з душею, а душа з тілом. Це багатовимірний Свідомість, одягнена у фізичну форму тіла, за допомогою якої вона переживає свій досвід у цьому світі. Ми всі – одна Свідомість. Питання в тому, наскільки наш розум має доступ до цієї Свідомості та її синхронізуючого Ритму. Власне, особистісне зростання – це процес зняття «цибулинного лушпиння» Усього, що призвело людину до ізоляції від цієї Свідомості. Безперечно – стежити за тілом необхідно, але набагато важливіше не тільки посипати свій ніс пудрою і боротися з лупою, але й піклуватися про свою духовну складову, дотримуючись «ментальної гігієни» своїх помислів. Пам'ятайте: початок будь-якої вашої ситуації ви виявите усередині себе. Подивіться на себе, подивіться на ситуацію, і ви побачите, що вона є вашим відображенням. Вона відповідає тому, який ви є. Але ситуація змінюється, коли ви стаєте іншим. Зрештою - самим собою, пройшовши трансформацію від питання "Хто я?" до усвідомлення "Я єсмь". Після проводиться обговорення розповіді.

Вправа «Якщо б ..., то я почав би...» Проводиться для вироблення навичок швидкого реагування на конфліктну ситуацію. Один з учасників ставить умову, в якій обумовлена деяка конфліктна ситуація.

Вправа «Що я значу?» проводилася з метою актуалізації значущих особистих цінностей та розвитку візуалізації, креативності, рефлексії.

Вправа «Моя позитивне відображення» (Федорчук В., 2014). Проводиться для формування позитивної Я – концепції, розвитку рефлексії, розвитку соціальної перцепції. Обговорення притчі «Трохи срібла» (<https://www.youtube.com/watch?v=WX-tjqj5huM>).

Вправа. «Тематичний життєвий багаж» Проводиться з метою розвитку рефлексії; визначення пріоритетних напрямів роботи з того, що можна самовдосконалити.

Вправа «Намалюй свій страх». Метою цієї вправи було навчити учасників перемогти негативні переживання, символічно знищити страх, понизити емоційне напруження.

Вправа. «Якір ресурсу» Проводиться з метою відшукати внутрішній ресурс особистості.

Вправа «16 асоціацій». Проводиться з метою виявлення асоціативних уявлень про роботу та перешкод до задоволення від роботи; аналіз напрямків для професійного зростання. Вправа проводиться за допомогою програми

Google Jamboard з спільним редагуванням файлів. На фреймі робляться п'ять закладок. Під першою закладкою занотовуються 16 асоціацій на слова «моя робота». Під другою закладкою – асоціації на слова з першої колонки, попарно їх об'єднуючи: асоціація на перше і друге слово, асоціація на третє і четверте слово, потім – на п'яте і шосте і т.д. Таким чином, в другій колонці отримуємо вже вісім асоціацій. В третій колонці процедура повторюється, і ми отримуємо 4 слова. Продовжуємо до тих пір, поки в останнім, п'ятій колонці не залишиться тільки одна асоціація. Її також необхідно зобразити у вигляді схематичного малюнка.

Вправа «Професійне "Я"» Проводиться з метою підвищення самооцінки; гармонізації емоційного стану; розвитку позитивної концепції «Я-педагог».

Вправа «Враження» Учасники групи у чаті висловлюють один одному свої враження: «Я зрозумів, що ти для мене...», «Я вдячний тобі за те, що...».

Заняття 7. Проводиться з метою усвідомлення власної мотивації професійної діяльності; формування професійних цілей відповідно до власної мотивації; формування навичок досягнення встановлених цілей.

Вправа «Прислухатися до себе» проводиться з метою опису свого актуального стану за допомогою ZOOM кімнат.

Вправа «Нахаба» та *вправа «Бути нескромним»* дозволяють учасникам внутрішньо повторити ситуацію успіху, що сприяє виникненню мотивації та енергії, необхідної для нових досягнень.

Вправа «Шлях до мети» Учасникам тренінгу пропонується переглянути відео:

- 1) <https://www.facebook.com/groups/1240892276273463/posts/1488716948157660/>
- 2) https://www.youtube.com/watch?time_continue=13&v=Rv9hn4IGofM&feature=emb_logo , а потім подумати про найважливіші цілі, що стоять перед ними на цьому етапі життя, та коротко описати їх декількома ключовими словами.

Вправа «Сходинки досягнень» Учасникам пропонується переглянути відео японської казки «Жабка з Кіото і жабка з Осаки» <https://www.youtube.com/watch?v=TNC76c3thb0> . Учасників просять подумати про яку-небудь мету, якої їм хотілося б досягти протягом найближчого року, і стисло записати її (мету, з якою працювали у попередній вправі, або обрати нову). Проводилася за допомогою програми Jamboard.

Вправа «Стріла», вправа «Рефлексія» та вправа «Піраміда почуттів» проводилися з метою закріплення знань, отриманих під час тренінгу, досягнути стану душевної рівноваги. Кожен учасник висловлює свою думку паралельно її друкуючи в гугл-документі із спільним редагуванням: «Сьогодні я дізнався

(відкрив для себе, зрозумів, навчився, відчув)...» наступний учасник кладе свою руку на долоню попереднього. Таким чином, «будується» піраміда почуттів.

Заняття 8. *Вправа «Моя майбутня самореалізація»* Учасникам тренінгу пропонується переглянути відео: <https://www.youtube.com/watch?v=Bd4vKutoBVI> , а потім уявити себе через 10 років, за умови, що їхнє життя здійснюється у повній відповідальності з найкращими побажаннями й очікуваннями. Учасники по черзі описують свій образ у майбутньому (скільки їм років, як Вони виглядають, де і ким працюють, яке їх матеріальне становище та до чого вони прагнуть). *Вправа «Мотивація»* Перегляд відео: <https://www.youtube.com/watch?v=9q5K-lqZ2Vc> та намалювати схему професійного успіху. Наприкінці заняття проведення вправ *«Налаштуйся на успіх»* та *«Рефлексія»*.

Заняття 9. *Вправа «Привітання»* проводиться з метою сприяння встановленню контакту між учасниками групи та налаштування на роботу у групі. *Вправа «Мої слабкі сторони»* (Федорчук В. М., 2014) проводиться з метою визначення своїх слабких сторін; навчання проникати у власний внутрішній світ, розвивати відкритість учасників тренінгу. Перегляд одного з відео:

1) <https://www.youtube.com/watch?v=yJYYNlnWpw>
2) <https://www.youtube.com/watch?v=fYxGVf-sUXw>

Вправа «Сім червоних ліній» Проводиться з метою навчання учасників відстоювати свої позиції. Учасникам пропонується переглянути відео «Сім червоних ліній» <https://www.youtube.com/watch?v=8BctbPxfVQ8> . Після перегляду проводиться його обговорення.

Вправа «Всі рівні?» проводиться з метою осмислення ситуацій в які можна потрапити. Учасникам пропонується переглянути відео <https://www.youtube.com/watch?v=uYjnTnByIE4&t=9s> Після перегляду проводиться його аналіз.

Вправа «Арт-салон» Проводиться з метою гармонізації емоційного стану.

Вправа «Рефлексія заняття» проводиться за допомогою програми Conceptboard.

Вправа «Я бажаю всім» Проводиться з метою створення позитивного настрою, з'єднання групи, відчуття єдності, укріплення відчуття належності до групи. Кожен учасник тренінгу по черзі закінчує фразу: «Я бажаю всім...».

Четвертий модуль *«Досягнення професійної самоактуалізації та закріплення умінь самовираження»*.

Заняття 10 проводиться з метою піднесення цінності особистості учасників, усвідомлення життєвих цінностей як основи бачення власної життєвої перспективи.

Вправа «Дитячі мрії» проводиться з метою розвитку в учасників навичок самопрезентації, створення в групі доброзичливої комфортної атмосфери.

Вправа «Виявіть ключові аспекти свого життя» проводиться за допомогою програми Google Jamboard з спільним редагуванням файлів.

Вправа «Які ваші таємні бажання?» Викладіть у фреймі програми Google Jamboard всі свої бажання, навіть найфантастичніші, все, чого вам хотілося б досягти. Включіть до списку прагнення й амбіції, що мають відносини до всіх ключових аспектів вашого життя, як професійного так і особистого.

Вправа «У чому ваші таланти?», *вправа «Які цінності ви проповідуєте?»*, *вправа «Ваші основні завдання»* проводяться з метою осмислення потенційних можливостей та цілей життя. Наприкінці заняття проводяться *вправи «Рефлексія» та «Думка»* з метою піднесення цінності особистості учасників, формування впевненості в собі, розвитку в учасників вміння проявляти позитивні емоції щодо оточуючих.

Заняття 11. проводиться з метою усвідомлення і прийняття своїх почуттів; позбавлення негативних почуттів; оволодіння методами психічної саморегуляції.

Вправа «Я в тебе навчився» Учасники повинні обов'язково сказати один одному декілька теплих слів - виділити те, чому «я в тебе навчився».

Вправа «Страхи - у бажання» проводиться з метою засвоєння навичок трансформації негативної енергії власних страхів у позитивну енергетику бажань.

Вправа. «Добро і зло» учасники пропонується переглянути відео (<https://www.youtube.com/watch?v=b6eiFXDgNRY>) та обговорити його.

Вправа «Я — подарунок для людства» Проводиться з метою виявлення унікальності кожного учасника групи, розвитку позитивної Я – концепції, на основі відео: <https://www.youtube.com/watch?v=BWfBP5sTW18&t=73s>.

Вправа «Зворотний зв'язок» Учасникам групи пропонується поділитися своїми враженнями щодо тренінгу в цілому і відповісти на питання:

Заняття 12. Проводиться з метою підвищення цінності життя, стимулювання учасників до саморозвитку, появи нових можливостей, які не були доступні раніше.

Вправа «Позитивний монолог». Проводиться для прийняття свого «Я» в позитиві, розвиток рефлексії.

Вправа «Комплімент зовнішності». Учасники повинні обов'язково сказати один одному декілька теплих слів, висловити комплімент зовнішності.

Вправа «Що найцінніше у цьому світі?». Учасникам пропонується переглянути відео <https://www.youtube.com/watch?v=rXWPoSp0H8A>, та описати свій шлях до щастя.

Вправа «Як я себе оцінюю». Перегляд відео «Притча про орла в курятнику» https://www.youtube.com/watch?v=c6NlyoVQ_ro та наступне обговорення свого призначення в житті.

Вправа «Внутрішній діалог». Проводилася з метою осягнення внутрішнього стану та власних потенційних можливостей

Перегляд відео 1) <https://www.youtube.com/watch?v=Jpuq4GXZBbQ>

2) <https://www.youtube.com/watch?v=4TwkzNOH0u4>

З метою узагальнення досвіду проводилася *вправа «Що я придбав?» та «Лист до себе»* (Федорчук В., 2014). Проводиться з метою моделювання учасниками власного «Я-образу» після тренінгу. І на завершення тренінгу проводиться вправа «*Процання*» з метою символічного вираження почуття розлуки та початку нового етапу в житті як природної події.

Висновки. Розкрито програму сприяння самоактуалізації викладачів педагогічних коледжів за умови психологічної безпеки освітнього середовища, змістовні модулі якої спрямовані на розвиток структурних елементів самоактуалізації викладачів закладів фахової передвищої освіти і передбачають реалізацію теоретично визначених психологічних умов психологічно безпечного освітнього середовища, формування впевненості в реалізації значущих особистісних цілей викладача, прогнозування своїх життєвих перспектив, саморозкриття, самопізнання та самоактуалізації, розкриття ресурсів викладачів і подолання бар'єрів психологічного захисту, що заважають повноцінному самовираженню у професійній діяльності, підвищення рівня комунікативно-мовленнєвих навичок і психологічної культури, відкритості щодо нових ідей, умінню достатньою мірою контролювати власну поведінку та емоції тощо. У кожному модулі передбачені різні види й форми роботи: інтерактивні лекції, мультимедійні презентації, обговорення відеофрагментів, ділові ігри, мозковий штурм. Програму розроблено із урахуванням умов сьогодення (пандемії COVID-19) і вимогами розвитку цифрового суспільства, що потребувало технічного і методичного забезпечення для реалізації програми тренінгу в умовах онлайн. Для цього було використано платформу Zoom із використанням онлайн інструментів Miro, Google Jamboard, Mentimeter, Kahoot, Google документ зі спільним доступом.

До перспектив подальшого дослідження належить перевірка ефективності тренінгу, обґрунтування та впровадження у професійну діяльність викладачів закладів фахової передвищої освіти, створення умов психологічно безпечного освітнього середовища.

Література

1. Завадська Т. (2017). Самоактуалізація в системі професійного самоздійснення вихователів дитячих дошкільних закладів. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. К.: «Срібна Хвиля». С. 67-76.
2. Приходько І. (2017). *Розвиток і відновлення психологічної безпеки особистості у фахівців екстремальних видів діяльності*. Харків: НАНГУ.
3. Рутіна Ю. (2012). Професійна самоактуалізація особистості. *Актуальні проблеми психології*, 1. С. 66-71.
4. Ткалич М. (2006). *Психолого-організаційні детермінанти самоактуалізації менеджерів комерційних організацій: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.10*. Київ: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України.
5. Федорчук В. (2014). *Тренінг особистісного зростання*. Київ: Центр учбової літератури.
6. Маслоу А. (1999). Мотивация и личность / Пер. А.М. Татлыбаевой. СПб.: Евразия. Retrieved from: http://pedlib.ru/Books/1/0467/1_0467-233.shtml#book_page_top
7. Rahimi M., Karkami F.H. (2015). The role of teachers “classroom discipline in their teaching effectiveness and students” language learning motivation and achievement: A path method. *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 3(1). P. 57-82.
8. Tripathi N. (2018). A valuation of Abraham Maslow's theory of self-actualization for the enhancement of quality of life. *Indian Journal of Health and wellbeing*, 9(3). P. 499-504.

References

1. Zavadzka T.V. (2017). Samoaktualizatsiia v systemi profesiinoho samozdiisnennia vykhovateliv dytiachykh doshkilnykh zakladiv. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuuka NAPN Ukrainy*. K.: «Sribna Khvyliia, 67-76. [in Ukrainian].
2. Prykhoodko I.I. (2017). *Rozvytok i vidnovlennia psykholohichnoi bezpeky osobystosti u fakhivtsiv ekstremalnykh vydiv diialnosti*. Kharkiv: NANHU. [in Ukrainian].
3. Rutyna Yu. (2012). Profesiina samoaktualizatsiia osobystosti. Aktualni problemy psykholohii, 1. 66-71.
4. Tkalych M. (2006). Psykholoho-orhanizatsiini determinanty samoaktualizatsii menedzheriv komertsiiinykh orhanizatsii: avtoref. dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.10. Kyiv: In-t psykholohii im. H.S. Kostiuuka APN Ukrainy.

5. Fedorchuk V.M. (2014). *Treninh osobystisnoho zrostannia*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
6. Maslou A. (1999). *Motivacija i lichnost'* / Per. A.M. Tatlybaevoj. SPb.: Evrazija. Retrieved from: http://pedlib.ru/Books/1/0467/1_0467-233.shtml#book_page_top
7. Rahimi M., Karkami F.H. (2015). The role of teachers “classroom discipline in their teaching effectiveness and students” language learning motivation and achievement: A path method. *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 3(1), 57-82.
8. Tripathi N. (2018). A valuation of Abraham Maslow's theory of self-actualization for the enhancement of quality of life. *Indian Journal of Health and wellbeing*, 9(3). 499-504.

Tiahur L.M.

A PROGRAM OF SUPPORTING OF SELF-ACTUALIZATION OF TEACHERS OF PEDAGOGICAL COLLEGES IN THE CONDITIONS OF PSYCHOLOGICAL SAFETY OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article gives a brief description of the program of supporting of self-actualization of teachers of pedagogical colleges in conditions of psychological safety of the educational environment. The purpose, the main tasks as well as the scope of the training program are revealed. The description of four modules of the training program is given: «Positive orientation and disclosure of potential opportunities of the teacher», «The formation of adequate self-esteem and pride. Overcoming of the barriers that prevent full self-expression in professional activity», «Deepening of self-actualization skills and comprehensive analysis of internal resources of the individual», «Achieving of professional self-actualization and consolidation of self-expression skills», which make up the structure of the program and are aimed at the development of structural elements of self-actualization of teachers of professional higher educational institutions and realization of theoretically determined psychological conditions of psychologically safe educational environment, the formation of confidence in realization of significant personal goals of teachers, forecasting of life prospects, self-disclosure, self-knowledge and self-actualization, revealing of the resources of teachers and overcoming of barriers of psychological protection that prevent full self-expression in professional activities, the improving of communication skills and psychological culture, openness to new ideas, the ability to sufficiently control their own behavior and emotions, to form the ability to work with online tools.

The modules include various types and forms of work: interactive lectures, multimedia presentations, discussion of video clips, business games, brainstorming.

The program was developed taking into account the current conditions (pandemic COVID-19), which required technical and methodological support for the implementation of professional activities online on the Zoom platform using such online tools as Miro, Google Jamboard, Mentimeter, Kahoot, Google document with shared access.

Key words: *self-actualization, psychological safety, program, social and psychological training, institutions of professional higher education, teachers ZFPV.*

Тягур Любомира Миронівна – викладач психології відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж Мукачівського державного університету».

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ДО ЗАНЯТЬ З НАСТІЛЬНОГО ТЕНІСУ

Стаття присвячена теоретико-методологічному розгляду поняття психологічної готовності осіб підліткового віку до занять з настільного тенісу, розкриттю психологічного, когнітивно-поведінкового, психоаналітичного та гуманістичного напрямків у вивченні цієї проблеми. Артикулюється увага на важливості внутрішніх відчуттів для можливості бути найсильнішим гравцем з настільного тенісу. Визначено можливість застосування методів арт-терапії для досягнення підлітками найкращих результатів у спорті. Проведена аналогія впливу дитячо-батьківських відносин на успіхи під час тренувань чи виконання певних завдань на змаганнях. Досліджено вплив однолітків на спортивні досягнення та дисципліну підлітків, граючих у настільний теніс. У статті робиться акцент на використанні різних методів впливу в різних підліткових групах секції «настільний теніс». Проведений аналіз показав, що ефективно тренування підлітків можливе лише за умови психологічної готовності. Була визначена сукупність мотивів, знань, умінь та навичок, якостей, які оптимізують внутрішні ресурси підлітків та проаналізовані особливості виконання складних вольових завдань під час тренувань або змагань.

Ключові слова: психологічна готовність, підлітки, настільний теніс, тривожність, самооцінка, спортивні досягнення.

Постановка проблеми. У сучасних умовах постійно зростають вимоги щодо професіоналізму та мобільності в різних галузях професійної діяльності. Психологічна готовність підлітків до спортивної діяльності – одне із центральних питань для професійного становлення. Через те, що погляди сучасних дослідників стосовно визначень поняття «психологічна готовність» розходяться, з'являються розбіжності в експериментальній сфері.

Прикладна психодіагностика допомагає встановити зв'язок з особистістю, виділяючи її індивідуальність. Більш повна інформація про особливі риси спортсменів лише допоможе покращити психологічну підготовку за умови наполегливості і високої мотивації досягнення успіхів у спорті під час тренувань та змагань.

Діагностичний мінімум представляє собою сукупність психодіагностичних методів і технік з науково обґрунтованими нормами. Якщо вчасно виявити життєві проблеми або відхилення в особистісній, психічній чи соціальній сферах та їх оточенні, можна буде виправити ситуацію або налаштуватись на більш плідну роботу з іншими претендентами. Для того, щоб користуватись психодіагностичними, психотерапевтичними чи психокорекційними методиками, необхідно бути компетентним в цьому, чи звернутись до спеціаліста. Існує багато технік та психологічних ігор, які доступні для тренерів. Головне, щоб вони були обізнані в цьому питанні та продовжували розвиватись.

Молодший підлітковий вік є надзвичайно важливим та при цьому непростим етапом. Саме від того, як пройде адаптація у тренувальній групі, засвоються нові навички та мотивація для продовження занять та покращення результатів, залежить професійний розвиток підлітків у групах базової та спеціальної підготовки. Бо більшість болючих питань можуть бути пов'язані із когнітивною сферою дитини, яка виникла чи прогресувала на початковому етапі спортивного розвитку.

Широко використовується спеціальний «стимульний матеріал» у вигляді текстів, спеціальних карток, картинок, який може допомогти у психологічній підготовці. Лише варто дотримуватись певних норм та порядку їх застосування згідно з віковими, особистісними та професійними особливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних і практичних матеріалів стосовно психологічної готовності осіб підліткового віку дозволяють зробити нові відкриття та висновки не тільки у сфері фізичної культури, а також у сферах основи здоров'я, біології, психології, педагогіки, вікової фізіології, шкільної гігієни і фізичного виховання.

Таке питання як психологічна готовність підлітків до занять з настільного тенісу – складне і багатогранне [1]. На сьогоднішній день воно недостатньо досліджене. Теорія та практика підготовки спортсменів інтегрує в собі досягнення сучасної науки, завдяки чому систематизуються дані науково-методичної літератури. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених-практиків приймало участь у розробці певних аспектів психологічного та педагогічного супроводу спортивної діяльності підлітків, представляючих різні види спорту, зокрема настільний теніс.

Такі вчені, як Л. Гіссен, І. Григор'янц, Т. Джамгаров, А. Пуні та ін., зробили великий внесок у вивчення загально-теоретичних основ психології спортивної галузі. Р. Абельська, Ю. Захар'янц, Н. Стамбулова та багато інших займались розробкою питань стосовно психологічних процесів, зв'язку рухових і розумових дій у спортдіяльності [2].

Теми, пов'язані із психологічною структурою спортивної діяльності, були розкриті І. Алешковим, Є. Ільїним, А. Родіоновим, Ю. Ханіним. Вплив дитячо-батьківських відносин на досягнення підлітків у спорті розкривають праці В. Белорусової, В. Маришук, Ю. Портних та ін. Дослідження О. Алексеевої, Г. Горбунової, Г. Двали допомогли зрозуміти сутність психологічної допомоги суб'єктам спортивної діяльності [12].

Надзвичайно цікаві такі питання, як психологічна підготовка та головні нюанси готовності спортсменів до змагань; моделі психологічного супроводу підлітків груп вищої спортивної майстерності; психологічні та педагогічні умови персональної підготовки осіб підліткового віку на заняттях з настільного тенісу із застосуванням методів арт-терапії. Їх дослідженням займались О. Гаврилович, Є. Ільїна, А. Пуні, Л. Радченко, В. Сивицький, О. Верьовка та інші [8].

Окрім цього, питання спортивної кар'єри, спортивного довголіття, функції спорту у процесі соціальної адаптації стали провідними у дослідженнях Г. Чемерних, І. Бех, В. Синьова, О. Хохліна, А. Максакова, В. Ткачова, О. Усанової, О. Морозової.

В наш час підготовка спеціалістів у сфері надання психологічної допомоги надзвичайно актуальна. Теорія і практика психокорекції поповнилась новими здобутками, що дозволило удосконалити понятійний апарат і методи надання психологічної допомоги.

Мета статті – розкрити особливості психологічної готовності осіб підліткового віку до занять з тенісу настільного.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. В наш час «психологічна готовність» вміщує в собі професійні знання, уміння, навички та інтереси, мислення, моральний особистісний потенціал [8]. На формування свідомих переконань в учнівської молоді впливає систематичне та цілеспрямоване заняття спортом. Окрім цього, це впливає на розв'язання освітніх, оздоровчих та виховних задач, поліпшує психологічну та фізичну підготовку.

Необхідність її всебічного дослідження пояснюється, насамперед, поступовим зниженням в підлітків інтересу до фізичного виховання, тренувань у фізкультурних гуртках, спортивних секціях та до самостійних занять у школі.

Особистісна психологічна готовність є важливою для відбору майбутніх чемпіонів та покращення результатів під час занять настільним тенісом. Тому кожен тренер повинен самовдосконалюватись, проходити певні психологічні курси з відпрацювання навичок та оволодіння психокорекційними методами, чи звертатись, у разі необхідності, за допомогою до фахівців.

Необхідність корекційно-розвивальної роботи з дітьми підліткового віку викликана недостатньою сформованістю та неповним розвитком психологічної реальності людини – через що і з'являються труднощі із поведінкою та реакціями підлітків.

Завдяки численним теоретичним та експериментальним дослідженням вчені дійшли висновку, що саме ступінь активності самої дитини впливає на ефективність і результативність процесу корекції, яка поповнилась новими здобутками (в якості понятійного апарату) та методами надання психологічної допомоги [3].

Для того, щоб людина змогла виразити свій психоемоційний стан, застосовується пластична зображальна творчість – арт-терапія. Вона є вирішенням багатьох загальних теоретичних та організаційних завдань, питань особистого характеру з різних напрямків.

В результаті використання арт-терапевтичних методів спостерігається поява такої риси, як адаптивність – проекція формування нової життєвої якості особи підліткового віку, так і родини в цілому. З'являється здатність до самостійного досягнення відносної рівноваги у суб'єктивних відносинах з іншими людьми в будь-яких життєвих ситуаціях – в сприятливих чи ні.

Також дуже важливою для психологічної готовності підлітків до занять з настільного тенісу є актуалізація батьківських ресурсів сім'ї. Діяльність спрямована на забезпечення ефективності її функціонування зі створенням корекційно-розвиваючого простору, формування і реалізації необхідних потреб підлітків[9]. Саме виховання і розвиток дитини базується на конструктивних установках батьків і позиціях, тому, у першу чергу, слід проводити внутрішню роботу над самовдосконаленням, і обов'язково.

Мотиви діяльності, якості, вміння та навички, набуті установки, знання та досвід відносяться до довготривалої готовності. Тимчасовою готовністю вважається створення психологічних можливостей для успішних дій у певний момент, актуалізація, акомодация всіх зусиль. Тимчасова готовність вміщує в себе компоненти довготривалої [7]. Цим питанням активно займався М. Левітов. Тимчасова, або ситуативна, має такі розгалуження як понижена, підвищена та звична. Понижена готовність характеризується розсіяністю уваги, незібраністю; підвищена – новизною та креативними здібностями, позитивним стимулюванням; звична – станом людини перед здійсненням будь-якої роботи.

Психологічна готовність, як психологічне утворення, проявляється в найбільш важливі моменти життя людей. Вона складається з таких компонентів – ситуація діяльності, зміст завдань, новизна, складність, творчий характер, поведінковий приклад навколишнього середовища, самоналаштування,

стимуляція результатів та хід тренувань, мотивація, досвід, оцінка, самооцінка та багато іншого.

Наявність великої кількості визначень психологічної готовності є свідченням її складності, динамічності та багатогранності функціонування як психологічного феномена.

Професійний спорт здійснює великий вплив на психічне, фізичне та моральне здоров'я спортсменів. Змагальна боротьба, інтенсивна підготовка, жорстокий рівень професійного життя, зростання психічної напруженості – обов'язкові компоненти професійного спортивного життя. Поруч із професіоналізмом підвищуються вимоги до всіх життєвих сфер.

Психокорекцією називають систему заходів, які спрямовані на усунення різноманітних недоліків поведінки чи психологічного стану людини [5]. Для цього використовуються особливі засоби психологічного впливу.

Таке поняття як «норма» є орієнтиром для головної мети психокорекції – «привернути увагу» чи «підтягнути» підлітка до необхідного рівня, відштовхуючись від його особистісних, вікових характеристик та соціальних, медичних і культурних вимог [4].

Серед етапів психокорекційної роботи – психологічний анамнез (бесіда, психодіагностичні методи), діагноз, планування, результативність, психопрофілактика. На результативність психокорекційної роботи впливають такі сфери: емоційна, когнітивна та поведінкова. Це вербалізація, модифікування емоційних реакцій, розуміння відносин, реакцій, мотивів поведінки та корекція [6].

Завдяки консультуванню вирішуються ситуаційні проблемні ситуації на рівні свідомості. Психотерапія передумовлює глибокий аналіз проблемних питань, роботу з підсвідомістю та основними причинами. Під час психокорекції аналізується особистісний розвиток, поведінка, внутрішні переживання та інші психічні процеси.

В залежності від проблеми застосовується певний метод психотерапевтичної, психодіагностичної, психокорекційної роботи. Труднощі в міжособистісних відносинах потребують участі у консультуванні. Психотерапія доречна у випадках, де наявні емоційні розлади, психічні травми, особистісні конфлікти. Психокорекція актуальна при гострому стані горя, психічній травмі, девіації.

Дуже важливо, щоб на тренуваннях були довірливі стосунки та мали місце такі установки з боку тренера, які б розкривали внутрішні ресурси для розвитку в позитивному напрямі і актуалізували потенціал свідомого життя.

Найголовнішим фактором можливості досягти нових висот у настільному тенісі є резерви психіки. І до того ж це скорочує термін підготовки підлітків групи вищої спортивної майстерності.

Особливий психоемоційний стан виникає в кожного тенісиста під час змагань [12]. На нього впливають такі складові, як фізична, емоційна (відображає внутрішній рівень тривожності й збудження) та розумова (уміння приховувати свій внутрішній стан, зосередитися на змаганнях). Дуже важливим є саме бажання перемогти.

В основу навчальної програми для дитячо-юнацьких спортивних шкіл покладені певні нормативні вимоги. Сучасні наукові й методичні розробки використовуються для підготовки висококваліфікованих гравців [3].

Під час навчально-тренувального процесу має бути системність викладу матеріалу у всіх групах підготовки. Загальною метою для груп початкової підготовки та спортивного удосконалення є виховання висококваліфікованих спортсменів, гармонійно розвинутих духовно і фізично.

У процесі підготовки тренери дотримуються вимог щодо відбору дітей підліткового віку та набору початкових груп, планів – згідно з етапами багаторічної підготовки [2]. Річний цикл тренувань та змагань з настільного тенісу допомагає сформувати та закріпити нові навички та уміння дітей.

Стислі характеристики спортсменів, плани-графіки для їх розвитку під час тренувального процесу полегшують процес переходу з однієї групи в іншу та демонструють, над чим ще треба працювати, а що відповідає програмному матеріалу.

На початковому етапі багаторічної підготовки визначається доцільність спортивного удосконалення в настільному тенісі, фіксуються темпи зростання у процесі навчання. У групі попередньої базової підготовки виявляються здібності до ефективного спортивного удосконалення. Здібності до досягнення високих спортивних результатів властиві підліткам спеціалізованої базової підготовки.

Можливість перенести вагомі тренувальні і змагальні навантаження вимагає збереження актуальних результатів та покращення індивідуальних можливостей. Перспективність майбутніх спортсменів визначається під час занять з настільного тенісу. Окрім цього, це яскраво демонструють різні завдання змагання чи контрольні нормативи, які проводяться двічі на рік.

Згідно з визначенням Організації Об'єднаних Націй до підліткового віку, якому властиві фізіологічні, психологічні та соціальні зміни, відносять дітей, яким від десяти до дев'ятнадцяти років [10]. Умовно можна поділити підлітків на три групи: молодша (від 10 до 12), середня (13 до 16), старша або юнаки (16 до 18).

Кожна з цих груп характеризується своїми особливостями. Для молодшого підліткового віку, тобто коли дітям 7-11 років, є властивим рівномірний розвиток. Більшість параметрів знаходяться на високому рівні. Це один із найсприятливіших періодів для навчання і розвитку фізичних здібностей. Активно застосовуються словесні методи.

Середній підлітковий вік (11-15 років) відзначається активним фізичним розвитком, періодом статевого дозрівання, підвищенням обміну речовин, перебудовою майже всіх систем організму. Тренувальні навантаження можна посилювати. Різкі зміни у поведінці та реакціях не повинні стати на заваді тренуванням та участі у змаганнях.

Старший підлітковий вік (16-18 років) характеризується високим рівнем функціонального розвитку, серцево-судинної системи. В цей період можна очікувати найкращих спортивних результатів.

Психологічне забезпечення включає в себе багато науково-практичних, науково-дослідних і організаційних питань, які пов'язані із психологією, педагогікою і суміжними дисциплінами.

Психічні процеси і властивості знаходяться в центрі психологічної готовності підлітків [7]. Вони становлять основу якостей майбутніх спортсменів. Завдяки моральним якостям, психологічним властивостям усвідомлюються функції зусиль дітей, які займаються настільним тенісом. З'являється професійна позиція відносно спортивного розвитку та співвіднесення своїх здібностей з можливостями.

Посилення мотиваційної «вартості» спортивних перемог впливає на професіоналізм в обраному виді спорту. Автоматично підвищуються вимоги до психіки дитини. Доводиться стикатись з такими задачами, як режимний спосіб життя, постійна внутрішня боротьба, тиск тренера та спортивного керівництва, спортивні результати.

Саме тому дуже важливою є вчасна психологічна робота з підлітком, при цьому не тільки із тренером, але і взаємодія з однолітками та родиною. У процесі систематичного вивчення певних об'єктів та сфер спортдіяльності з'являються нові знання та досвід у взаємодії між вихованцем та тренером [4].

Успішне психологічне забезпечення підготовки підлітків різних вікових груп та підготовки вважається тоді, коли враховується зміст та задачі кожного етапу багаторічної підготовки, систематично здійснюється психологічне забезпечення та кожен період є платформою переходу для наступного.

Успішність психологічної підготовки, як частини педагогічного процесу, залежить від низки загально-дидактичних принципів: свідомості,

активності, послідовності, систематичності, доступності, індивідуальності[8]. Ці принципи лежать і в основі побудови практичного здійснення.

Психологічна підготовка може бути оперативною, поетапною, поточною та перспективною. Перший вид підготовки розрахований на гру, конкретну зустріч або змагання. Поетапна підготовка потребує місяця або певного періоду, під час навчально-тренувальних зборів. Поточна – це річний цикл, а перспективна сягає кількох років.

До засобів психологічної підготовки у настільному тенісі відносять фізичні вправи, технічні і тактичні засоби. Спеціальними засобами вважають психологічні вправи – чіткі настанови із психологічною спрямованістю, різні тренінги, психологічні засоби і прийоми саморегуляції. Їх задачею є розвиток вольових якостей та покращення емоційної стійкості спортсменів [11].

Метою загальної психологічної підготовки є адаптація та досягнення достатньої психологічної підготовленості спортсменів, включаючи екстремальні умови тренувальної і змагальної діяльності. Щоб досягнення цієї мети стало можливим, повинен бути вирішеним ряд питань: вміння управляти психічним станом в екстремальних умовах, витривалість, вдосконалення, схильність до аналізу, позитивний психологічний клімат у колективі. Сучасний розвиток настільного тенісу передумовлює опрацювання, перш за все, внутрішніх хвилювань, страхів та інше [12].

Завдяки розвитку сучасної психологічної науки відмічається активність у застосуванні арт-терапевтичних засобів у професійній спортивній діяльності [13]. Тривожні стани можуть бути спровоковані різними життєвими чинниками (невпевненість у собі, соціально-економічні негаразди, насилля у суспільстві, тощо). Часті переживання мають негативну модальність, яка відображається на особистісних якостях підлітків та успіхах на тренуваннях. Робота з тривожними станами вимагає застосування різних прийомів та методів, які впливатимуть на підсвідомість спортсменів підліткового віку.

Професійний спорт передбачає комплексний підхід до вихованців. Вони повинні володіти певним рівнем знань та навичок [1]. Прийоми саморегуляції складаються з таких компонентів, як саморегуляція станів, дій та властивості особистості. Вони пов'язані між собою та утворюють сукупність мотивів, цілей та завдань; сукупність знань для вирішення практичних питань.

Психопрофілактика – найкращий засіб від появи психічних захворювань. Словесні методи дозволяють звільнитись вихованцям від усього, що бентежить у житті. Вони є дуже дієвими. Найближче оточення підлітків дуже часто провокує невпевнену поведінку та сприяє неадекватній самооцінці. Суб'єктивні хвилювання спортсмена перед відповідальними змаганнями можуть

спровокувати пригнічений стан [6], що, у свою чергу, позначиться на результатах та подальшій підготовці.

Окрім сприятливого особистісного розвитку, не менш важливим фактором ефективних тренувань та змагань, є адекватна самооцінка. Самооцінка (ставлення особистості до себе) утворюється поступово. Ступінь схвалення вказує на впевненість індивіда у персональній цінності та навпаки. Необхідна умова розвитку нормальної стійкої самооцінки – поєднання комунікативного досвіду та самостійних занять.

Для вивчення або корекції самооцінки підлітків були розроблені такі діагностичні процедури, як прямі чи опосередковані – метод незалежного оцінювання, оцінка протилежних характеристик, рівень вимог. Досить дієвою є методика Дембо-Рубинштейна, методика Будассі, аналіз самоописів. Останні використовуються для перевірки достовірності даних.

Згідно з останніми публікаціями дослідження самооцінки підлітків з різних груп настільного тенісу демонструє недостатні показники для повної віддачі на тренуваннях та змаганнях – здебільшого неадекватну самооцінку. Це заважає особистісному зростанню професіоналізму спортсменів та стає причиною появи конфліктів між однолітками, проблем під час технічних, тактичних розрахунків. Знижується ефективність змагальної діяльності.

Знижена самооцінка може бути сформована через особистісні обмеження, батьківську гіперопіку, недооцінку навколишнього середовища, нульовий досвід в успішній самореалізації. Вигадана невпевненість притаманна багатьом дітям підліткового віку. Це відбувається через демонстрацію собі відсутності навичок чи власних невдач, через що у спортсменів знижуються вольові показники для виконання того чи іншого спортивного завдання [9].

Якщо теми сексуального характеру у сім'ї не обговорюються, підлітки дістаються до відповідей самотужки. Що саме вони дізнаються і наскільки ці знання будуть корисними та достовірними, залишається зазвичай закритою інформацією для батьків. Різка зміна настрою також не повинна бентежити батьків – організм підлітків зазнає значних змін. Найкраще, що можна зробити – вислухати свою дитину, дати ненав'язливу пораду.

Терапевтичний і корекційний вплив творчості на підлітка вже доведено. Це виражається у реконструюванні травмуючої ситуації, створенні креативних потреб і способів їх реалізації.

Художньо-творча діяльність (спеціалізована форма психотерапії) здатна вивести внутрішні переживання підлітка у зовнішню форму через створення нового позитивного досвіду [6]. Завдяки методам арт-терапії можна скорегувати формування особистості, її світогляду, життєвого сценарію. Цей метод вже

давно знайшов своє відображення у психотерапії, психосоматичних клініках та соціальній сфері.

До методів сучасної арт-терапії можна віднести соцмережі та мобільні телефони. Створення різноманітних колажів, відеопрезентацій із музичним супроводом дозволяє подивитись на себе та свою діяльність зі сторони. Хвалити себе – дуже цінна навичка, яка може з'явитись саме завдяки участі у сучасних «батлах» у соціальних мережах, у популярних «марафонах» та естафетах з «хештегами». Завдяки арт-терапевтичним методам можливо покращити психологічний комфорт та гармонійний розвиток підлітка.

Позитивний настрій під час тренувань та змагань є основою для впевненості у своїх силах [13]. Такі методи арт-терапії, як маскотерапія, відеотерапія, ліплення, кольоротерапія, пісочна терапія, ігротерапія, казкотерапія, фототерапія, музикотерапія, ізотерапія, танцювальна терапія, сміхотерапія та інші, допомагають боротись зі стресом та адаптуватись до нових умов перебігу подій.

Висновки. Проведено теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми психологічної готовності осіб підліткового віку до занять з тенісу настільного. Розкрито вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на розвиток дітей підліткового віку та перспективи їх високих результатів у настільному тенісі. Встановлений зв'язок між дитячо-батьківськими відносинами, одностатевими, навколишнім середовищем та внутрішнім потенціалом особистості підлітка до високих досягнень. Показано, що підлітковий вік є непростим перехідним періодом, коли необхідна підтримка батьків та оточуючих. Через це є необхідність застосування методів для гармонізації психосоматичного стану підлітків, які займаються настільним тенісом.

З'ясовано, що психологічна готовність підлітків до занять настільним тенісом певною мірою відзеркалює когнітивні, поведінкові та емоційні риси батьків або оточуючих. Вихованці секції «настільний теніс» досліджуваних груп старанно виконували всі необхідні завдання. Досліджено структуру та зміст психологічної готовності як багатоаспектного, особистісного та складного новоутворення. Особливості розвитку психологічної готовності цих компонентів визначається рівнями сформованості психологічних якостей.

Проведений аналіз показав, що ефективно тренування підлітків можливе лише за умови психологічної готовності. Була визначена сукупність мотивів, знань, умінь та навичок, якостей, які оптимізують внутрішні ресурси підлітків та проаналізовані особливості виконання складних вольових завдань під час тренувань або змагань.

Розкрито фактори, які впливають на розвиток та поведінку особистості підлітка під час спортивних занять, а також психологічні умови у сім'ї, стосунки з однолітками, з тренером, самооцінка та ін.

Для покращення психологічної підготовки спортсменів широко застосовувались методики арт-терапії – завдяки трансформації внутрішнього «Я» у візуальні матеріалізовані образи. Застосовувався кольоровий тест відносин А. Еткінда – один з інструментів діагностики та психокорекції тривожних станів у підлітків. Завдяки таким методикам, як «Малюнок сім'ї», тест незакінчених речень Сакса-Леві та методики Роршаха, ми змогли з'ясувати зміст підсвідомих процесів, які з'являлись через страхи, внутрішні конфлікти, спогади дитинства тощо. Завдяки позитивному наповненню тренувань почав змінюватися світогляд досліджуваних та покращуватись результати під час змагань. Окрім цього, мобілізувався творчий потенціал дитини, запустився механізм психічного потенціалу до самозцілення і відновлювання процесів саморегуляції.

Література

1. Воронова В. І. Психологія спорту. К.: Олімпійська література, 2007. 298 с.
2. Горская Г. Б. Психологическое обеспечение многолетней подготовки спортсменов. Краснодар, 1995. С. 24.
3. Гусева О. Ю. Дослідження еволюції теорії управління змінами як самостійного наукового напрямку. Теоретичні та прикладні питання економіки. 2011. Вип. 26. С. 142-147.
4. Єрьоменко Е. А. Тренування в хортингу. К., 2009. 227 с.
5. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції. К.: Пілотний екземпляр, 2005. С. 10.
6. Кузікова С. Б. Коррекция Я-концепции как условие преодоления конфликтности у подростков. Суми: Редакційно-видавничий відділ СДП, 1999. С. 28.
7. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека. М.: Просвещение, 1964. 132 с.
8. Мул С. А. Логіко-теоретичний аналіз проблеми «психологічна готовність» особистості. Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць К-ПНУ ім. І. Огієнка та ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2010. Вип. 7. С. 465-475.
9. Панок В. Г. Адаптація дітей (учнів/студентів) до навчально-виховного процесу / наук. ред.; авт. кол. 1 т.: Н. В. Сосновенко, А. І. Тінякова. Видання 2-е. К.: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. С. 14.

10. Самохвалов О. О. Питання психології / Вісник Національного університету оборони України. Вип. 4. Вінниця, 2014. С. 41-43.

11. Сердюченко Т. С. Фізичне виховання та спорт в закладах вищої освіти: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків, 2020. 256 с.

12. Сімко Р. Т. Поняття готовності до професійної діяльності на сучасному етапі розвитку психологічної науки. Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць К-ПНУ ім. І. Огієнка та Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2011. Вип. 13. С. 415-425.

13. Яценко А. В. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю / наук. ред.: О. П. Моргушенко. К., 2020. С. 137.

References

1. Voronova V. I. Psihologija sportu. K.: Olimpijs'ka literatura, 2007. 298 s.

2. Gorskaja G. B. Psihologicheskoe obespechenie mnogoletnej podgotovki sportsmenov. Krasnodar, 1995. S. 24.

3. Guseva O. Ju. Doslidzhennja evoljucii teorii upravlinnja zminami jak samostijnogo naukovo naprjamu. Teoretichni ta prikladni pitannja ekonomiki. 2011. Vип. 26. S. 142-147.

4. Cr'omenko E. A. Trenuvannja v hortingu. K., 2009. 227 s.

5. Kuzikova S. B. Teorija i praktika vikovoї psihokorekcii. K.: Pilotnij ekzempljar, 2005. S. 10.

6. Kuzikova S. B. Korrekcija Ja-koncepcii kak uslovie preodolenija konfliktnosti u podrostkov. Sumi: Redakcijno-vidavnicnij viddil SDPI, 1999. S. 28.

7. Levitov H. D. O psihicheskikh sostojanijah cheloveka. M.: Prosvshhenie, 1964. 132 s.

8. Mul S. A. Logiko-teoretichnij analiz problemi «psihologichna gotovnist'» osobistosti. Problemi suchasnoї psihologii: zб. nauk. prac' K-PNU ім. І. Огієнка та ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2010. Вип. 7. S. 465-475.

9. Panok V. G. Adaptacija ditej (uchniv/studentiv) do navchal'no-vihovnogo procesu / nauk. red.; avt. kol. 1 t.: N. V. Sosnoenko, A. I. Tinjakova. Vidannja 2-e. K.: Ukraїns'kij NMC praktichnoї psihologii i social'noї roboti, 2014. S 14.

10. Samohvalov O. O. Pitannja psihologii / Visnik Nacional'nogo universitetu obroni Ukraїni. Vип. 4. Vinnicja, 2014. S. 41-43.

11. Serdjuchenko T. S. Fizichne viovannja ta sport v zakladah vishhoï osviti: materiali I Vseukraïns'koï naukovo-praktichnoï konferencii. Harkiv, 2020. 256 s.

12. Simko R. T. Ponjattja gotovnosti do profesijnoï dijalnosti na suchasnomu etapi rozvitku psihologichnoï nauki. Problemi suchasnoï psihologii: zb. nauk. prac' K-PNU im. I. Ogiienka ta In-tu psihologii im. G. S. Kostjuka NAPN Ukraïni. 2011. Vip. 13. S. 415-425.

13. Jacenko A. V. Navchal'na programa dlja ditjacho-junac'kih sportivnih shkil, specializovanih ditjacho-junac'kih sportivnih shkil olimpijs'kogo rezervu, shkil vishhoï sportivnoï majsternosti ta specializovanih navchal'nih zakladiv sportivnogo profilju / nauk. red.: O. P. Morgushenko. K., 2020. S. 137.

Afanasievskaja M.O., Kovalenko V.O.

PSYCHOLOGICAL PREPAREDNESS OF ADOLESCENTS FOR TABLE TENNIS CLASSES

The article is devoted to the theoretical and methodological consideration of the concept of psychological readiness of adolescents for table tennis, the disclosure of psychological, cognitive-behavioral, psychoanalytic and humanistic areas in the study of this problem. Attention is paid to the importance of inner feelings for the opportunity to be the strongest player in table tennis. The possibility of using art therapy methods to achieve the best results in adolescents in sports is determined. An analogy of the influence of child-parent relationship on success during training or performing certain tasks in competitions. The influence of peers on sports achievements and discipline of teenagers playing table tennis has been studied. The article emphasizes the use of different methods of influence in different adolescent groups of the section "table tennis". The analysis showed that effective training of adolescents is possible only with psychological readiness. The set of motives, knowledge, skills and abilities, qualities that optimize the internal resources of adolescents was identified and the features of performing complex volitional tasks during training or competitions were analyzed.

Key words: *psychological readiness, teenagers, table tennis, anxiety, self-esteem, sports achievements.*

Афанасьєвська Марія Олександрівна – магістрантка кафедри практичної психології та соціальної роботи спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, м. Сєвєродонецьк;

Коваленко Валерій Олександрович – аспірант кафедри здоров'я людини та фізичного виховання спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, м. Сєвєродонецьк.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ В ПРОЦЕСІ РЕІНТЕГРАЦІЇ

У статті розкрито психологічні особливості розвитку соціальної зрілості майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції. У дослідженні застосовано методи спостереження, бесіда, анкетування, методи аналізу документів та експертних оцінок, стандартизовані та проєктивні методи дослідження, за допомогою яких розкрито особливості мотиваційних та когнітивних психічних станів майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції; визначено соціальні механізми інтеріоризації і трансформації цінностей майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції; виокремлено чинники ефективності процесу реінтеграції майбутніх правоохоронців у показниках ідентичності та соціальної зрілості; виявлено вплив соціального самопочуття та суб'єктивного соціального благополуччя на успішність процесу реінтеграції. З'ясовано вплив соціального самопочуття (когнітивно-оцінної, мотиваційно-ціннісної, емоційно-поведінкової складових) та суб'єктивного соціального благополуччя майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції (соціальної помітності, соціальної дистантності, емоційного прийняття, соціального схвалення, соціальних переконань) на успішність процесу реінтеграції. Проведено диференціацію чинників ефективності процесу реінтеграції майбутніх правоохоронців у показниках її ідентичності (за когнітивним, емотивним, конативно-діяльнісним, ціннісно-орієнтаційним компонентами) та соціально-психологічної зрілості (за особистісним, рефлексивним та функціональним компонентами). З метою реалізації принципу комплексності в оцінці результату реінтеграції майбутніх правоохоронців задіяно інтеграційний показник соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості, як багатокомпонентне утворення, що характеризує рівень розвитку особистості.

Ключові слова: майбутні правоохоронці, соціальна зрілість, реінтеграція, соціально-психологічне забезпечення розвитку соціальної зрілості.

Постановка проблеми. Трансформаційний характер суспільних процесів спричиняє коливання соціальної психіки людини, проявляючись, насамперед, в особистісній дихотомії, як у площині індивідуального існування, так і на громадянському рівні самореалізації, а також досить часто спонукає до

дезінтеграційних тенденцій. Мета-факторами у цьому складному процесі є поляризація суспільства за різними модальностями, як наслідок економічного депривування, збільшення біженців тощо, коли, по суті, йдеться про необхідність набуття реінтеграційного досвіду, включення особистості у різні стани і предметності, що передбачає сформованість внутрішніх психологічних підстав, осмислення актуальної ситуації розвитку, вироблення готовності до змін та визначення перспектив для набуття подальших нових ідентичностей на рівні особистісних ролей, ієрархічних статусів, поведінкових моделей, соціальних норм, культурологічних ідентифікацій тощо (Гошовський, Гошовська, 2015).

Отже, вивчення психологічних особливостей розвитку соціальної зрілості майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції є актуальним завданням, яке піднімається в цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатовано, що феномен реінтеграції має здебільшого політологічні та соціологічні вектори вивчення, натомість соціально-психологічні особливості дослідження цього складного конструкту є вкрай обмеженими. Так, психологія реінтеграції вивчалася переважно у контексті ресоціалізації, як складного і тривалого процесу повернення індивіда до соціуму (Гошовський, 2014).

Наголошується, що поняття психології реінтеграції, як проблеми повернення індивіда до соціуму, має тривале минуле, але відносно коротку наукову історію, а власне науково-психологічний аспект проблеми набув особливої актуальності упродовж останніх десятиліть ХХ століття у зарубіжній психологічній науці у зв'язку з кардинальними трансформаційними процесами, що спричинили спалахи соціетальних психопатологій, загострення глобально-регіональних конфліктів, унаслідок чого відбулося різке збільшення кількості депривованих осіб, які потребували ресоціалізації, реабілітації, ревіталізації та реінтеграції для повноцінного життєіснування (Фрейре, 2003; Хабермас, 2002).

В останнє десятиліття з'явилися також публікації, присвячені проблемам вимушених переселенців, зокрема їх соціальної адаптації (Блинова, 2018; Ковальчук, 2016). Вивчається трудова, інтелектуальна міграція, міграція молодих фахівців (Боярин, 2014). Проводяться дослідження, присвячені питанням прав і політичних уподобань вимушених мігрантів (Пілецька, 2015) та особливостям реінтеграції мігрантів у соціум (Ващенко, Завацька, 2016).

Мета статті – розкрити психологічні особливості розвитку соціальної зрілості майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції.

Вклад основного матеріалу і результатів дослідження. Завдання дослідження полягають у тому, щоб: розкрити особливості мотиваційних та

когнітивних психічних станів майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції; визначити соціальні механізми інтеріоризації і трансформації цінностей майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції; виокремити чинники ефективності процесу реінтеграції майбутніх правоохоронців у показниках ідентичності та соціальної зрілості; виявити вплив соціального самопочуття та суб'єктивного соціального благополуччя майбутніх правоохоронців на успішність процесу реінтеграції.

Для досягнення мети та розв'язання завдань у дослідженні застосовано методи спостереження, бесіда, анкетування, тестування: тест структури інтелекту (Р. Амтхауер), опитувальники «Рівень домагань особистості» («LAP») (В. Гербачевський), «Смисложиттєві орієнтації» «PIL» (Д. Леонтєв), «Рівень суб'єктивного контролю» («LSC») (Дж. Ротгер), «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич) та аксіобіографічна методика виявлення ціннісних орієнтацій (А. Вардомацький); «Термінальні цінності» (І. Сенін); «Стилі ідентичності» (М. Берзонські, адаптація О. Белинської, І. Броніна), «Статуси і структура его-ідентичності» СЕІ-тест (О. Солдатова); тест життєстійкості (С. Мадді), «Самоактуалізаційний тест» (Л. Гозман, М. Кроз, М. Латинська), «Опитувальник параметрів суб'єктивного соціального благополуччя» (Т. Данильченко), методика аналізу економічних стереотипів (О. Ваніна), методика виділення типологічних груп, що розрізняються за рівнем соціально-економічної адаптованості (Г. Готліб), стандартизована методика дослідження особистості (СМДО) (Л. Собчик), методика визначення антиципаційної спроможності особистості (В. Менделевич) та самооцінки (Дембо-Рубінштейн), методика діагностики стилю саморегуляції поведінки (В. Моросанова), деструктивних установок у міжособистісних відносинах та невротизації (В. Бойко), методика «Симптоми нормативної кризи» (І. Шляпникова), особистісна шкала прояву тривоги (Дж. Тейлор, адаптація В. Норакидзе).

Визначено специфіку мотиваційних та когнітивних психічних станів майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції. Побудовано структуру інтелекту респондентів, яка складається з дев'яти підшкал (за Р. Амтхауером) та визначено рівні вербального, математичного та просторового інтелекту, обґрунтовано і описано тенденції досліджуваних показників. Так, факторний аналіз дозволив виявити структуру зазначених станів респондентів, що складається з 10 факторів (76,90%). Основними були визнані фактор F1 «Когнітивна егомотивація» та фактор F3 «Аналітична та синтетична мотивація». Фактор F1 (25,31%) поєднував важливі параметри вербального, математичного інтелекту та внутрішнього мотиву. Такі респонденти для досягнення успіху покладаються на свої пізнавальні здібності та внутрішні мотиваційні ресурси. Успіх у навчальній та професійній діяльності

досліджуваних безпосередньо залежить від рівня їхнього IQ. Фактор F3 (10,04%) можна певною мірою розглядати як прагматичний мотиваційний психічний стан, який пов'язаний із прагненням респондентів до аналізу, синтезу та узагальнення, до операціоналізації. Такі досліджувані прагнули створити алгоритми, інструкції та передбачити події. З'ясовано, що фактор F3 статистично значуще корелює з усіма виокремленими факторами ($p \leq 0,05$; $p \leq 0,01$). Показано, що когнітивна егомотивація, аналітична та синтетична мотивація є важливими компонентами структурно-функціональної організації мотиваційних та когнітивних психічних станів респондентів в процесі їх реінтеграції у соціум. Представлено схему мотиваційної структури респондентів, що складається з 15 параметрів (за В. Гербачевським). Визначено чотири блоки мотивації та виявлено рівні параметрів, окреслено характер мотиваційного ресурсу досліджуваних. Зокрема, підтверджено припущення, що низькі значення параметрів мотивації ТС (складність завдання) ($M = 5,63$; $SD = 0,17$), ELAR (оцінки рівня досягнутих результатів) ($M = 9,74$; $SD = 2,12$) та ELR (очікуваного рівня результатів) ($M = 9,68$; $SD = 2,02$) є відтворенням мотиваційного ресурсу майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції. Таке скорочення ресурсів може бути важливим у критичних стресових ситуаціях в період реінтеграції. Обґрунтовано, що структура, змінні та взаємозалежність факторів мотиваційних та когнітивних психічних станів є важливими складовими навчальної та професійної діяльності майбутніх правоохоронців і сприятимуть ефективній організації процесу реінтеграції у соціум.

Показано, що дослідження процесу становлення ціннісно-сміслової сфери майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції має здійснюватися у таких вимірах: феноменологічному; аналітичному; рівні прогнозування і планування (рівні вибору); рівні дії, реалізації прийнятої стратегії.

Наголошується, що особливої уваги у становленні ціннісно-сміслової сфери майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції в соціум заслуговує ідеал. Зазначається, що слід відрізнити ідеал – мету та ідеал – цінність (остання, як відомо, задається вектором, а не точкою). З'ясовано, що орієнтація на продуктивну соціальну активність визначається потребою реалізації привласнених ідеалів. Показано, що протиріччя ідеалів, термінальних цінностей і умов їх реалізації призводить до нестійкості і релятивізму ідеалів, переконань, до неможливості осмислити свою роль і відповідальність у відтворенні соціальних практик, а також до кризи ідентичності. В результаті втрачається значимість соціального конструювання при зростанні прагнення до конформізму і рутинізації. Реалізація засвоєних цінностей замінюється ситуативним наслідуванням і копіюванням дій. Тому цілеспрямоване включення у процес відтворення соціальних норм, як суб'єкта соціальних відносин, вимагає

можливості співвіднесення сформованих умов і порядку з інтеріоризованими ідеалами, які перебувають на вершині індивідуальної системи цінностей і надають їй загальнозначущий, інтегруючий характер. В результаті відбувається спряженість індивідуальних смислів соціальної участі з загальноприйнятими, культурно обґрунтованими, що є особливо значущим в період реінтеграції. Однак функціонування ідеалу в цій ролі можливе тільки тоді, коли він сприймається як об'єктивно значущий, незмінний і абсолютний. Посилюється потреба у набутті змістовних ідеалів, які дозволяють як знизити невизначеність у виборі досліджуваними життєвих стратегій, так і інтегрувати на індивідуальному рівні всі ціннісні орієнтації.

Ціннісні орієнтації досліджуваних в процесі їх реінтеграції розглянуто як динамічну систему з закономірностями свого перебігу та розвитку. Показано, що переоцінка цінностей, яка відбувається під час реінтеграції, та виявляється у свідомості вимагає перегляду системи формування ціннісних орієнтацій, зокрема в освітньому середовищі. Виокремлено особливості інтеріоризації цінностей досліджуваними в процесі реінтеграції в умовах сучасного соціуму: трансформація основних інститутів і каналів інтеріоризації цінностей; підвищення ролі ціннісно-нормативного механізму соціальної регуляції; становлення нових форм і методів соціального контролю; висока флуктуація процесів інтеріоризації, супроводжувана швидким переходом від організованих до стихійних процесів; переструктурування суспільних і особистих інтересів; формальне збільшення автономії особистості, її простору для творчості та ініціативи, але зниження інформаційного захисту, підвищення світоглядної залежності.

Наголошується, що ситуація соціальної нестабільності зумовила поширення в сучасному соціумі ідентичності несформованого типу в таких формах, як кризова і дифузна ідентичності. Соціальна ідентифікація в даних умовах виконує, головним чином, адаптивно-захисні функції, що відбувається в її механізмах. Самоідентифікація досліджуваних, що фіксується проведеними емпіричними студіями, виступає одним із індикаторів ступеня і способу її адаптації до актуальних соціокультурних умов. Отже, можна констатувати наявність перехідного типу соціокультурної ідентичності, який поєднує риси несформованого сучасного типу особистості молодшої людини і традиційні цінності і установки. Виявлено, що в умовах соціальної нестабільності в процесі формування соціальної ідентичності молоді проявляється тенденція до посилення ролі суб'єктивних особистісних факторів. Характерним є також виникнення в рамках однієї соціальної ідентичності різноманітних індивідуальних варіантів і відповідних їм життєвих стратегій. У зв'язку з цим видається адекватним використання поняття ідентифікаційної форми

особистості, що позначає різні персоніфіковані варіанти певної приватної соціальної ідентичності, які засновані на різному сприйнятті досліджуваними своїх соціальних позицій в процесі реінтеграції.

Визначено соціально-психологічні чинники становлення ідентичності майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції; визначено динаміку рівнів сформованості ідентичності, яка представлена розвитком когнітивного, емотивного, конативно-діяльнісного, ціннісно-орієнтаційного компонентів. Виявлено вплив особливостей культурно-ціннісного середовища, в рамках якого здійснюється формування ціннісних орієнтацій, ідентичності майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції. Встановлено, що сформована у культурно-ціннісному середовищі ідентичність є провідною соціально-психологічною детермінантою майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції, зокрема у нове соціокультурне середовище.

З'ясовано, що відмінними ознаками групи з низьким рівнем ідентичності є нездатність визначити коло своїх соціально значущих цінностей, встановлювати єдність з групою, виробляти єдину узгоджену систему цінностей в ній, що обумовлено несформованістю, «руйнуванням» ідентичності, неможливістю орієнтації на культурні цінності ($p \leq 0,05$). Виявлено, що показниками високого рівня сформованості ідентичності виступають суб'єктна позиція, зрілість Я-концепції, актуалізація потреб у самоповазі і самоактуалізації; задоволеність і оптимістична оцінка життєвої ситуації; емоційна стабільність і висока активність ($p \leq 0,05$).

Наголошується, що соціальна зрілість як системна якість особистості відображає її готовність і здатність до ефективного вирішення життєвих завдань, зокрема в період реінтеграції.

Показано, що до складу соціальної зрілості входять такі компоненти – особистісний (система цінностей, спрямованість тощо), рефлексивний (досягнута еґо-ідентичність) і функціональний (здатність особистості до самоорганізації). Зміст і ступінь сформованості всіх компонентів визначають міру соціальної зрілості респондентів. Емпірично підтверджено наявність взаємозв'язків між складовими особистісного, рефлексивного та функціонального компонентів соціальної зрілості ($p \leq 0,04$). Характер специфічних взаємозв'язків в системі соціальної зрілості визначається змістовним наповненням компонентів, перш за все, ціннісною спрямованістю особистості. Встановлено, що еґо-ідентичність є значущим компонентом соціальної зрілості. Статус ідентичності визначає психологічний зміст соціальної зрілості. З оптимальними показниками особистісного і функціонального компонентів соціальної зрілості пов'язана досягнута еґо-ідентичність ($p \leq 0,02$). Виявлена вікова специфіка взаємозв'язку еґо-

ідентичності та соціальної зрілості. Визначено, що взаємозв'язок досягнутої его-ідентичності з особистісним і функціональним компонентами соціальної зрілості обумовлена завданнями розвитку особистості.

Основними завданнями комплексного емпіричного дослідження та інтерпретації соціального самопочуття виступили: характеристика стану соціального самопочуття на момент дослідження і опис його особливостей в залежності від впливу різних чинників; наповнення конкретним змістом концептуальної моделі соціального самопочуття; порівняння емпірично виявленої референтної структури соціального самопочуття з вихідною концептуальною моделлю дослідження процесу реінтеграції майбутніх правоохоронців.

Показано, що у структуру соціального самопочуття входять когнітивно-оцінна, мотиваційно-ціннісна, емоційно-поведінкова складові. Визначено провідні функції соціального самопочуття: регулятивна, прогностична та розвивальна. З'ясовано, що рівні прояву соціального самопочуття (матеріальний, особистісний, соціальний, фізичний, психологічний) відповідають типу ціннісних орієнтацій і мотиваційній структурі особистості та артикулюються залежно від актуальної життєвої ситуації.

Визначено особливості суб'єктивного соціального благополуччя за параметрами соціальної помітності, соціальної дистантності, емоційного прийняття, соціального схвалення, соціальних переконань та їх вплив на процес її реінтеграції.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу зробити загальний висновок про соціально-психологічну специфіку майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції та виокремити інтеграційні показники його результативності, що підтверджує гіпотезу дослідження. Визначено особливості мотиваційних і когнітивних психічних станів майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції та виявлено соціальні механізми інтеріоризації і трансформації цінностей майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції. З'ясовано вплив соціального самопочуття (когнітивно-оцінної, мотиваційно-ціннісної, емоційно-поведінкової складових) та суб'єктивного соціального благополуччя майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції (соціальної помітності, соціальної дистантності, емоційного прийняття, соціального схвалення, соціальних переконань) на успішність процесу реінтеграції. Проведено диференціацію чинників ефективності процесу реінтеграції майбутніх правоохоронців в процесі реінтеграції у показниках її ідентичності (за когнітивним, емотивним, конативно-діяльним, ціннісно-орієнтаційним компонентами) та соціально-психологічної зрілості (за особистісним, рефлексивним та функціональним компонентами). З метою реалізації принципу комплексності в оцінці результату реінтеграції майбутніх

правоохоронців задіяно інтеграційний показник соціально-психологічної спроможності/неспроможності особистості, як багатокомпонентне утворення, що характеризує рівень розвитку особистості.

Література

1. Блинова О.Є. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: монографія. Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський, 2018. С. 6–29.
2. Боярин Л.В. Аналіз психотерапевтичної практики вітчизняних та зарубіжних науковців щодо соціально-психологічної дезадаптації молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. № 1(33). С. 98–103.*
3. Ващенко І.В., Завацька Н.Є. Психологічні технології професійного самозбереження молоді та її соціальної підтримки в епоху суспільних трансформацій. Розвиток особистості в різних умовах соціалізації: монографія / за наук. ред. Л.О. Калмикової, Г.О. Хомич. К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. С. 405–421.
4. Гошовський Я.О., Гошовська Д.Т. Психологічна реінтеграція особистості в умовах глобальних трансформацій: засадничі положення. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). С. 134–142.*
5. Гошовський Я. Ревіталізація психогенези депривованої особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. № 2 (34). С. 101–108.*
6. Ковальчук О.С., Канциренко О.В. Взаємозв'язок соціальної відповідальності як цінності з психологічним благополуччям української молоді. *Організаційна психологія. Економічна психологія. 2016. № 1. С. 37–44.*
7. Пілецька Л.С. Вплив професійної мобільності особистості на професійне становлення молоді в координатах сучасних парадигм. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди». Вип. 35. Т. III. К.: Гнозис, 2015. С. 370–376.*
8. Фрейре П. Педагогіка пригноблених. К.: Юніверс, 2003. 168 с.
9. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. На пути к либеральной евгенике? М.: Весь мир, 2002. 144 с.

Referens

1. Blynova O.Ie. (2018). Sotsiokulturni ta psykhologichni vektory stanovlennia osobystosti. [Sociocultural and psychological vectors of personality

formation]: monohrafiia. Kherson: Vyd-vo FOP Vyshemyrskiy. S. 6–29. [in Ukrainian].

2. Boiaryn L.V. (2014). Analiz psykhoterapevtychnoi praktyky vitchyznianskykh ta zarubizhnykh naukovtsiv shchodo sotsialno-psykholohichnoi dezadaptatsii molodi. [Analysis of psychotherapeutic practice of domestic and foreign scientists on socio-psychological maladaptation of youth]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia. № 1(33). S. 98–103.* [in Ukrainian].

3. Vashchenko I.V., Zavatska N.Ie. (2016). Psykholohichni tekhnolohii profesiinoho samozberezhennia osobystosti ta yii sotsialnoi pidtrymky v epokhu suspilnykh transformatsii. [Psychological technologies of professional self-preservation of the individual and his social support in the era of social transformations]. *Rozvytok osobystosti v riznykh umovakh sotsializatsii: monohrafiia / za nauk. red. L.O. Kalmykovoï, H.O. Khomych. K.: Vydavnychy Dim «Slovo». S. 405–421.* [in Ukrainian].

4. Hoshovskyi Ya.O., Hoshovska D.T. (2015). Psykholohichna reintehratsiia osobystosti v umovakh hlobalnykh transformatsii: zasadnychi polozhennia. [Psychological reintegration of personality in the conditions of global transformations: basic provisions]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia. Sievierodonetsk : Vyd-vo SNU im. V. Dalia. № 3 (38). S. 134–142.* [in Ukrainian].

5. Hoshovskyi Ya. (2014). Revitalizatsiia psykhhohenezy depryvovanoi osobystosti. [Revitalization of psychogenesis of the deprived person]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia. № 2 (34). S. 101–108.* [in Ukrainian].

6. Kovalchuk O.S., Kantsyrenko O.V. (2016). Vzaiemozviazok sotsialnoi vidpovidalnosti yak tsinnosti z psykholohichnym blahopoluchchiam ukrainskoi molodi. [The relationship of social responsibility as a value with the psychological well-being of Ukrainian youth]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. № 1. S. 37–44.* [in Ukrainian].

7. Piletska L.S. (2015). Vplyv profesiinnoi mobilnosti osobystosti na profesiine stanovlennia molodi v koordynatakh suchasnykh paradyhm. [The influence of professional mobility of the individual on the professional development of young people in the coordinates of modern paradigms]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody». Vyp. 35. T. III. K.: Hnozys. S. 370–376.* [in Ukrainian].

8. Freire P. (2003). Pedahohika pryhnoblenyx. [Pedagogy of the oppressed]. K.: Yunivers. 168 s. [in Ukrainian].

9. Khabermas Iu. (2002). Budushchee chelovecheskoi prirody. Na puti k liberalnoi evgenike? [The future of human nature. Towards Liberal Eugenics?]. M.: Ves mir. 144 s. [in Russian].

Bozoyan M.A., Blyskun O.O.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL MATURITY OF FUTURE LAW ENFORCEMENT AGENTS IN THE PROCESS OF REINTEGRATION

The article reveals the psychological features of the development of social maturity of future law enforcement officers in the reintegration process. The study used methods of observation, interviews, questionnaires, methods of document analysis and expert assessments, standardized and projective research methods, which revealed the features of motivational and cognitive mental states of future law enforcement officers in the reintegration process; the social mechanisms of internalization and transformation of values of future militiamen in the process of reintegration are defined; the factors of efficiency of the process of reintegration of future law enforcement officers in the indicators of identity and social maturity are singled out; the influence of social well-being and subjective social well-being on the success of the reintegration process was revealed. The influence of social well-being (cognitive-evaluative, motivational-value, emotional-behavioral components) and subjective social well-being of future law enforcement officers in the process of reintegration (social visibility, social distance, emotional acceptance, social approval, social beliefs, social beliefs) is clarified. Differentiation of factors of efficiency of process of reintegration of future militiamen in indicators of its identity (on cognitive, emotional, conative-activity, value-orientation components) and social-psychological maturity (on personal, reflexive and functional components) is carried out. In order to implement the principle of complexity in the assessment of the result of reintegration of future law enforcement officers used the integration indicator of socio-psychological capacity / insolvency of the individual, as a multi-component entity that characterizes the level of personality development.

Key words: future law enforcement officers, social maturity, reintegration, social and psychological support for the development of social maturity.

Бозоян Микола Амбарцумович – аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк;

Блискун Олена Олександрівна – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

ОСОБИСТІСНА РЕСУРСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

ORCID 0000-0002-1715-4327

Актуалізовано проблематику особистісної ресурсності. Наголошено, що фахівець формується у виконуваній професійній діяльності, де особистісна ресурсність виступає важливою детермінантою його професійного розвитку, самоактуалізації та самореалізації. Підкреслено, що обрана тематика особливо актуальна під час розроблення психологічних засад діяльності в особливих умовах. В даній роботі зміщено акцент з психологічної ресурсності як характеристики особистості на особистісну ресурсність як складову психологічної ресурсності. Обґрунтовано, що особистісна ресурсність є віддзеркаленням особистості працівника правоохоронного органу, тим особистісним утворенням, яке допомагає правоохоронцю якісно виконувати професійні обов'язки, з легкістю адаптуватися до мінливих умов професійної діяльності, підтримувати самодетермінацію, самоефективність, саморефлексію. Представлення особистісної ресурсності побудовано навколо теорії особистості С. Рубінштейна. Виокремлено такі компоненти особистісної ресурсності як спонукальний, інструментальний, характерологічний, рефлексивний. Спонукальний компонент особистісної ресурсності виявляється в полягах, бажаннях, інтересах, схильностях, ідеалах, світогляді, переконаннях працівника правоохоронного органу, при цьому проявляється і формується в ході його діяльності встановлюючи професійні орієнтири та проявляючись в діях. Інструментальний компонент особистісної ресурсності складає основу сукупності тих якостей правоохоронців, які обумовлюють саморегуляцію діяльності, яка здійснює функцію операційного програмування професійної діяльності. Характерологічний компонент особистісної ресурсності охоплює сукупність індивідуальних особливостей працівника правоохоронного органу, які формуються та знаходять свій вияв в діяльності, обумовлюючи способи поведінки. Рефлексивний компонент зорієнтований на усвідомлення правоохоронцем своєї поведінки і діяльності та визначає його готовність до самопізнання й саморозвитку. Представлені результати є відповіддю на виклики щодо розроблення особистісної ресурсності як мобілізаційного потенціалу особистості з метою якісного виконання професійної діяльності.

Ключові слова: особистість, професійна діяльність, ресурсність, особистісна ресурсність, працівники правоохоронних органів.

Постановка проблеми. В психології тема особистісної ресурсності була актуальною та затребуваною завжди, особливо у дослідженнях професійної діяльності фахівця. Враховуючи, що «особистість є цілісним утворенням, яке розвивається в діяльності і через діяльність» (за О. Леонтьєвим, 2004), що «особистість проявляє себе в діяльності і окрім об'єднуючого має спрямовуюче начало» (за В. Бехтерєвим (1923) та те, що «вивчити особистість можливо лише в її діяльності» (за С. Рубінштейном (2002), говорити про особистість фахівця варто лише через призму її професійної діяльності.

Нині визнано, що фахівець формується у виконуваній професійній діяльності, де особистісна ресурсність виступає важливою детермінантою його професійного розвитку, самоактуалізації та самореалізації. Професійний стрес, професійний ризик, професійне вигорання тощо як наслідки професійної діяльності обумовлюють необхідність більш детального вивчення особистісної ресурсності, особливо для правоохоронців, як представників сектору безпеки і оборони, діяльність яких здійснюються в особливих умовах.

Згідно п. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», правоохоронні органи – це «органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції», які відповідно до п. 16 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» представляють сектор безпеки і оборони та за «функціональним призначенням спрямовані на захист національних інтересів України від загроз», що безсумнівно визначає не лише специфіку виконуваної професійної діяльності, але і обумовлює виклики до особистості, зокрема необхідності розроблення проблематики особистісної ресурсності, як мобілізаційного потенціалу особистості з метою набуття комплексу психологічних характеристик, які б виступали у якості ресурсів особистості правоохоронця у ході виконання ним професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. Шиліна, Н. Греса (2020) звертають увагу, що нині відбуваються зміни в усіх сферах нашої країни, що зумовлює нові підходи до реформування усіх видів силових структур, тому особливого значення набуває психологічне вивчення особистісних ресурсів працівників правоохоронних органів, що важливо для підвищення ефективності

їх праці і подолання важких життєвих ситуацій. Саме психологічна ресурсність правоохоронців як характеристика особистості, на думку А. Горденко (2016), є актуальним напрямком досліджень у сучасній юридичній психології, які мають стати підґрунтям для створення практичних програм психологічного супроводу професійного навчання та професійної діяльності правоохоронців.

Наголосимо, що професійній діяльності правоохоронців характерні такі психологічні особливості як: жорстка правова регламентація та наявність владних повноважень; високий рівень відповідальності за результати й наслідки роботи; висока соціальна й особистісна значущість можливих помилок; наявність протидії з боку правопорушників; екстремальний характер через наявність ризику для життя й здоров'я; дефіцит часу для аналізу обставин і прийняття рішень; значні психічні й фізичні навантаження (Лещенко, 2017). Тому їх діяльність як специфічний вид професійної діяльності вимагає, окрім активності при виконанні службових завдань, набувати специфічного досвіду, який певною мірою пов'язується з актуалізованістю психологічних ресурсів професійного розвитку та саморозвитку особистості (Шевченко, 2017).

Ми ж наполягаємо на спрямуванні наукового пошуку саме на особистісну ресурсність правоохоронця, яку розглядаємо як компонент психологічної ресурсності. Бо психологічна ресурсність особистості виявляється у її здатності саморозвиватися, умінні бути компетентною у життєвих та професійних питаннях, автономною у прийнятті рішень, самодостатністю у доланні складних життєвих ситуацій, умінні підтримувати та надихати інших, умінні бути творчою та досягати успіху (Штепа, 2016). Тоді як особистісна ресурсність є віддзеркаленням особистості працівника правоохоронного органу, тим особистісним утворенням, яке допомагає правоохоронцю якісно виконувати професійні обов'язки, з легкістю адаптовуватися до мінливих умов професійної діяльності, підтримувати самодетермінацію, самоефективність, саморефлексію. Тобто особистісна ресурсність, як складова психологічної ресурсності (за Штепою, психологічна ресурсність – це здатність людини актуалізувати власні психологічні ресурси з метою саморозвитку та саморозкриття), зміщує акцент зі знання працівником правоохоронного органу власних психологічних ресурсів, уміння їх оновлювати і використовувати, на власну особистість, яка і виступає джерело психологічної ресурсності, особливо під час виконання професійної діяльності.

Мета статті – визначити психологічний зміст та структуру особистісної ресурсності в контексті професійної діяльності правоохоронця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ресурси особистості як поняття було запозичене з економіки та теорії управління. У широкому сенсі ресурс (від фр. *ressource* – допоміжний засіб) – це все, що може бути задіяне

людиною для ефективного існування та підтримки якості життя. Ресурси можуть бути внутрішні, зовнішні, економічні, матеріальні, трудові, фінансові, природні, адаптаційні, когнітивні, інформаційні, віртуальні, фізіологічні, соціальні тощо, а головне – особистісні (Шиліна, Греса, 2020), ті, які дозволяють особі зберігати відчуття власної цілісності, особливо професійної.

Наразі особистісні ресурси вивчають через призму дефініції потужність, здатність і властивість, де ресурс як потужність характеризує діапазон інтелектуальної продуктивності особистості або якість протікання інтелектуальних процесів; ресурс як здатність описує основи контролю поведінки; ресурс як властивість тотожний якості та фактору (Горденко, 2016). Найпоширенішим підходом є четвертий, де особистісні ресурси обґрунтовано як особистісні властивості й здібності, що є для людини цінними. Ресурси допомагають людині адаптуватися до стресових ситуацій та долати їх. Це позитивні риси особистості, спосіб досягання чеснот, які виступають ціннісно-смісловою характеристикою спрямованості особистості (Штепа, 2018).

Ми ж переконані, що концептуально про особистісні ресурси необхідно говорити відштовхуючись від концепції особистості, яка не лише обумовить структуру особистісної ресурсності, але і розкриє її специфічні ознаки.

В основу представленого дослідження покладено основоположні погляди видатного вченого С. Рубінштейна (2002), згідно з напрацюваннями якого структура особистості включає три взаємопов'язані складові, які метафорично розкриваються через питання: 1) чого людина хоче? – установки, тенденції, потреби, інтереси та ідеали, тобто все те, що є привабливим для особистості; 2) що людина може? – здібності, таланти людини, тобто можливості особистості; 3) ким людина є? – стрижневі особливості особистості, її характер. Разом з тим, «хочу», «можу», «є» доцільно доповнити «буду», включивши четверте питання: 4) ким людина буде? – як ретроспективне та прогностичне розмірковування над своєю особистістю. «Хочу» розкриває бажання людини, «можу» – можливості та здібності, «є» – надбання, а «буду» – вектор руху, тобто усвідомлений вибір власного напрямку. Таким чином, охоплюється уся дієва реальність особистості у повній її взаємодії та репрезентації. Саме в поданій структурі особистості представлені психологічні модальності професійної діяльності, які одночасно є особистісними та діяльнісними «квантами» особистості. Ці модальності утворюють ціле, яке не задане від початку, не зафіксоване, не статичне. У діяльності знаходять свій вияв і формуються психічні властивості, які є передумовою і результатом поведінки, проявляється й здійснюється розвиток особистості. До модальностей віднесено: спрямованість, здібності, характер та рефлексія (Бойко-Бузиль, 2020).

Враховуючи вище наведене, ми вважаємо, що особистісна ресурсність

працівника правоохоронного органу включає такі компоненти: *спонукальний, інструментальний, характерологічний, рефлексивний*. Розкриємо компоненти особистісної ресурсності правоохоронців.

Дослідження проводилося у період з 2020 по 2021 роки на базі Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної кримінально-виконавчої служби (чисельність респондентів – 744 особи). Тестування здійснювалось бланковим методом в групах по 10-12 осіб у першій половині дня. Респонденти були вмотивовані попередньою інформацією про психологічне вивчення їхньої особистості; результати оброблялись за допомогою «ключів», аналіз даних проводився за допомогою команди ANOVA.

Спонукальний компонент особистісної ресурсності виявляється в потягах, бажаннях, інтересах, схильностях, ідеалах, світогляді, переконаннях працівника правоохоронного органу, при цьому проявляється і формується в ході його діяльності встановлюючи професійні орієнтири та проявляючись в діях. Спонукальний компонент особистісної ресурсності визначає здійснення власного вільного вибору, обумовлює відчуття себе творцем власного життя, особливо професійного. Правоохоронець сам, активно, внутрішньо, здійснює вибір на користь виконання професійних задач. Тобто зовнішні мотиви виконання діяльності втрачають свою силу, пріоритетними стають внутрішні спонуки, які і обумовлюють успіх виконання службових завдань.

Спонукальний компонент особистісної ресурсності досліджено за допомогою опитувальника Б. Басса в адаптації В. Смекали. Отримані результати представлено на рис. 1.

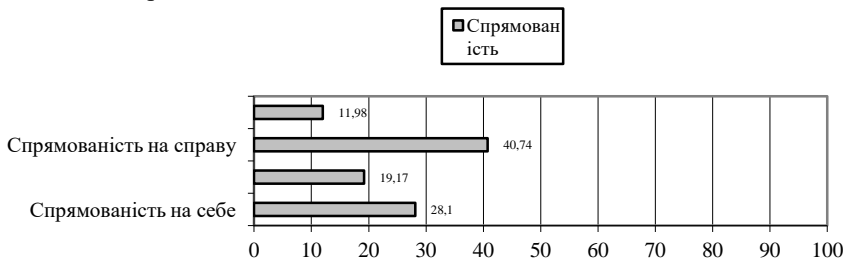

Рис. 1. Профіль спрямованості працівників правоохоронних органів

Результати опитування, які наведені на рисунку 1 засвідчують, що питома чисельність (40,74%) працівників правоохоронних органів спрямовані на справу. Тобто зацікавленість у вирішенні службових завдань, ділова позиція під

час взаємодії, здатність відстоювати власну думку визначають особистісну ресурсність. Разом з тим працівники правоохоронних органів не забувають і про себе, а саме 28,1% опитаних спрямовані на себе, тобто задоволеність власних інтересів можливостями здійснюваної професійної діяльності дає їм особисту насагу та бажання виконувати службові задачі, однак вони здатні проявляти агресію у досягненні поставлених цілей та схильні до суперництва.

Інструментальний компонент особистісної ресурсності складає основу сукупності тих якостей правоохоронців, які обумовлюють саморегуляцію діяльності, яка здійснює функцію операційного програмування професійної діяльності. Наявність певних здібностей і визначає придатність до певної діяльності. Сукупність здібностей працівників правоохоронних органів, їх взаємодія, обумовлює виконання професійної діяльності, де поєднання здібностей детермінує неповторність досягнення успіху у виконанні діяльності.

Інструментальний компонент особистісної ресурсності опрацьований за методикою дослідження сильних сторін та професійних обмежень М. Вудкокса та Д. Френсіса. Усереднений профіль інструментальних професійних здібностей подано в табл. 1.

Таблиця 1

Профіль інструментальних здібностей працівників правоохоронних органів

Шкали здібностей	Усереднений показник
Спроможність керувати собою	6,16 \pm 2,02
Наявність чітких цінностей та уподобань	5,65 \pm 2,28
Наявність системи цілей в діяльності	5,66 \pm 2,17
Схильність до саморозвитку, зростання	5,75 \pm 2,23
Здатність до вирішення проблем	5,84 \pm 1,98
Творчий підхід до діяльності	5,17 \pm 2,25
Вміння впливати на оточуючих	5,89 \pm 2,17
Розуміння професійної діяльності	5,58 \pm 2,2
Здібності до управління	5,92 \pm 2,26
Здібності та вміння навчати і виховувати	5,86 \pm 2,11
Вміння налагоджувати групову роботу	5,66 \pm 2,13

Наведені в табл.1 дані дали змогу сформувати рейтинг інструментальних здібностей працівників правоохоронних органів, які є показниками їх особистісної ресурсності.

Так, найвищі показники отримала спроможність керувати собою

(6,16±2,02), тобто правоохоронців вміють планувати свій час, долати стресові ситуації, спрямовувати свій потенціал на виконання службових задач. Здібності до управління (5,92±2,26) посіли друге місце у рейтингу. Даний показник засвідчує, що досягнення результатів професійної діяльності багато в чому обумовлені наявністю практичних здібностей до керівництва. Саме вміння скерувати колег, підлеглих тощо і виступають особистісним ресурсом у професійній діяльності.

Третє місце посіло вміння впливати на оточуючих (5,89±2,17), забезпечувати участь і допомогу при виконанні поставлених задач. Здібності та вміння навчати і виховувати (5,86±2,11) стали наступними у рейтингу показників особистісної ресурсності. Бажання допомагати, ділитися своїм досвідом є тим ресурсом, який позитивно впливає на виконанням правоохоронцем професійної діяльності. Виявилося, що здатність до вирішення проблем (5,84±1,98) є також потужним особистісним ресурсом, бо вміння вирішити поставлене завдання, запропонувати стратегію та план її реалізації благоприємно впливають на виконання професійних задач. Схильність до саморозвитку (5,75±2,23) – це наступна інструментальна здібність, яка є ресурсною для особистості, бо обумовлює налаштованість на нові робочі завдання та бажання до професійного зростання.

Сьоме місце у рейтингу посіли вміння налагоджувати групову роботу (5,66±2,13) та наявність системи цілей в діяльності (5,66±2,17).

Восьме місце у рейтингу зайняла наявність чітких цінностей та уподобань (5,65±2,28), тобто розуміння особистісних цінностей, які відповідають умовам трудового життя не є дуже важливим показником особистісної ресурсності. Два останні місця у рейтингу посіли розуміння професійної діяльності (5,58±2,2) та творчий підхід до діяльності (5,17±2,25). Напевне уявлення про професійну діяльність, ні, тим паче необхідність креативного вирішення професійних задач, не є тими особистісними ресурсами професійної діяльності, як прийнято вважати.

Характерологічний компонент особистісної ресурсності охоплює сукупність індивідуальних особливостей працівника правоохоронного органу, які формуються та знаходять свій вияв в діяльності, обумовлюючи способи поведінки. Даний компонент особистісної ресурсності проявляється в системі ставлень до дійсності, до інших людей, до самого себе й формується під впливом професійного середовища і діяльності. Характерологічний компонент детермінується стилем життя працівника та його професійною діяльністю.

Характерологічний компонент особистісної ресурсності досліджувався методикою К. Леонгарда-Г. Шмішека. Отримані показники усередненого профілю подано в табл. 2.

Профіль рис характеру працівників правоохоронних органів

Акцентуації характеру	Усереднений показник
Гіпертимність	13,52 \pm 4,89
Дистимність	11,75 \pm 3,88
Циклотимність	11,64 \pm 5,12
Неврівноваженість	10,88 \pm 5,71
Застрагання	12,37 \pm 3,75
Емотивність	12,88 \pm 4,34
Екзальтація	11,9 \pm 5,99
Тривожність	10,2 \pm 5,45
Педантичність	11,5 \pm 4,56
Демонстративність	12,42 \pm 3,86

Виявилось (табл. 2), що найбільше працівникам правоохоронних органів притаманні риси характеру, які охоплені гіпертимною (13,52 \pm 4,89), емотивною (12,88 \pm 4,34) та демонстративною (12,42 \pm 3,86) акцентуаціями характеру. Таким чином підвищена енергійність, активність, рухливість, товариськість, надмірна самостійність, прагнення до лідерства та ризику, постійний пошук нового (гіпертимна акцентуація характеру), емоційність, уразливість, тривожність, балакучість (емотивна акцентуація характеру), наполегливість, жвавість, легкість у встановленні контактів, висока пристосовуваність до людей (демонстративна акцентуація характеру) є рисами особистісної ресурсності у професійній діяльності працівників правоохоронних органів.

Рефлексивний компонент особистісної ресурсності обумовлює відчуття повноти репрезентації внутрішнього світу у всій багатоманітності його прояву. Даний компонент сприяє усвідомленню правоохоронцем своєї поведінки та діяльності, визначає його готовність до самопізнання та саморозвитку. Рефлексивний компонент особистісної ресурсності яскраво розкривається через показник готовності до професійного самовдосконалення, яке являє собою стійке особистісне утворення та виступає важливою передумовою діяльності, що забезпечує реальне здійснення й ефективність професійного саморозвитку на всіх його етапах професіогенезу.

Готовність правоохоронців до саморозвитку досліджувалася методикою Є. Дендерера. Отримані результати оформлені у вигляді рис. 2, де А – «можу самовдосконалюватися, але не хочу знати себе», Б – «хочу знати себе й можу

змінитися», В – «не хочу знати себе й не хочу змінюватися», Г – «хочу знати себе, але не можу себе змінити».

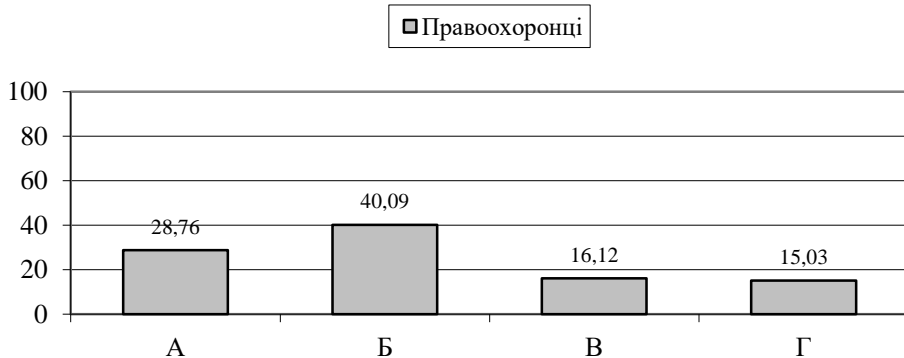

Рис. 2. Переважаючий стан готовності до саморозвитку, у %

Результати доводять (рис. 2), що 40,09% правоохоронців «хочуть знати себе й можуть змінюватися», тобто готовність до саморозвитку, готовність до змін, до розвитку загалом обумовлюють їхню особистісну ресурсність. Якщо працівник правоохоронного органу прагне розвиватися, самовдосконалюватися, то це позитивним чином впливає і на виконання професійної діяльності.

Тож особистісна ресурсність є тим потужним механізмом, який сприяє успішному виконання професійних задач та може потенційно виступати мобілізаційним джерелом розвитку особистості в діяльності.

Висновки. Психологічна ресурсність працівника правоохоронного органу є складним психологічним феноменом, що виявляється у його здатності до саморозвитку, компетентності та автономії у життєвих і професійних питаннях, яка не лише обумовлює успіх життєдіяльності в цілому, але і успішність виконання професійних обов'язків. Ми переконані, що у складі психологічної ресурсності правоохоронця варто виокремлювати особистісну ресурсність, де ресурсним джерелом виступає сама особистість. Особистісна ресурсність є віддзеркаленням особистості працівника правоохоронного органу, тим особистісним утворенням, яке допомагає правоохоронцю якісно виконувати професійні обов'язки, з легкістю адаптуватися до мінливих умов професійної діяльності, підтримувати самодетермінацію, самоефективність, саморефлексію. Представлення особистісної ресурсності побудовано навколо теорії особистості С. Рубінштейна, що дало змогу виокремити такі компоненти особистісної ресурсності: спонукальний, інструментальний, характерологічний,

рефлексивний та довести, що особистісна ресурсність детермінує професійну діяльність, забезпечуючи професійну самореалізацію та мобілізацію професійного потенціалу особистості. *Перспективи подальших наукових розвідок* вбачаємо у розробці програми тренінгу особистісної ресурсності працівника правоохоронного органу.

Література

1. Бехтерев В. М. Объективное изучение личности. Вып. 1. Питербург; Берлин; Москва: Изд-во З.И. Гржебина. 1923. 61 с.
2. Бойко-Бузиль Ю. Ю. Психологія професійного та особистісного становлення керівників системи МВС України: монографія. Харків: Бровін О. В. 2020. 500 с.
3. Горденко А. Особистісна ресурсність у контексті професійної діяльності правоохоронців. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Психологічні науки. 2016. № 1. С. 40–45.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Смысл; Издательский центр «Академия». 2004. 352 с.
5. Лещенко О.С. Ресурсність поліцейських крізь призму гендера. *Актуальні напрями практичної психології і психотерапії*: зб. матеріалів VII Харківської наук.-практ. конф. (Харків, 2 бер. 2018 р.). Харків. 2018. С. 59–62.
6. Рубинштейн С. Л. Общая психология. Санкт-Петербург. 2002. 720 с.
7. Шевченко Л.О. Гендерні особливості ресурсності поліцейських. *Право і безпека*. 2017. № 4(67). С. 216–221.
8. Шиліна А.А., Греса Н.В. Особистісні ресурси працівників ДСНС. *Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України*: тези допов. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 17 квіт. 2020 р.). Харків: НА НГУ. 2020. С. 166–170.
9. Штепа О.С. Опитувальник психологічної ресурсності особистості: результати розробки й апробації авторської методики. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 39. С. 380–399.

References

1. Behterev V.M. (1923). Obektivnoe izuchenie lichnosti. [*Objective study of personality*]. Вып. 1. Piterburg; Berlin; Moskva: Izd-vo Z.I. Grzheбина, 61. [in Russian].
2. Boiko-Buzyl Yu.Yu. (2020). Psykholohiia profesiinoho ta osobystisnoho stanovlennia kerivnykiv systemy MVS Ukrainy [*Psychology of professional and personal development of the heads of the system of the Ministry of Internal Affairs of*

Ukraine]: monohrafiia. Kharkiv: Brovin O. V., 500. [in Ukrainian].

3. Hordenko A. (2016). Osobystisna resursnist u konteksti profesiinoi diialnosti pravookhorontsiv. [*Personal resourcefulness in the context of professional activity of militiamen*]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho*. Psykholohichni nauky, № 1, 40–45. [in Ukrainian].

4. Leont'ev A.N. (2004). Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost'. [*Activity. Consciousness. Personality.*]. Moskva: Smysl; Izdatel'skij centr «Akademija», 352. [in Russian].

5. Leshchenko O.S. (2018). Resursnist politseiskykh kriz pryзму hendera. [*Resourcefulness of police officers through the prism of gender*]. *Aktualni napriamy praktychnoi psykholohii i psyhoterapii*: zb. materialiv VII Kharkivskoi nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 2 ber. 2018 r.). Kharkiv, 59–62. [in Ukrainian].

6. Rubinshtejn S.L. (2002). Obshhaja psihologija. [*General psychology*]. Sankt-Peterburg, 720. [in Russian].

7. Shevchenko L.O. (2017). Henderni osoblyvosti resursnosti politseiskykh. [*Gender features of police resources*]. *Pravo i bezpeka*, № 4(67), 216–221. [in Ukrainian].

8. Shylina A.A., Hresa N.V. (2020). Osobystisni resursy pratsivnykiv DSNS. [*Personal resources of SES employees*]. *Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti syl bezpeky ta oborony Ukrainy*: tezy dopov. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 17 kvit. 2020 r.). Kharkiv: NA NHU, 166–170. [in Ukrainian].

9. Shtepa O.S. (2018). Opytuvalnyk psykholohichnoi resursnosti osobystosti: rezultaty rozrobky y aprobatsii avtorskoi metodyky. [*Questionnaire of psychological resourcefulness of the personality: results of development and approbation of the author's technique*]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, Vyp. 39, 380–399. [in Ukrainian].

Boiko-Buzyl Y.

PERSONAL RESOURCES IN THE CONTEXT OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A LAW ENFORCEMENT OFFICER

The issue of personal resources has been updated. It is emphasized that the specialist is formed in the performed professional activity, where personal resourcefulness is an important determinant of his professional development, self-actualization and self-realization. It is emphasized that the chosen topic is especially relevant in the development of psychological principles of activity in special conditions. In this paper, the emphasis is shifted from psychological resourcefulness as a characteristic of the individual to personal resourcefulness as a component of psychological resourcefulness. It is substantiated that personal resourcefulness is a reflection of the personality of a law enforcement officer, a personal entity that helps

law enforcement officers to perform professional duties, easily adapt to changing professional conditions, maintain self-determination, self-efficacy, self-reflection. The representation of personal resourcefulness is built around the theory of personality of S. Rubinstein. Such components of personal resourcefulness as motivational, instrumental, characterological, reflexive are singled out. The motivating component of personal resourcefulness is manifested in the inclinations, desires, interests, inclinations, ideals, worldview, beliefs of a law enforcement officer, while manifested and formed in the course of its activities by establishing professional guidelines and manifesting itself in action. The instrumental component of personal resourcefulness is the basis of a set of those qualities of law enforcement officers that determine the self-regulation of activities that perform the function of operational programming of professional activities. The characterological component of personal resourcefulness covers a set of individual characteristics of a law enforcement officer, which are formed and find their expression in the activity, determining the ways of behavior. The reflexive component is focused on the law enforcement officer's awareness of his behavior and activities and determines his readiness for self-knowledge and self-development. The presented results are a response to the challenges of developing personal resources as a mobilization potential of the individual in order to perform professional activities.

Key words: *personality, professional activity, resourcefulness, personal resourcefulness, law enforcement officers.*

Бойко-Бузиль Юлія Юрїївна – доктор психологічних наук, доцент, заступник завідувача науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України.

**Гейко Є.В. (ORCID 0000-0002-2386-9679),
Горська Г.О. (ORCID 0000-0002-7686-8223),
Радул І.Г. (ORCID 0000-0002-3941-2518),
Родченкова І.В. (ORCID 0000-0003-1883-0304)**

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ УПРАВЛІННЯ

В статті представлені результати емпіричного дослідження, що розкривають особливості смисложиттєвих орієнтацій працівників сфери управління середньої ланки та високого рангу із стажем професійної діяльності до 5-ти років й понад 10-ті роки.

Виявлено, що найбільш схильними до самоактуалізації є управлінці високого рангу, а також працівники сфери управління середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ти років, аніж працівники сфери управління середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років.

Суттєвими передумовами розвитку смисложиттєвих орієнтацій працівники сфери управління виявлено власне психологічні властивості, що характеризують самоактуалізовану особистість, а саме: підтримка інших, наявність ціннісних орієнтацій вагомих для самоактуалізованої особистості, сенситивність, спонтанність, уявлення про природу людини, синергія, контактність, пізнавальні потреби, креативність.

Ключові слова: *працівники сфери управління, самоактуалізація, самоактуалізована особистість, смисложиттєві орієнтації, управління.*

Постановка проблеми. Специфіка сучасних умов життя, стримкий розвиток високо-інтелектуальних технологій, іноваційна мобільність, все це висуває вимоги саме до кваліфікації та конкурентноздатності спеціалістів та їх готовності до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності, котрі вільно володіють власною професією, які орієнтуються у споріднених галузях діяльності. Сучасні професіонали повинні усвідомлювати як перспективи власної професійного розвитку й бути відкритими як для нових знань, так і для власних самозмінювань.

Успішність власного життєвого шляху простежується в наш час людиною, як правило, не вкінці життя, як це було раніше, а постійно в різні періоди подолання нею кризових моментів життя. Стало очевидним, що професійна ефективність, в наш час, невід'ємна від особистого потенціалу особистості і є важливим моментом в формуванні життєвого шляху

особистості. Професійна потреба в постійному вдосконаленні знань своєї справи завжди супроводжується значною роботою особистості над собою. Будучи інтегральним суб'єктом життєдіяльності, людина постає своєрідним ансамблем різною мірою усвідомлених потреб і мотивів, які репрезентують рівень її духовного розвитку.

Таким чином, вимоги до особистості все більш акцентуються на якостях, що відображають риси особистості: її здатність до самопізнання й самоактуалізації, особистого зростання, що являється невід'ємною частиною формування життєвого шляху людини.

Тому й запропонований контекст самоактуалізації працівників сфери управління й значення смисложиттєвих орієнтацій в процесі самореалізації виявляється доволі актуальним.

В такий спосіб, психологічні особливості смисложиттєвих орієнтації працівників сфери управління постають суттєвою **метою** й визначають зміст нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В статті представлено аналіз результатів емпіричного дослідження, що спирається на теоретичний аналіз літератури по питанням формування смисложиттєвих орієнтацій, а також самоактуалізації особистості. Засновниками психології життєвого шляху можна вважати відомих радянських психологів – С.Л. Рубінштейна, Б.Г. Ананьєва, О.М. Леонтьєва, О.Г. Ковальова, Н.А. Логінову та багато інших. Дуже цікавими є роботи українських авторів – З.С. Карпенко [4] та С.Д. Максименко [6]. В їх дослідженнях виділено поле проблем, які довгий час залишались незатребуваними і невирішеними. Крім того, багато зарубіжних психологів присвятило свої роботи психологічним проблемам людського життя – А. Адлер, К. Юнг, Ш. Бюлер, А. Маслоу, В. Франкл, П. Сміт, Р. Мей, Ф. Лерш, К. Роджерс, Г. Олпорт, Р. Кеттел, Д. Елкінз, Г. Райх, А. Пріллетенські та ін. Щодо самоактуалізації особистості, то за основу взято теорію А. Маслоу [5], але розглянуті й інші думки, щодо самоактуалізації в гуманістичній психології зарубіжних та вітчизняних авторів.

Під особистісними характеристиками в даній роботі ми будемо розглядати самореалізацію особистості та її здатність до самоактуалізації. Самоактуалізація в даному дослідженні розглядається як: багатомірний феномен, що охоплює всебічний і безперервний розвиток творчого та духовного потенціалу людини, максимальну реалізацію її можливостей, адекватне сприйняття навколишнього світу і свого місця в ньому, багатство емоційного й духовного життя, високий рівень фізичного здоров'я та моральності.

Проблема самоактуалізації в теоретичному аспекті знаходить своє вирішення в сучасних роботах З. С. Карпенко, І. Бех, Є. Єгорова, Г. Костюк, Н.

Литвинова, В. Моляко, Н. Побірченко, Е. Помиткін, В. Рибалка, В. Синявський, О. Скрипченко та ін. Сучасні роботи розглядають окремі аспекти самоактуалізованої особистості, її специфічні особливості, проте постає об'єктивна необхідність у вивченні самоактуалізації як інтегративного особистісного утворення, яке представлене певними особистісними властивостями, має чітку структуру [1, 3].

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Смесложиттєві орієнтації працівників сфери управління взаємопов'язані із особливостями локус контролю особистості, тому нами було застосовано методикау «Тест смесложиттєвих орієнтацій» Д. Леонтєва. Результати надано у табл. 1

Таблиця 1

**Представленість Локус контролю особистості (за методикою Д. Леонтєва)
(у відсотках)**

	Локус контролю-Я	Локус контролю-життя
Загалом по вибірці N = 125	В – 21 С – 60 Н – 19	В – 30 С – 41 Н – 29
Працівники сфери управління із стажем до 5-ті роки	В – 19 С – 60 Н – 21	В – 29 С – 50 Н – 21
Працівники сфери управління із стажем до 10-ті р. р	В – 23 С – 59 Н – 18	В – 24 С – 55 Н – 21
Працівники сфери управління високого рангу	В – 23 С – 60 Н – 17	В – 29 С – 51 Н – 20

Результати надані у таблиці свідчать про те, що переважно, за загальною вибіркою, досліджувані виявляють тенденцію до Локус контролю-життя, або керованість життям (намагаються брати відповідальність за власні рішення та життя). Втім, сприймають себе сильними, тобто виявляють Локус контролю-Я (хазяїн життя). Даний показник, є суттєвим для розвитку смесложиттєвих орієнтацій працівників сфери управління.

Представники управлінської галузі, які приймали участь в дослідженні, а саме працівники сфери управління середньої ланки та високого рангу виявляють переважно середній рівень Локус контролю-Я (хазяїн життя) (від 59% до 60%), тобто це свідчить про те, що люди вважають себе досить сильними особистостями, які мають достатню свободу вибору, щоб будувати своє життя відповідно до своїх цілей, задач та мають уявлення про сенс життя. Емпіричні дані за високим рівнем виявляють схожу тенденцію з попереднім

описом середнього рівня. Показники за високим рівнем невеликі, але трохи більше таких працівників сфери управління середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років (по 23%). Низький рівень свідчить про те, що людина не вірить у себе, в свої сили контролювати події свого життя. Більше таких осіб серед працівників сфери управління середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років (21%) з невеликим відривом від них інші досліджувані, працівники сфери управління із стажем професійної діяльності до 10-ти років (18%) та працівників сфери управління високого рангу (17%).

Стосовно показників Локус контролю-життя або керованість життям ми спостерігаємо переважання середнього рівню в усіх групах досліджуваних (від 50% до 55%). Значно менший відсоток наявний у управлінцям із високим рівнем, але їх кількість дещо вище за управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років та управлінців високого рангу (по 29%). Менша кількість управлінців середньої ланки зі стажем професійної діяльності до 10-ти років (24%). Особи, які мають показники високого або середнього рівня переконані в тому, що людина може контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх в життя. Низький рівень Локус контролю-життя свідчить про те, що особистість із таким показником вважає, що життя не підвладне свідомому контролю, що свобода ілюзорна, і безглуздо щось загадувати на майбутнє. Серед управлінців, які брали участь у дослідженні таких (від 20% до 21%) й присутні в усіх групах досліджуваних.

Втім, управлінці середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років виявляють переважно середній та низький рівень Локус контролю-Я (хазяїн життя), а також середній та високий рівень Локус контролю-життя або керованість життям. Тобто, переважно, виявляють прагнення щодо відповідальності за власні рішення, ніж відчують впевненість у себе й власну силу.

Однак, управлінці середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ти років, водночас, виявляють середній та високий рівень, як Локус контролю-життя або керованість життям, так Локус контролю-Я (хазяїн життя). Тобто, відчують силу, впевненість у собі й відповідальність за власні рішення. Даний показник є суттєвим серед смисложиттєвих орієнтацій управлінців, навіть є показовим щодо сформованості зазначеної властивості.

В групі управлінців високого рангу переважає тенденція щодо уявлення про себе як про сильну особистість, котра характеризується свободою вибору, організує власне життя у відповідності із запланованими проектами. Окрім цього, саме управлінці високого рангу, переважно, переконані в тому, що керують життям та власними рішеннями.

Тобто, управлінці високого рангу виявляють схильність щодо упевненості в собі й відчувають здатність управляти власним життям й брати на себе відповідальність за власні рішення. Емпіричні дані за показниками «Локус контролю-Я» й «Локус-контролю життя» демонструють, що, власне, управлінці високого рангу виявляють тенденцію щодо розвитку смисложиттєвих орієнтацій.

Отже, показники «Локус контролю-Я» й «Локус контролю життя» сприяють осмисленості життєдіяльності управлінців й в такий спосіб розвитку смисложиттєвих орієнтацій управлінців.

Таблиця 2

Особливості ставлення до себе у управлінців (за В. Століним) (у відсотках)

Показники самоствавлення	Самоприйняття			Самоповага		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Управлінці середньої ланки із стажем до 5-ті років	24,3	20,8	54,9	32,1	35,8	32,1
Управлінці середньої ланки із стажем до 10-ті років	28,5	41,6	29,9	23,4	35,7	40,9
Управлінці вищого рангу	47,2	37,6	44,5	44,5	28,5	27

За результатами наданим у табл. 2 зрозуміло, що показник самоприйняття та самоповага найяскравіше представлений в групі управлінців високого рангу.

Так, 47,2% працівників сфери управління з високим рівнем – самоприйняття та 44,5 % - самоповага. Втім, у управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ті років доволі висока частка осіб із низьким рівнем за показником самоприйняття 54,9 %. Тобто, представники цієї групи

через брак досвіду відчувають почуття провини й тому виявляють низький рівень прийняття себе.

Проте, управлінці середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ті років виявляють високу частку із низьким рівня за показником самоповага – 40,9%. Тобто, у управлінців проміжкової ланки (між управлінцями високого рангу й управлінцями, що розпочали професійну кар'єру) виявляється надкритичне ставлення до власних успіхів.

Нами виокремлено такі провідні чинники самоактуалізованої особистості: підтримка; орієнтація в часі; ціннісні орієнтації; гнучкість поведінки; сенситивність; спонтанність; уявлення про природу людини; синергія; прийняття агресії; контактність; пізнавальні потреби; креативність, а також найсуттєвіші вагомні складові самоактуалізованої особистості: самоповага, самоприйняття. Окрім цього, нами визначено показники сформованості самоактуалізованої особистості: Цілі в житті; Процес життя; Результативність життя; Локус контроль Я; Локус контроль – життя.

Таблиця 3

**Загальний аналіз самоактуалізаційних складових у структурі
смисложиттєвих орієнтацій управлінського персоналу (у відсотках)**

Шкали САТ	Загалом вибірці N = 125	Управлінці середньої ланки, (до 5-ти р.) N = 50	Управлінці середньої ланки, (до 10-ти р.) N = 50	Управлінці вищого рангу N = 25
Шкала підтримки	V – 15 C – 75 H – 10	V – 13 C – 72 H – 15	V – 21 C – 63 H – 16	V – 20 C – 70 H – 10
Шкала ціннісної орієнтації	V – 23 C – 60 H – 17	V – 21 C – 63 H – 16	V – 22 C – 63 H – 15	V – 23 C – 62 H – 15
Шкала сенситивності	V – 21 C – 64 H – 14	V – 24 C – 64 H – 12	V – 20 C – 65 H – 15	V – 25 C – 62 H – 13
Шкала спонтанності	V – 28 C – 60 H – 12	V – 29 C – 61 H – 10	V – 26 C – 61 H – 13	V – 27 C – 58 H – 15
Шкала уявлень природу людини	V – 17 C – 57 H – 26	V – 15 C – 61 H – 24	V – 14 C – 66 H – 20	V – 21 C – 69 H – 10
Шкала синергії	V – 20	V – 19	V – 21	V – 28

	С – 68 Н – 12	С – 67 Н – 14	С – 64 Н – 15	С – 60 Н – 12
Шкала контактності	В – 28 С – 54 Н – 18	В – 24 С – 83 Н – 18	В – 20 С – 70 Н – 10	В – 26 С – 58 Н – 18
Шкала пізнавальних потреб	В – 26 С – 60 Н – 14	В – 20 С – 59 Н – 21	В – 23 С – 63 Н – 14	В – 21 С – 63 Н – 16
Шкала креативності	В – 28 С – 58 Н – 14	В – 24 С – 60 Н – 16	В – 24 С – 64 Н – 12	В – 26 С – 64 Н – 10

За емпіричними даними виявляються такі тенденції стосовно взаємодії особистісних рис й чиннику самоактуалізації за загальною вибіркою досліджуваних та узалежнено по групах:

- так, креативність, контактність, спонтанність, пізнавальні потреби є найбільш взаємопов'язаними із смисложиттєвими особливостями управлінців, й, навпаки, підтримка та уявлення про природу людини є менш пов'язаними із ними у управлінців;

- тенденція щодо самостійності та здійснення власного вибору недостатньо сформована у більшості управлінців середньої ланки (від 63% до 72%) і це може свідчити про те, що вони схильні до зовнішнього впливу. Високі показники в шкалі підтримки мають невеликий відсоток досліджуваних осіб (від 13% до 21%), але більший відсоток мають представники управлінців середньої ланки із професійним стажем до 10-ті років та управлінці високого рангу. Це свідчить про те, що ця частина управлінців прагне керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками, принципами, але все це не призводить до конфронтації з груповими нормами. Тобто це особистості не схильні до зовнішнього впливу і більш вільні в своїх виборах. Проте є певний відсоток, а саме (від 10% до 16%) досліджуваних, які мають низький рівень показнику за даною шкалою, що свідчить про несформовану самостійність, високий ступень залежності та конформності;

- за шкалою ціннісної орієнтації найбільша частка показнику у середньому рівні (від 62% до 63%), тобто спостерігається тенденція у управлінців частково розподіляти цінності, які притаманні особистості, що самоактуалізується. Втім, у управлінців високого рівню спостерігається тенденція до наявності незначного підвищення кількості осіб, що виявляють зазначені цінності;

- схильність до сенситивності, передусім, яскравіше представлена у групі управлінців із стажем професійної діяльності до 5-ти років (24%) та управлінців високого рангу (25%). Це свідчить про те, що вони можуть рефлектувати свої потреби і почуття. Найбільш високу частку показнику виявлено у осіб із середнім рівнем (від 62% до 65%), що дає можливість говорити про те, що не завжди відбувається рефлектування своїх потреб і почуттів у управлінців;

- за загальною вибіркою досліджуваних зрозуміло, що тенденція до спонтанності є доволі характерною для цієї групи. Високий рівень показнику представлений представникам різних груп (від 26% до 29%), але більше таких досліджуваних серед управлінців із стажем професійної діяльності до 5-ти років. Тому для них характерна здатність спонтанно і безпосередньо виражати свої почутті. Це не означає що у них відсутня здатність до продуманих, цілеспрямованих дій, це лише говорить про те, що свої дії вони не прораховують задалегідь. Але найбільший відсоток управлінців виявляють середній рівень показнику (від 58% до 61%) це свідчить про те, що вони не завжди ведуть себе природно й розкуто та мають тенденцію приховувати свої емоції від оточуючих;

- управлінці високого рангу (21%), а також інші представники цієї вибірки: управлінці середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років (15%), із стажем професійної діяльності до 10-ти років (14%) виявляють більш позитивне ставлення до людської природи, не вважають дихотомії мужності/жіночності, раціональності/емоційності антагоністичними. Але найбільший відсоток осіб залишається в середньому рівні (від 61% до 66%) у управлінці середньої ланки та (69%) у управлінці високого рангу. Це свідчить про те, що не завжди вони готові сприймати людську природу позитивно, не поділяють людей на добрих і не добрих та не вважають дихотомії такими вже антагоністичними;

- також цілісне уявлення про світ та інших людей є більш сформованим у управлінців високого рангу (28%), ніж у управлінців середньої ланки (від 19% до 21%). Середній рівень за даною шкалою має найбільший відсоток управлінців середньої ланки (від 60% до 67%), що не дає можливість повністю сприймати цілісно світ і людей, розуміти зв'язок протилежностей таких як дозвілля і робота, тілесне та духовне та ін.;

- за вибіркою в цілому можна зазначити, що управлінці середньої ланки, а також управлінці високого рангу схильні до встановлення емоційно насичених контактів з іншими людьми, але таких досліджуваних, які мають високий рівень показнику не так багато (від 20% до 26%). Найбільша кількість за даним показником середнього рівню, але порівнюючи результати управлінців середньої ланки та управлінців високого рангу можна простежити, що управлінці середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років (83%)

та стажем професійної діяльності до 10-ти років (70%) мають більший відсоток в даному рівні ніж управлінці високого рангу (58%). Це може говорити про те, що для управлінців середньої ланки контактність та комунікативність мають дуже велике значення оскільки через спілкування з найповніше реалізується професійна діяльність. Для управлінців високого рангу більшого значення набуває усвідомлення ними таких якостей, які зумовлюють людські взаємини, також активізується вироблення особистих поглядів на характер взаємостосунків. Потрібно зазначити, що низькі показники в даній шкалі (від 10% до 18%), причому найбільше таких представників управлінців, які показують низький рівень серед управлінців середньої ланки та серед управлінців високого рангу це може бути пов'язано з різними труднощами, які супроводжують дану професійну групу, завищений рівень домагань й недостатній рівень самооцінки, розбіжності реального й ідеального «Я» тощо;

- пізнавальні потреби більш характерними є для управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ти років (23%), ніж для інших представників вибірки, управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років та управлінців високого рангу (від 20% до 21% відповідно). Більшість представників групи, які приймали участь в діагностиці мають середні показники, причому у управлінців середньої ланки та управлінців високого рангу вони складають (63%), а у управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років (59%). Це говорить про те, що пізнавальні потреби, прагнення до надбання нових знань про оточуючий світ, допитливість носить стихійно-емоційний характер і частіше всього не має соціально значимого продукту діяльності. Потрібно зазначити, що розвиток потреби в знаннях тісно пов'язаний з загальним розвитком особистості, яка може знаходити в змісті наук, що є необхідними для професійної діяльності. Але на жаль є серед управлінців середньої ланки такі, які мають низькі показники пізнавальної потреби (від 14% до 21%), причому для управлінців із стажем професійної діяльності до 5-ти років цей показник більший. Потреба в надбанні нових знань складається лише в ситуаціях, які сприяють усвідомленню необхідності цих знань для життя і діяльності, тому можна говорити про те, що вони (управлінці) не усвідомлюють до кінця важливість знань, навчання для подальшого професійного зростання;

- за вибіркою в цілому можна зазначити наявність тенденції щодо креативності в групах досліджуваних. Більшість учасників опитування виявляють середній результат творчої спрямованості особистості (від 60% у управлінців із стажем професійної діяльності до 5-ти років до 64% у управлінців із стажем професійної діяльності до 10-ти років та управлінців високого рангу) та високий рівень (від 24% у управлінців середньої ланки до 26% у управлінців

високого рангу). Це люди, які інтуїтивно відчувають, що потрібно для створення нової ідеї або рішення складної задачі, тобто це відмова від стереотипного мислення, гнучкість та оригінальність, здатність до нового бачення проблеми або ситуації. Управлінці, які мають низькі показники в шкалі креативності, на жаль недооцінюють переваги, які надає креатив в повсякденному житті. Таких представників найбільше у групі управлінців із стажем професійної діяльності до 5-ти років (16%), найменше серед управлінців із стажем професійної діяльності до 10-ти років (12%) та серед управлінців високого рангу (10%). Творча спрямованість характерна для всіх, але може втрачатися під впливом середовища.

Окремо по групах результати представлено в такий спосіб.

У управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ти років:

- за шкалою «підтримки» виявлено переважно тенденцію щодо підтримки, високий рівень (13%), середній рівень (72%). Тобто, управлінці спрямовані на надання психологічної підтримки, допомоги один одному, але (15%) управлінців мають несформовану самостійність, високий ступень залежності та конформності, тому потребують корекції за цією властивістю;

- за шкалою «ціннісні орієнтації» (21%) респондентів виявляють високий рівень або сформованість ціннісної складової особистості, (63%) осіб проявляють тенденцію до розвитку ціннісних орієнтацій, що свідчить про наявність етико-моральної передумови щодо розвитку особистісної сфери в цілому й смисложиттєвих орієнтацій, зокрема, однак (16%) управлінців середньої ланки потребують корекції, оскільки формування ціннісних орієнтацій є невід'ємною частиною розвитку особистості. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її світогляду, життєвої концепції і «філософії життя»;

- сенситивність виявляють (24%) осіб й (64%) досліджуваних тенденцію щодо розвитку сенситивності, це також свідчить про позитивний напрямок у розвитку особистості в цілому й смисложиттєвих орієнтацій, до корекційної групи увійшли (12%) осіб, які потребують підвищення саморозуміння і розуміння інших людей та розвитку психологічної спостережливості;

- мають позитивне ставлення до людської природи (15%) досліджуваних в цілому й (61%) схильні вважати, що людині властиві переважно гуманні властивості;

- синергію (цілісне уявлення про світ та інших людей) варто вважати суттєвим показником смисложиттєвих орієнтацій, тому, що чим вище цей показник, тим більш сприятливою є психологічна атмосфера розвитку смисложиттєвих орієнтацій, тому (19%) респондентів виявляють наявність

сформованої синергії, а (67%) проявляють схильність до розвитку даної властивості, проте потребують корекційної роботи (14%) управлінців середньої ланки, яким необхідно формувати комунікативні уміння та уміння соціального інтелекту, працювати в команді та дотримуватися принципу, що результат групової роботи перевершить самостійний успіх навіть самого блискаючого індивіда в групі;

-(24%) управлінців демонструють високий рівень контактності, (83%) осіб достатній рівень розвитку комунікативних умінь й схильності до взаємодії, лише (18%) – малоконтактні, тому необхідна цілеспрямована робота по розвитку комунікативних навичок;

-(20%) досліджуваних виявляють високий рівень пізнавальних потреб або передумови до становлення смисложиттєвих орієнтацій й (59%) представників даної групи схильні до пізнавального розвитку, втім (21%) менеджерів не виявляють потреби у розвитку пізнавальної сфери, допитливість носить стихійно-емоційний характер і частіше всього не має соціально значимого продукту діяльності;

-(24%) управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ті років виявляють високий рівень креативності, або суттєвого чинника розвитку смисложиттєвих орієнтацій, (60%) проявляють тенденцію щодо розвитку креативності, а тому й смисложиттєвих орієнтацій, хоча (16%) управлінців з низьким рівнем цієї властивості не мають передумови щодо розвитку смисложиттєвих орієнтацій. Під впливом середовища творча спрямованість особистості може втрачатися, тому необхідно створення умов щодо розвитку творчих здібностей.

У управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ті років виявлено такі особливості

-за шкалами «підтримки» (21%) – високий рівень або наявність розвиненої потреби до допомоги іншим, (63%) – виявляють наявність схильності до допомоги й лише (16%) – мають низький рівень за даною шкалою, але це група управлінців, котрі потребують уваги з приводу необхідності їх залучення у спільну діяльність задля формування у них колективної взаємодії;

-«ціннісні орієнтації» сформовані у (22%) досліджуваних, (63%) осіб виявляють середній рівень, тобто власне така частка вибірки має передумови для розвитку смисложиттєвих орієнтацій, а (15%) увійшли до групи корекції за цією властивістю. Показники даної шкали мають майже однакові результати з невеликими розбіжностями і у досліджуваних управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ті років;

-«сенситивність» – (20%) респондентів виявляють розвинену чутливість, (65%) осіб схильність до чутливості, а (15%) малочутливі і потребують

допомоги з залученням до участі в психологічних тренінгах сенситивності, де свідомими зусиллями надмірно вразливий характер згладжується, формується вміння впоратися з ситуаціями, що викликають тривогу;

-«спонтанність» – (26%) досліджуваних швидко та природньо реагують на зміну подразників й (61%) управлінців середньої ланки, що мають стаж професійної діяльності до 10 років об'єктивно реагують на інформацію, втім (13%) не можуть щиро виявляти емоції, діяти не під впливом зовнішніх рамок, а згідно з внутрішнім змістом, станом людини. Спонтанність – навик людини, який розвивається, дозволяє більш ефективно взаємодіяти, проявляючи гнучкість у комунікації, а також є вагомою передумовою смисложиттєвих орієнтацій особистості;

-«уявлення про природу людини» лише (14%) управлінців середньої ланки, що мають стаж професійної діяльності до 10-ті років позитивно сприймають людську природу, не виявляють дихотомії чоловік-жінка, як антагоністичні, (66%) також виявляють схильність до прийняття людської природи, втім, (20%) респондентів вбачають дихотомії чоловік-жінка, раціональність-емоційність, як протилежні, а люди скоріше негативні, ніж добрі і гуманні, тому важливо вчити приймати себе та інших, визнавати за існуючою реальністю права бути непрямною і болючою;

-важливий аспект «синергія» (цілісне уявлення про світ та інших людей) – (21%) управлінців цієї групи мають високі показники й (64%) виявляють тенденцію до смисложиттєвих орієнтацій, втім (15%) осіб виявляють низький рівень за даним показником, тому потребують корекції щодо взаємодії з оточуючими людьми через участь в психологічних тренінгах, які спрямовані на розвиток комунікативної компетенції;

-(20%) управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ті років демонструють високий рівень контактності, (70%) осіб достатній рівень розвитку комунікативних умінь й схильності до взаємодії, лише (10%) респондентів – малоконтактні, тому потребують розвитку комунікативних умінь та навичок;

-(23%) досліджуваних виявляють високий рівень «пізнавальних потреб», що свідчить про наявність вагомої передумови задля розвитку смисложиттєвих орієнтацій, а (63%) управлінців схильні до розвитку пізнавальних здібностей, але в даній групі, як і в попередній групі (14%) управлінців не середньої ланки цікавляться оточуючим світом, не виявляють схильності до самоактуалізації й смисложиттєвих орієнтацій, тому в них наявна потреба у корекції пізнавальної сфери, яка передбачає формування у управлінців професійно-пізнавальної мотивації і ставить їх в активну позицію по відношенню до знань, які засвоюються;

-(24%) особистостей проявляють високий рівень «креативності» й (64%) схильність до творчості, низький рівень прояву творчої спрямованості мають (12%) респондентів, втім креативність є також вагомим чинником смисложиттєвих орієнтацій управлінців.

У групі управлінців високого рангу ми виявили такі особливості

-за шкалою «підтримки» – (20%) респондентів демонструють високий рівень професійно-вагомої властивості, (70%) схильні до надання психологічної підтримки, хоча (10%) управлінців високого рівня виявляють низький рівень цієї властивості або потребують корекційної роботи, адже обраний фах – керівник високого рангу потребує все ж таки мати високий або середній рівень за даною шкалою, оскільки професійна діяльність спрямована на управління компанією. Тому управлінці повинні працювати над собою, а це означає боротися з власним егоїзмом, егоцентризмом й неприйнятністю;

-«ціннісні орієнтації» самоактуалізованої особистості виявляють (23%) респондентів, (62%) представників даної групи досліджуваних, переважно схильні до самоактуалізації, а тому і до розвитку смисложиттєвих орієнтацій, проте (15%) осіб не приймають цінності особистості, яка самоактуалізується й тому не мають передумов для розвитку смисложиттєвих орієнтацій;

-«сенситивність» високого рівню показали (25%) осіб, виявляють схильність до чутливості, як суттєвої професійно важливої властивості особистості керівника (62%) досліджуваних, але (13%) управлінців високого рангу малочутливі й потребують корекції як за професійним напрямом, так і розвитку смисложиттєвих орієнтацій;

-«спонтанність» – (27%) управлінців високого рангу щиро та природньо виявляють власні почуття і емоції, (58%) респондентів також доволі асертивні, тобто демонструють позитивну поведінку цільної людини, яка поважає себе, проявляє повагу до інших, вміє слухати і розуміти, прагне до компромісу, втім (15%) – потребують корекції щодо уміння виявляти почуття, бути собою, в гармонії с внутрішнім світом, бути тут і зараз, просто бути, тому що в спонтанності особистість розкривається, вона справжня, та наповнюється купою особистих смислів;

-(21%) управлінців високого рангу виявляють високий рівень за шкалою «уявлення про природу людини» або уявляють людину як переважно гуманну й добру, також (69%) досліджуваних позитивно ставляться до людської природи, втім (10%) респондентів схильні сприймати людину більш негативно, ніж позитивно;

-вагома шкала «синергія» або цілісна картина світу властива (28%) досліджуваним, (63%) переважно мають цілісне уявлення про світ, а (12%) осіб потребують необхідності формування такого ставлення, як вагомої передумови

здля розвитку смисложиттєвих орієнтацій, так і успішності професійної самореалізації управлінця високого рангу;

-«контактність» – (26%) респондентів виявили саме високий рівень за даною шкалою, це свідчить про комунікабельність та прагнення до взаємодії, що є суттєвим чинником розвитку смисложиттєвих орієнтацій, (58%) управлінців високого рангу схильні до взаємодії, втім (18%) осіб потребують навчання комунікативним навичкам, оскільки вміння спілкуватися здатне зробити людину не тільки успішною, але врятувати від самотності, подарувати безцінні миті теплих дружніх зустрічей;

-«пізнавальні потреби» є вагомим чинником розвитку смисложиттєвих орієнтацій й характерні для (21%) досліджуваних, втім (63%) осіб виявили тенденцію щодо розвитку пізнавальної сфери, лише (16%) нейтральні до такої потреби, не виявляють бажання до розвитку, надбання нових знань, що говорить про необхідність корекції, оскільки обрана професія спонукає до активної позиції по відношенню до знань, які допоможуть в професійній реалізації;

-високий рівень «креативності» виявляють (26%) управлінців високого рангу, (64%) респондентів схильні до творчості або до розвитку смисложиттєвих орієнтацій, лише (10%) на жаль, недооцінюють переваги, які надає креатив в повсякденному житті, тому необхідно працювати над розвитком творчих здібностей.

Таким чином, узагальнюючи вищезазначене окреслимо, що у управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності найзначущими передумовами розвитку смисложиттєвих орієнтацій є ціннісні орієнтації, сенситивність, контактність, креативність. Однак, уявлення про людську природу не сприяють становленню смисложиттєвих орієнтацій у цій групі досліджуваних. Окрім цього, у групі управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ті років найсуттєвішими передумовами розвитку смисложиттєвих орієнтацій управлінців є спонтанність, синергія, пізнавальні потреби, креативність. Хоча, уявлення про людську природу не сприяють становленню смисложиттєвих орієнтацій. У управлінців високого рангу майже усі властивості, що характерні для особистості, котра самоактуалізується сприяють розвитку смисложиттєвих орієнтацій, слід підкреслити, що саме: синергія, спонтанність, контактність й креативність є суттєвими передумовами становлення зазначеного утворення.

Шкала «синергія» за нашими теоретичними висновками є однією з суттєвих, що свідчить про наявність вагової передумови розвитку смисложиттєвих орієнтацій управлінців, й, власне показником становлення саме у управлінців. За даною шкалою найбільш оптимальні результати виявлено в групі управлінців високого рангу й управлінців середньої ланки із стажем

професійної діяльності до 10-ті років; «самоактуалізаційний компонент» вимірювали за Т-балами в усіх вибірках респондентів, за розрахунками одержані такі дані:

Управлінці середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ті років: високий рівень – 1, 64 бал; середній рівень – 5,1 бал; низький рівень – 1 бал.

Управлінці середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ті років: високий рівень – 0,5 бал; середній рівень – 1,7 бал; низький рівень – 0,4 бал.

Управлінці високого рангу: високий рівень – 10, 8 бал; середній рівень – 28, 3 бал; низький рівень – 6 бал.

Висновки. Тобто, найбільш схильні до самоактуалізації – це управлінці високого рангу, та управлінці середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ті років, ніж управлінці середньої ланки із стажем професійної діяльності до 5-ті років. Проте найменша частка несхильних до самоактуалізації серед управлінців середньої ланки із стажем професійної діяльності до 10-ті років 0,4 бали, більш висока частка несхильних до самоактуалізації також серед управлінців високого рангу 6 балів.

Отже, в кожній вибірці є група управлінців, що не виявляють схильність до самоактуалізації. Тому для таких груп необхідно є психокорекція мотиваційної, пізнавальної та афективної складової особистісної сфери. Тому що низький рівень «самоактуалізаційного компоненту» унеможливує розвиток смисложиттєвих орієнтацій спеціалістів сфери управління.

Вищезазначене свідчить про те, що суттєвими передумовами розвитку смисложиттєвих орієнтацій спеціалістів сфери управління є психологічні властивості, що характеризують самоактуалізовану особистість, а саме: підтримка інших, наявність ціннісних орієнтацій вагомих для самоактуалізованої особистості, сенситивність, спонтанність, уявлення про природу людини, синергія, контактність, пізнавальні потреби, креативність.

Дані властивості сприяють розвитку смисложиттєвих орієнтацій спеціалістів сфери управління, як середньої ланки, так і спеціалістів високого рангу. Проте, синергія, пізнавальні потреби й самоактуалізаційний компонент в цілому є найважливішими показниками та чинниками розвитку смисложиттєвих орієнтацій спеціалістів сфери управління.

Література

1. Завацька Н.Е. Формування індивідуальних стилів управлінської діяльності: соціально-психологічний аспект [Текст] : монографія /

[Н. Є. Завацька та ін.] ; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Северодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2017. 174 с

2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : учебное пособие / А. Н. Леонтьев ; науч. ред. и предисл. Д. А. Леонтьева. 2-е изд., стер. М. : Смысл; Академия, 2005. 345 с.

3. Леонтьев Д. А. Самоактуализация как движущая сила личностного развития: историко-критический анализ Текст. Современная психология мотивации. М.: Смысл, 2002. 343 с.

4. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості. Івано-Франківськ.: Лілея-НВ, 2009. 512 с.

5. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. под общ. ред. Г. А. Балла. М.: Смысл, 1999. 423 с.

6. Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі : кол. монографія / [Максименко С. Д., Куценко-Лада Г. В., Пророк Н. В. та ін.]; за ред. Максименко С. Д. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 400 с.

References

1. Zavatska N.E. Formuvannia individualnykh styliv upravlinskoï diialnosti: sotsialno-psykholohichnyi aspekt [Tekst] : monohrafiia / [N. Ye. Zavatska ta in.] ; Skhidnoukr. nats. un-t im. Volodymyra Dalia. Sievierodonetsk : SNU im. V. Dalia, 2017. 174 s

2. Leontev A. N. Deiatelnost. Soznanye. Lychnost : uchebnoe posobyie / A. N. Leontev ; nauch. red. y predysl. D. A. Leonteva. 2-e yzd., ster. M. : Smyysl; Akademyia, 2005. 345 s.

3. Leontev D.A. Samoaktualyzatsiia kak dvyzhushchaia syia lychnostnoho razvytiia: ystoryko-krytycheskyi analiz Tekst. Sovremennaia psykholohiia motyvatsyy. M.: Smyysl, 2002. 343 s.

4. Karpenko Z.S. Aksiolohichna psykholohiia osobystosti. Ivano-Frankivsk.: Lileia-NV, 2009. 512s.

5. Maslou A. Novyye rubezhy chelovecheskoï pryrody; pod obshch. red. H.A. Balla. M.: Smyysl, 1999. 423s.

6. Psykholohichni chynnyky samodeterminatsii osobystosti v osvitnomu prostori : kol. monohrafiia / [Maksymenko S. D., KutsenkoLada H. V., Prorok N. V. ta in.]; za red. Maksymenko S. D. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. 400s.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MENTAL ORIENTATIONS OF MANAGEMENT EMPLOYEES

The article presents the results of an empirical study that reveals the features of the meaning of life orientations of employees in the field of middle and high-level management with professional experience up to 5 years and over 10 years.

It was found that high-ranking managers and middle-level managers with up to 10 years of professional experience are more prone to self-actualization than middle-level managers with up to 5 years of professional experience.

Significant prerequisites for the development of meaningful life orientations management workers identified psychological properties that characterize the self-actualized personality, namely: support for others, the presence of value orientations important for self-actualized personality, sensitivity, spontaneity, perception of human nature, synergy, contact, cognition.

Key words: *employees of the sphere of management, self-actualization, self-actualized personality, meaningful life orientations, managers.*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ І ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ

ORCID 0000-0003-2548-0488

У статті розкрито провідні соціально-психологічні умови та чинники підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. В систему умов підвищення рівня самоорганізації молоді включено організаційні умови, які забезпечують динаміку зближення реального досвіду, представленого індивідуальними, особистісними та суб'єктно-діяльними характеристиками молоді (організаційно-економічні, організаційно-середовищні, організаційно-особистісні); методичні умови, які забезпечують освоєння і присвоєння соціальних норм (діяльних, оціночних, розвивальних); орієнтаційні умови, завдяки яким відбувається орієнтація суб'єкта самоорганізації на самореалізацію, саморозвиток та самовдосконалення з опорою на резервні можливості особистості; соціальні умови, які дозволяють освоїти та присвоїти соціальні норми (соціально-економічні, соціально-психологічні), освітньо-розвивальні (орієнтовані та суб'єктний підхід, гуманізацію та комплексність у процесі самоорганізації); психологічні, а саме особистісні (розвиток готовності молоді до самоорганізації, урахування та знання соціально-психологічних особливостей даного процесу, формування високої мотивації на досягнення результатів самоорганізації) та суб'єктні (максимальне забезпечення у ході діяльності суб'єктної позиції молоді; розвиток рефлексії).

Виявлено сукупність соціально-психологічних чинників підвищення рівня самоорганізації молоді, до яких належать: об'єктивні (системно-освітні, технолого-освітні, інформаційні, потенційно-освітні), об'єктивно-суб'єктивні (соціокультурні, соціально-перцептивні, соціально-інтерактивні, самоосвітні), суб'єктивні (мотиваційно-цільові, рефлексивно-розвивальні, потенційно-суб'єктивні).

Емпірично доведено, що програмно-цільовий проєкт забезпечує підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Ключові слова: *молодь, самоорганізація, соціально-психологічне забезпечення, оптимізація процесу самоорганізації, суспільні трансформації.*

Постановка проблеми. Вивчення проблеми самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій підтверджує, що цей напрямок тільки починає оформлятися, а його комплексні теоретико-прикладні дослідження залишаються недостатньо розробленими (Бочелюк, 2019).

Констатовано, що самоорганізація забезпечує своєчасне досягнення цілей на різних етапах особистісного і професійного розвитку молоді людини, що передбачає стійке прагнення до отримання знань, вміння раціонально і ефективно планувати час і власні ресурси, структурувати особистісне і професійне становлення, мобільність у прийнятті рішень, ефективні способи досягнення поставлених цілей, мобілізацію внутрішніх ресурсів для упорядкування поточних завдань, вибудовування пріоритетів і спрямування активності тощо (Ващенко, Завацька, 2016).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях особлива увага приділяється діяльнісному аспекту самоорганізації особистості (І. Артюхова, М. Афанасьєва, О. Богинська, В. Кудряшова, Н. Кузьміна, О. Логвінова, М. Пахмутова, Ю. Цагареллі та ін.), що розглядається як індивідуальна система організації процесу діяльності (О. Ішков та ін.), а розроблені методи діагностики самоорганізації націлені на вивчення можливості суб'єкта реалізувати свою діяльність. Проте показники самоорганізації як процесу зміни, розвитку та ускладнення системи (В. Ключко, Т. Яновська та ін.), джерелом якого стає сам суб'єкт діяльності, наразі описані недостатньо.

Наголошується, що сучасна молодь має володіти не тільки «hard skills», але й «soft skills», мати універсальні компетенції, провідною з яких є саме здатність до самоорганізації (Гарькавець, 2015). Разом із тим, питання соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді та підвищення його ефективності в період суспільних трансформацій залишаються поза увагою дослідників. Цим визначається необхідність комплексного змістовного аналізу проблеми самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій та розробки концептуальних засад її вивчення у соціально-психологічному вимірі.

Мета статті – провідні соціально-психологічні умови та чинники підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Показано, що під оптимізацією процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій розуміється система взаємопов'язаних умов та чинників, що утворюють та забезпечують цілісний процес реалізації психотехнологій розвитку самоорганізації молоді, зокрема в системі вищої освіти.

На формуальному етапі дослідження взяли участь 216 здобувачів вищої освіти 1-2 курсів з низьким та початковим рівнями самоорганізації, які були

розподілені на експериментальну (106 учасників) і контрольну (110 респондентів) групи за принципом добровільності.

Досліджувані експериментальної групи взяли участь у програмно-цільовому проєкті соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді. Досліджувані контрольної групи не залучалися до заходів формувального впливу.

Розроблений програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій включав: діагностично-настановний, критеріально-оцінний, проєктувально-змістовний, технологічний, результативно-аналітичний блоки та відповідав принципам цілісності, структурності, взаємозв'язку системи і середовища, ієрархічності, цілеспрямованості, відкритості, зворотного зв'язку і носив системно-інтегрований характер;

Запропонований програмно-цільовий проєкт у межах освітнього процесу передбачав: розроблення та обґрунтування змісту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді та підготовку всіх його суб'єктів; розроблення та впровадження оптимальної моделі соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді; індивідуальні та групові консультації; оцінювання параметрів і показників самоорганізації молоді та рівнів самоорганізації.

Реалізація моделі соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді у межах програмно-цільового проєкту передбачала застосування низки психотехнологій, як-то: метод кейсів, проєктна діяльність, створення портфолію та ін.; активних соціально-психологічних методів навчання та практико-орієнтованих форм організації роботи учасників проєкту. Такий підхід дозволяв розвинути суб'єкту позицію учасників, задіяти їх рефлексивність через самопізнання та самовираження. Крім того, визначальне місце у розвитку самоорганізації було відведено самостійній роботі учасників проєкту, як виду навчальної діяльності, формі освітнього процесу, механізму самоосвіти, саморозвитку і самоорганізації.

У ході реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді було розроблено критеріально-оцінну систему, яка включала пакет діагностичних методик на визначення інтегральних характеристик і якостей учасників, пов'язаних з процесом їх самоорганізації; критерії і показники сформованості самоорганізації; рівневу характеристику самостійної роботи учасників, що забезпечує формування компетенції самоорганізації. Серед критеріїв та показників сформованості самоорганізації учасників програмно-цільового проєкту

виокремлено, зокрема розвиток умінь цілепокладання, аналізу ситуації, самоконтролю, мотивації навчально-професійної діяльності, рефлексивності.

Важливим завданням програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді виступав розвиток умінь самоорганізації часу учасників, який вбачався в усвідомленні власної ролі у забезпеченні успішності пізнавальної, навчальної, професійної діяльності, у прагненні до самоорганізації (упорядкування цілей і мотивів, розвиток навичок самоорганізації), у розвитку здібностей до самоконтролю і саморегуляції, адекватної самооцінки.

У проєкті запропоновано змістовну характеристику рівнів самостійної роботи учасників (незадовільного, задовільного, достатнього, оптимального, креативного) та критерії, що дозволили оцінити ефективність реалізованих умов організації самостійної роботи: функціонально-компетентний (сформованість компонентів компетенції самоорганізації); освітній (академічна успішність, сформованість навичок самостійної роботи); мотиваційний (мотивація навчальної діяльності, професійної освіти); особистісний (рівні саморегуляції та рефлексії).

Оцінка ефективності програмно-цільового проєкту, що забезпечує оптимізацію процесу самоорганізації учасників, здійснювалася у ході формуального експерименту та за результатами показала позитивну динаміку всіх показників за визначеними критеріями (в особистісному і діяльнісному вимірах) та загалом за динамікою рівнів самоорганізації учасників.

Констатовано, що формувальні впливи з впровадження програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді, які реалізовані в експериментальній групі, мають значущі позитивні зміни щодо оптимізації мотиваційних комплексів учасників проєкту ($U=268,5$; $p=0,032$) з найгіршого типу мотиваційного комплексу ($3НМ>3ПМ>ВМ$) до оптимальних ($ВМ>3ПМ>3НМ$ і $ВМ=3ПМ>3НМ$).

Виявлено значущі позитивні зміни за індикаторами високого рівня рефлексивності ($U=144,0$; $p=0,041$) і значущі позитивні зміни показників динамічних властивостей саморегуляції (впевненості, ініціативності, пластичності, практичної реалізованості на протигагу лише уявним намірам) та її особистісно-стильових якостей (критичності, автономності, відповідальності). Значущими є позитивні зміни показника стилю діяльності ($U=179,5$; $p=0,049$).

Крім того, в експериментальній групі, на відміну від контрольної групи, переважає сформованість навичок тактичного планування ($U=1238,5$; $p\leq 0,001$) і стратегічного цілепокладання ($U=1074,5$; $p\leq 0,017$), а також особливостей структурування діяльності, що вказує на підвищення індексу самоорганізації учасників проєкту.

У респондентів експериментальної групи відбулася позитивна динаміка у показниках інтегральної шкали «Рівень самоорганізації» ($T=107$; $p \leq 0,005$) та підвищення соціальної установки на результат ($T=269$; $p \leq 0,001$).

Зафіксовані статистично значущі відмінності щодо підвищення показників навчальної мотивації учасників проєкту: комунікативних мотивів ($T=93$; $p \leq 0,046$), мотивів творчої самореалізації ($T=217,5$; $p \leq 0,05$), навчально-пізнавальних мотивів ($T=241$; $p \leq 0,05$), соціальних ($T=232$; $p \leq 0,05$) та професійних ($T=256$; $p \leq 0,05$) мотивів.

Відбулися позитивні зсуви у функціональних конструктах саморегуляції респондентів експериментальної групи: забезпеченість регуляції ($T=227$; $p \leq 0,05$), упорядкованість ($T=239$; $p \leq 0,05$), стійкість ($T=233$; $p \leq 0,05$), деталізація ($T=240$; $p \leq 0,05$), звичність, практичність ($T=246$; $p \leq 0,05$), суб'єктна деталізованість), що сприяло підвищенню їх самоорганізації у порівнянні з показниками діагностичного зрізу.

Розроблений програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді вплинув на переоцінку та позитивні зрушення за параметрами особистісного компонента самоорганізації (вольові зусилля) ($T=219$; $p \leq 0,05$) та функціональних її компонентів, зокрема за шкалами: цілепокладання ($T=221$; $p \leq 0,05$), аналізу ситуації ($T=224$; $p \leq 0,05$), планування ($T=231$; $p \leq 0,05$), самоконтролю ($T=242$; $p \leq 0,05$).

За результатами формувального етапу дослідження встановлено, що кількість учасників експериментальної групи з низьким рівнем самоорганізації зменшилася на 27,4% завдяки збільшенню кількості учасників з початковим (на 14,2%) та середнім (на 13,2%) рівнями самоорганізації. Натомість, у контрольній групі такі зрушення відбулися у значно меншому ступені. Так, кількість учасників контрольної групи з низьким рівнем самоорганізації зменшилася на 12,7%; у свою чергу збільшилася кількість учасників контрольної групи з початковим (на 10,0%) та середнім (на 2,7%) рівнями самоорганізації.

Отримані показники значущих позитивних змін у незалежних вибірках підтверджують ефективність соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді, і правомірність його застосування.

Узагальнення результатів формувального етапу дослідження надало змогу визначити провідні соціально-психологічні умови (організаційні, методичні, орієнтаційні, соціальні, освітньо-розвивальні, психологічні (особистісні та суб'єктні) і чинники (об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні, суб'єктивні) підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Ефективність соціально-психологічних умов і чинників підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій доведена у процесі

впровадження програмно-цільового проекту на основі розробленої критеріально-оціночної системи і підтверджена позитивною динамікою всіх показників за визначеними критеріями та за динамікою рівнів самоорганізації молоді до зростання середнього рівня (рівень розвитку) та підвищення низького (рівень некомпетентності) та початкового (рівень становлення) її рівнів.

Висновки. Виокремлено провідні соціально-психологічні умови та чинники підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. В систему умов підвищення рівня самоорганізації молоді включено організаційні умови, які забезпечують динаміку зближення реального досвіду, представленого індивідуальними, особистісними та суб'єктно-діяльнісними характеристиками молоді (організаційно-економічні, організаційно-середовищні, організаційно-особистісні); методичні умови, які забезпечують освоєння і присвоєння соціальних норм (діяльнісних, оціночних, розвивальних); орієнтаційні умови, завдяки яким відбувається орієнтація суб'єкта самоорганізації на самореалізацію, саморозвиток та самовдосконалення з опорою на резервні можливості особистості; соціальні умови, які дозволяють освоїти та присвоїти соціальні норми (соціально-економічні, соціально-психологічні), освітньо-розвивальні (орієнтовані та суб'єктний підхід, гуманізацію та комплексність у процесі самоорганізації); психологічні, а саме особистісні (розвиток готовності молоді до самоорганізації, урахування та знання соціально-психологічних особливостей даного процесу, формування високої мотивації на досягнення результатів самоорганізації) та суб'єктні (максимальне забезпечення у ході діяльності суб'єктної позиції молоді; розвиток рефлексії). Виявлено сукупність соціально-психологічних чинників підвищення рівня самоорганізації молоді, до яких належать: об'єктивні (системно-освітні, технолого-освітні, інформаційні, потенційно-освітні), об'єктивно-суб'єктивні (соціокультурні, соціально-перцептивні, соціально-інтерактивні, самоосвітні), суб'єктивні (мотиваційно-цільові, рефлексивно-розвивальні, потенційно-суб'єктивні). Емпірично доведено, що програмно-цільовий проект забезпечує підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Література

1. Бочелюк В.Й. Трансформація молоді в період глобальної соціально-економічної кризи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Вип. 3. 2019. С. 114–121.
2. Ващенко І.В., Завацька Н.Є. Психологічні технології професійного самозбереження молоді та її соціальної підтримки в епоху суспільних трансформацій. *Розвиток особистості в різних умовах соціалізації: монографія*

; за наук. ред. Л.О. Калмикової, Г.О. Хомич. К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. С. 405–421.

3. Гарькавець С.О. Студентська молодь та соціально-психологічні впливи у контексті інсталяції вимог трансформаційного суспільства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). С. 126–134.

References

1. Bocheliuk V.I. (2019). Transformatsiia molodi v period hlobalnoi sotsialno-ekonomichnoi kryzy. [Transformation of youth during the global socio-economic crisis]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*. Vyp. 3. S. 114–121. [in Ukrainian].

2. Vashchenko I.V., Zavatska N.Ie. (2016). Psykholohichni tekhnolohii profesiinoho samozberezhennia molodi ta yii sotsialnoi pidtrymky v epokhu suspilnykh transformatsii. [Psychological technologies of professional self-preservation of youth and its social support in the era of social transformations]. *Rozvytok osobystosti v riznykh umovakh sotsializatsii: monohrafiia* ; za nauk. red. L.O. Kalmykovoi, H.O. Khomych. K.: Vydavnychi Dim «Slovo». S. 405–421. [in Ukrainian].

3. Harkavets S.O. (2015). Studentska molod ta sotsialno-psykholohichni vplyvy u konteksti instaliatsii vymoh transformatsiinoho suspilstva. [Student youth and socio-psychological influences in the context of establishing the requirements of a transformational society]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia. № 3 (38). S. 126–134. [in Ukrainian].

Hoian I.M.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONDITIONS AND FACTORS OF INCREASING THE LEVEL OF YOUTH SELF-ORGANIZATION

The article reveals the leading socio-psychological conditions and factors that increase the level of self-organization of youth in the period of social transformation. The system of conditions for increasing the level of self-organization of youth includes organizational conditions that provide the dynamics of convergence of real experience, represented by individual, personal and subject-activity characteristics of youth (organizational-economic, organizational-environmental, organizational-personal); methodological conditions that ensure the development and assignment of social norms (activity, evaluation, development); orientation conditions, due to which the subject of self-organization is oriented towards self-realization, self-development

and self-improvement based on the reserve capabilities of the individual; social conditions that allow to master and appropriate social norms (socio-economic, socio-psychological), educational and developmental (oriented and subjective approach, humanization and complexity in the process of self-organization); psychological, namely personal (development of youth readiness for self-organization, taking into account and knowledge of socio-psychological features of this process, formation of high motivation to achieve self-organization results) and subjective (maximum support during the subjective position of youth; development of reflection).

A set of socio-psychological factors to increase the level of self-organization of youth, which include: objective (system-educational, technological-educational, informational, potential-educational), objective-subjective (socio-cultural, socio-perceptual, socio-interactive, self-educational), subjects (motivational-target, reflexive-developmental, potentially-subjective).

It is empirically proven that the program-target project provides an increase in the level of self-organization of youth in the period of social transformations.

Key words: *youth, self-organization, social and psychological support, optimization of self-organization process, social transformations*

Гоян Ігор Миколайович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

*Завацький Ю.А. (ORCID 0000-0003-1860-9503),
Шановалова В.А. (ORCID 0000-0001-6547-1346),
Завацька Н.Є. (ORCID 0000-0001-8148-0998),
Волченко Є.Є. (ORCID 0000-0001-9784-0230),
Смирнова О.О. (ORCID 0000-0003-2436-5090)*

ПРОЦЕС РОЗВИТКУ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розкрито особливості процесу розвитку конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі. Визначено емпіричні показники аксіологічного блоку структурних компонентів конфліктологічної компетентності цих фахівців (інформаційної складової конфліктологічної компетентності, уявлень респондентів щодо особистісно обумовлених ознак конфлікту, самооцінки метакогнітивних знань і метакогнітивної активності, конфліктологічної готовності). особистісного блоку (особистісної зрілості, вольового самоконтролю, адаптаційних характеристик та професійного здоров'я, антиципаційних та емпатійних здібностей, рефлексивності), технологічного блоку (самооцінки типу особистості, сформованості навичок активного слухання у конфлікті (орієнтація на розуміння партнера, резюмування, відображення почуттів, прояснення, перефразування), стратегій поведінки у конфлікті та подолання стресових ситуацій, провідного типу реагування у конфліктній ситуації).

Показано, що структура конфліктологічної компетентності фахівця-медика, яка дозволяє ефективно вирішувати професійні конфлікти, включає не тільки особливості особистості, а й здатність до рефлексії професійних ситуацій на надситуативному рівні (системне мислення) на основі метакогнітивних стратегій контролю, регулювання та моніторингу процесів оцінки конфліктних ситуацій і, на цій основі, здійснювати вибір копінг-стратегій і типів реагування у конфлікті, а також сформованість навичок саморегуляції психоемоційного та функціонального станів.

Ключові слова: *фахівці медичної галузі, професійна взаємодія, конфлікт, конфліктологічна компетентність, розвиток конфліктологічної компетентності.*

Постановка проблеми. Глобальні інтеграційні процеси, як об'єктивна тенденція розвитку різних сфер професійної діяльності, визначила й реформування медичної галузі на новій концептуальній основі у межах

компетентнісного підходу, зокрема у напрямку попередження та врегулювання конфліктів в умовах професійної взаємодії (Галян, 2016).

У зв'язку з цим зростає науковий інтерес до проблеми розвитку конфліктологічної компетентності сучасного фахівця медичної галузі, адже вміння будувати стосунки на засадах співробітництва та конструктивної взаємодії у медичній сфері безпосередньо впливає на якість та продуктивність професійної діяльності фахівця-медика, сприяє покращенню психологічного клімату та гармонізації міжособистісних взаємин, створює умови для конструктивної поведінки у конфліктах (Попович, 2018).

Крім того, наявність значної кількості об'єктивних протиріч у процесі професійної діяльності фахівців-медиків робить конфліктологічну компетентність необхідною складовою їх професіоналізму. Тому пріоритетне значення набуває цілеспрямована організація соціально-психологічної роботи з розвитку конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії (Комар, 2016).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатовано, що проблема конфліктологічної компетентності в останні роки досліджується досить активно (І. Ващенко, А. Журба, Ю. Завацький, Л. Котлова, Г. Ложкін, С. Максименко, Л. Пілецька, Л. Ярослав та ін.). З'явилась значна кількість робіт, в яких розглядаються питання сутності, структури, закономірностей функціонування та розвитку конфліктологічної компетентності фахівця (П. Білецький, Л. Долинська, О. Катасанов, О. Лосієвська, Л. Онуфрієва, Л. Петровська, О. Савчук, О. Смирнова, І. Шостя та ін.).

Проте, у науковій літературі відсутнє однозначне тлумачення поняття конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії, немає загальноприйнятого підходу до розкриття структури цього феномену, потребують вивчення соціально-психологічні аспекти її розвитку, має місце фактичне ототожнення поняття конфліктологічної компетентності з поняттями конфліктної компетенції, конфліктологічної грамотності, конфліктологічної підготовки таких фахівців (Ковальчук, 2014). При цьому використання даних конструктивних у синонімічному значенні значно ускладнює їх вивчення та часто призводить до неможливості застосування надбань психологічної науки у професійній діяльності фахівців медичної галузі.

Мета статті – розкрити особливості процесу розвитку конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На першому етапі дослідження було проведено визначення показників аксіологічного блоку компонентів конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії (інформаційної складової конфліктологічної

компетентності, уявлень респондентів щодо особистісно обумовлених ознак конфлікту, самооцінки метакогнітивних знань і метакогнітивної активності, конфліктологічної готовності).

З цією метою було використано: анкету на оцінку інформаційної складової конфліктологічної компетентності (Н. Тимченко, Л. Єнговатова), анкету на виявлення уявлень щодо особистісно обумовлених ознак конфлікту (К. Ковалевська), методу самооцінки метакогнітивних знань і метакогнітивної активності (М. Кашапов, Ю. Скворцова), експрес-методу оцінки конфліктологічної компетентності особистості (К. Ковалевська).

За даними анкетування інформаційної складової конфліктологічної компетентності виявлено нульовий (дуже низький) рівень у 4,8% респондентів; ситуативний (низький) рівень – у 14,9% респондентів; рівень грамотності (середній рівень) – у 50,5% респондентів; рівень освіченості (високий, системний рівень) інформаційної складової конфліктологічної компетентності – у 19,7% респондентів; творчий (вищий) рівень – у 10,1% респондентів.

Діагностика уявлень про конфлікт у фахівців-медиків показала, що вони сформовані у більшості з них. Найкраще фахівці медичної галузі розпізнають агресивні прояви і негативні емоційні стани, які можуть викликати конфлікт, а також краще розуміють енергетичний фон конфлікту (результативність активності, зусиль учасників тощо).

З'ясовано, що структура конфліктологічної компетентності фахівця-медика включає здатність до рефлексії професійних ситуацій на надситуативному рівні (системне мислення) на основі метакогнітивних стратегій контролю, регулювання та моніторингу конфліктних ситуацій у професійній медичній взаємодії ($p \leq 0,05$).

Показано, що невід'ємною рисою конфліктологічної компетентності фахівця-медика в умовах професійної взаємодії є конфліктологічна готовність, що розглядається як практична готовність до вирішення конфліктів у процесі професійної медичної діяльності і представлена аксіологічними блоком його особистісно та професійно важливих конфліктогенних якостей.

На другому етапі дослідження було проведено визначення показників особистісного блоку компонентів конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах професійної взаємодії (особистісної зрілості, вольового самоконтролю, рефлексивності, адаптаційних характеристик та професійного здоров'я, антиципаційних та емпатійних здібностей).

З цією метою було використано методики діагностики: особистісної зрілості (К. Ковалевська), вольового самоконтролю (А. Зверков, Е. Ейдман), соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд, адаптація О. Осницького), методу-тест «Здатність до прогнозування» (Л. Регуш),

методики діагностики рефлексивності (А. Карпов) та емпатійних здібностей (В. Бойко).

Діагностика показників особистісного компоненту конфліктологічної компетентності фахівців-медиків показала, що для більшості з них характерний достатній рівень вираженості особистісної зрілості та адаптаційних характеристик особистості (прагнення до саморозвитку, самоефективність, соціальний інтерес, гнучкість, самоприйняття, прийняття інших, самодетермінація, інтернальність), а також вольового самоконтролю (наполегливості, самовладання), але близько третини респондентів мають проблеми у сфері професійного здоров'я. При цьому звертає на себе увагу те, що чинники зміни професійного здоров'я і особливо механізми їх дії апелюють до емоційної сфери фахівця-медика: на рівні емоційного відображення, номінації його результатів у свідомості, рефлексії емоційних переживань, емоційної саморегуляції, оцінки емоційних проявів з боку соціального оточення і впливу на нього. На цій підставі були виокремлені групи фахівців-медиків з ознаками професійних деформацій за різнорівневими показниками невротизації.

Дослідження рівня сформованості конфліктологічної компетентності в зазначених групах фахівців-медиків з ознаками професійних деформацій (зокрема, з високими показниками невротизації) дозволило розглянути конфліктологічну компетентність в системі соціально-психологічних чинників зміни їх професійного здоров'я на рівні предиспозиції (недостатня усвідомленість і рефлексія власних емоційних проявів, що призводить до формування емоційної напруженості і запускає поведінкові патерни психосоматичного кола, підвищує рівень невротизації в цілому); на рівні каталізації (труднощі відображення емоційних станів і їх урахування у власних поведінкових стратегіях через порушення у міжособистісних професійних комунікаціях, що підвищують рівень соціального стресу та виступають неспецифічним тригером змін стану професійного здоров'я фахівця-медика); на рівні хроніфікації (нераціоналізована тривога і напруження, що сприяють переходу в хронічну форму); на рівні буферної модерації (формування конкретних компетенцій в емоційній регуляції поведінки і діяльності та у сфері міжособистісної професійної взаємодії, що розглядається в якості ресурсних чинників професійного здоров'я).

Виявлено статистично значущі відмінності ($U=38262,3$; $p<0,001$) за показником емпатії у жінок-медиків ($18,69\pm 0,34$) і чоловіків-медиків ($16,31\pm 0,67$), що пояснюються, як правило, більшою чутливістю жінок-медиків і демонстрацією їх більшої готовності до емоційного сприйняття.

На третьому етапі дослідження було проведено визначення показників технологічного блоку компонентів конфліктологічної компетентності фахівців

медичної галузі в умовах професійної взаємодії (самооцінки типу особистості, сформованості навичок активного слухання у конфлікті (орієнтація на розуміння партнера, резюмування, відображення почуттів, прояснення, перефразування), стратегій поведінки у конфлікті та подолання стресових ситуацій, провідного типу реагування у конфліктній ситуації).

З цією метою були використані: анкета «Самооцінка типу особистості» (І. Соломін); анкета на виявлення сформованості навичок активного слухання у конфлікті (К. Ковалевська); опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій» (SACS) (С. Хобфолл, модифікація Н. Водоп'янової, О. Старченкової); методика діагностики провідного типу реагування у конфліктній ситуації (М. Кашапов, Т. Шалаєва); методика оцінки стратегій поведінки особистості у конфлікті (К. Томас, адаптація Н. Гришиної); проєктивна методика дослідження особистості «Hand-тест» (Е. Вагнер, адаптація Т. Курбатової).

Кореляційний аналіз показників методик, використаних на цьому етапі дослідженні (коефіцієнт кореляції Пірсона), виявив статистично значущі кореляції між демонстративними, збудливими і застрягаючими рисами респондентів, з одного боку, і такими копінг-стратегіями, як маніпулятивні і агресивні дії.

Встановлено, що демонстративні риси здебільшого пов'язані з маніпулятивними ($r=0,39$; $p<0,001$) та агресивними ($r=0,41$; $p<0,001$) діями; збудливі риси – з маніпулятивними ($r=0,51$; $p<0,05$) та агресивними діями ($r=0,43$; $p<0,001$) і агресією ($r=0,39$; $p<0,001$); паранойяльні риси (застрягаючий тип) також корелюють з маніпулятивними ($r=0,36$; $p<0,001$), агресивними ($r=0,29$; $p<0,05$) діями і агресією ($r=0,38$; $p<0,001$).

З'ясовано, що найбільш виражені гіпертимні риси досліджуваних позитивно пов'язані з копінг-стратегіями «вступ до соціального контакту» ($r=0,39$; $p<0,001$), «пошук соціальної підтримки» ($r=0,28$; $p<0,05$), «імпульсивні дії» ($r=0,54$; $p<0,001$). Астенічні риси негативно пов'язані зі стратегією «обережні дії» ($r=-0,61$; $p<0,05$), а дистимічні риси – зі стратегією «асертивні дії» ($r=-0,57$; $p<0,05$).

Виявлено зв'язки між провідним типом реагування у конфлікті і копінг-стратегіями. Агресія тісно пов'язана з маніпулятивними ($r=0,44$; $p<0,001$) і агресивними ($r=0,62$; $p<0,001$) діями. Відхід тісно пов'язаний з униканням ($r=0,66$; $p<0,001$) і, дещо менше, з агресивними діями ($r=0,59$; $p<0,05$).

Показники оптимального вирішення конфлікту мають позитивні кореляційні зв'язки з показниками вступу у соціальний контакт ($r=0,36$; $p<0,001$), пошуку соціальної підтримки ($r=0,31$; $p<0,05$) і обережними діями

($r=0,30$; $p<0,001$), а також негативну кореляцію з агресивними діями ($r=-0,42$; $p<0,05$).

За результатами діагностики провідного типу реагування у конфлікті було проведено розподіл вибірки фахівців-медиків на групи з деструктивним (39,9% респондентів) типом (відхід (19,7% респондентів), агресія (20,2% респондентів)) і конструктивним (оптимальне розв'язання) (60,1% респондентів) типом реагування у конфліктній ситуації.

Встановлено, що здатність переводити деструктивні конфлікти у конструктивні виявилася вищою у респондентів з числа керівників медичними закладами та завідувачів відділеннями з високим рівнем інформаційної складової конфліктологічної компетентності з провідним типом реагування «оптимальне розв'язання» та таким типом поведінки у конфлікті, як співробітництво ($p<0,05$).

Висновки. Визначено емпіричні показники *аксіологічного блоку* структурних компонентів конфліктологічної компетентності цих фахівців (інформаційної складової конфліктологічної компетентності, уявлень респондентів щодо особистісно обумовлених ознак конфлікту, самооцінки метакогнітивних знань і метакогнітивної активності, конфліктологічної готовності). *особистісного блоку* (особистісної зрілості, вольового самоконтролю, адаптаційних характеристик та професійного здоров'я, антиципаційних та емпатійних здібностей, рефлексивності), *технологічного блоку* (самооцінки типу особистості, сформованості навичок активного слухання у конфлікті (орієнтація на розуміння партнера, резюмування, відображення почуттів, прояснення, перефразування), стратегій поведінки у конфлікті та подолання стресових ситуацій, провідного типу реагування у конфліктній ситуації).

Показано, що структура конфліктологічної компетентності фахівця-медика, яка дозволяє ефективно вирішувати професійні конфлікти, включає не тільки особливості особистості, а й здатність до рефлексії професійних ситуацій на надситуативному рівні (системне мислення) на основі метакогнітивних стратегій контролю, регулювання та моніторингу процесів оцінки конфліктних ситуацій і, на цій основі, здійснювати вибір копінг-стратегій і типів реагування у конфлікті, а також сформованість навичок саморегуляції психоемоційного та функціонального станів.

Література

1. Галян А.І. Методичні аспекти вивчення особистісного адаптаційного ресурсу у процесі підготовки майбутніх медичних працівників до професійної діяльності. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології імені*

Г.С. Костюка НАПН України. 2016. Т. 9: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 9. С. 124 – 132.

2. Ковальчук З.Я. Особистісний та рольовий аспекти професійного спілкування. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Т. 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 7. Ч. 1. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2014. С. 443 – 451.

3. Комар Т.В. Становлення професійної зрілості фахівця соціономічного профілю: [монографія]. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. 401 с.

4. Попович І.С. Вплив соціально-психологічних очікувань на професійне зростання та професійне здоров'я фахівців. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного ун-ту імені В. Даля*. Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ імені В. Даля, 2018. № 2 (46). С. 129 – 139.

Referens

1. Halian A.I. (2016). *Metodychni aspekty vyvchennia osobystisnoho adaptatsiinoho resursu u protsesi pidhotovky maibutnikh medychnykh pratsivnykiv do profesiinoi diialnosti*. [Methodical aspects of studying the personal adaptive resource in the process of preparing future medical workers for professional activity]. *Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats In-tu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. T. 9: Zahalna psykholohiia. Istorychna psykholohiia. Etnichna psykholohiia. Vyp. 9. S. 124 – 132. [in Ukrainian].

2. Kovalchuk Z.Ia. (2014). *Osobystisnyi ta rolovyi aspekty profesiinoho spilkuvannia*. [Personal and role aspects of professional communication]. *Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. T. 11. Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti. Vyp. 7. Ch. 1. Nizhyn: PP Lysenko M.M.. S. 443 – 451. [in Ukrainian].

3. Komar T.V. (2016). *Stanovlennia profesiinoi zrilosti fakhivtsia sotsionomichnoho profilu*: [monohrafiia]. [Formation of professional maturity of a specialist of socionomic profile]. Vinnytsia: TOV firma «Planer». 401 s. [in Ukrainian].

4. Popovych I.S. (2018). *Vplyv sotsialno-psykholohichnykh ochikuvan na profesiine zrostannia ta profesiine zdorovia fakhivtsiv*. [The impact of socio-psychological expectations on professional growth and professional health of professionals]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho un-tu imeni V. Dalia*. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU imeni V. Dalia. № 2 (46). S. 129 – 139. [in Ukrainian].

Zavatskyi Yu.A., Shapovalova V.A., Zavatska N. Ye., Volchenko Ye.Ye., Smyrnova O.O.

The process of development of conflict competence of medical professionals

Empirical indicators of the axiological block of structural components of conflict competence of these specialists are determined (information component of conflict competence, respondents' perceptions of personality-related signs of conflict, self-assessment of metacognitive knowledge and metacognitive activity, conflict readiness). personality unit (personal maturity, volitional self-control, adaptive characteristics and professional health, anticipatory and empathic abilities, reflexivity), technological unit (self-assessment of personality type, the formation of active listening skills in conflict (focus on partner understanding, reflection, reflection, summary), strategies of behavior in conflict and overcoming stressful situations, the leading type of response in conflict situations).

It is shown that the structure of conflict competence of a medical specialist, which allows to effectively resolve professional conflicts, includes not only personality traits, but also the ability to reflect on professional situations at the supra-situational level (system thinking) based on metacognitive strategies for controlling, regulating and monitoring conflict assessment. and, on this basis, to choose coping strategies and types of response to conflict, as well as the formation of skills of self-regulation of psycho-emotional and functional states.

Key words: *medical specialists, professional interaction, conflict, conflict competence, development of conflict competence.*

Завацький Юрій Анатолійович – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк;

Шапвалова Валентина Андріївна – доктор медичних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк;

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк;

Волченко Євген Євгенович – здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк;

Смирнова Олена Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

СИНДРОМ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто соціально-психологічну структуру синдрому професійного вигорання фахівців соціономічного профілю, а саме у працівників Національної поліції України. Наголошується, що особливі уваги заслуговують соціономічні професії, які передбачають постійну взаємодію та безпосереднє спілкування в процесі професійної діяльності, а до представників цих професій висуваються підвищені вимоги, оскільки об'єктом їх праці є інші люди. Екстремальність, напруженість, підвищена небезпека, відповідальність за вчинені дії - все це, може спричинити виникнення у працівників Національної поліції України станів емоційного напруження, фізичного та психічного виснаження, професійних стресів тощо.

Визначено, що найчастіше у працівників Національної поліції України виникають спалахи роздратування, які призводять до конфліктних ситуацій. Для професіоналів з відсутністю або незначним емоційним вигоранням характерне гармонійне співвідношення цих компонентів у системі життєвих орієнтацій і переважання таких термінальних цінностей, як «духовний спокій», «активне творче життя» та «активна соціальна думка». У працівників з частково або повністю сформованим синдромом професійного вигорання виявляється неузгодженість у системі життєвих орієнтацій і домінуванні термінальних цінностей – «збереження власної індивідуальності», «розвиток себе» та «високе матеріальне становище». Показано, що редукція особистих звершень проявляється як зниження відчуття компетентності в роботі, незадоволеність собою та своїми проявами, зменшення цінності своєї професійної діяльності, зухвале сприйняття себе як професіонала й особистості в цілому. При цих показниках у людини поступово знижується як професійна, так й особиста самооцінка, з'являється відчуття власної неспроможності та байдужості до своїх професіональних обов'язків.

Ключові слова: професійне вигорання, професійна мотивація, демотивація, професійна деформація, психічне здоров'я, емоційне напруження, невротичні реакції, психопрофілактика.

Постановка проблеми. В Україні за останні роки незалежності багато зроблено для створення і розвитку Національної поліції України на принципово новій основі психологічного устрою.

Діяльність поліцейських України здійснюється під впливом особливих психологічних, правових та соціальних умов. Екстремальність, напруженість, підвищена небезпека, відповідальність за вчинені дії - все це, може спричинити виникнення у працівників національної поліції України станів емоційного напруження, фізичного та психічного виснаження, професійних стресів тощо.

Такий сильний негативний вплив особливостей професійної діяльності на особистість працівника може призвести до виникнення явища професійного вигорання, внаслідок якого поступово відбувається розчарування в професійній діяльності, втрачається професійна мотивація, виникають невротичні реакції, психічні функціональні розлади та різні соматичні захворювання. Актуальність дослідження полягає в тому, що емоційне благополуччя фахівця є одним із визначальних чинників професійного життя, а повноцінне психічне здоров'я – важливою умовою нормальної професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливу професійної діяльності на формування свідомості особистості перебувала в центрі уваги ще у давніх філософів, проте часто це питання почало обговорюватися наприкінці XIX ст. Видатний соціолог П. Сорокін з метою позначення особливого феномену ввів у загальнонауковий обіг вираз «професійна деформація».

Термін «burnout» - «вигорання» вперше запропонував американський психіатр Х. Фреденбергер для опису психічного стану здорових людей, які перебувають у тісному контакті з оточуючими. Спочатку під «вигорянням» розумілося стан знемоги з відчуттям власної марності, потім воно стало змістовно неоднозначним і багатокomпонентним, що викликало значні труднощі у його вивченні.

Чималий внесок у формування цього психологічного синдрому запропонувала американська психологиня К. Маслач, вона описала симптоми даного синдрому і запропонувала метод його діагностики: «Burnout is a syndrom of emotional exhaustion, depersonalisation and reduced personal accomplishment that can occur among individuals who do 'people work' of some kind» [2]. Берн-аут – це синдром емоційного виснаження, деперсоналізації та зниження особистісної результативності, що може виникати серед фахівців, які займаються різними видами «допомагаючих професій». Це вона вперше запровадила цей термін у практику для професійної діяльності працівників поліції. К. Маслач визначає «вигорання» як реакцію, стрес, пов'язаний з роботою, який може призвести до емоційного відчуження від клієнта, негуманного ставлення до нього та зниження ефективності праці [2]. Емоційне вигоряння виникає в результаті внутрішнього

нагромадження від'ємних емоцій без відповідної «розрядки» або «визволення» від них, вважав Д. Грінберг [12]. У відповідності з поглядом К. Маслач, «синдром вигорання» розглядається як відповідальна реакція на тривалі професійні сфери, що виникають у міжособистісних комунікаціях [7].

Найбільш повною та обґрунтованою класифікацією симптомів вигорання вважається класифікація, запропонована В. Шауфеллі та Д. Ензманном. Авторами було виділено 132 симптоми вигорання, які вони об'єднали у 5 основних груп: 1) афективні; 2) когнітивні; 3) фізичні; 4) поведінкові; 5) мотиваційні. У сучасній спеціальній літературі автори для характеристики впливу професійної діяльності на особу спеціаліста та її прояви застосовується також вираз "деформація особистості".

Деформація особистості - це зміна її властивостей та якостей (стереотипів ціннісних орієнтацій, сприйняття, характеру, способів поведінки та спілкування) під впливом тих чи інших умов, що мають для неї життєво важливе значення [8]. Професійна деформація з'являється на етапі професійного навчання, коли складаються професійні якості та система даних якостей, що дозволяють у подальшому стати ефективним спеціалістом. Тим самим професійна деформація вважається важливою умовою професіоналізації особистості. В.В. Бойко у своїй книзі «Синдром «емоційного вигорання» в професійному спілкуванні» дає наступне визначення емоційного вигорання - «це вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій в відповідь на обрані психотравматичні дії. Представляє собою придбаний стереотип емоційного, частіше – професійного поведінкового прояву» [6].

З одного боку, воно дозволяє людині дозувати і економічно використовувати енергетичні ресурси, з іншою – вигорання негативно відбивається на виконанні роботи і відносинах з людьми. «СЕВ (синдром емоційного вигорання) - це процес поступової втрати емоційної, когнітивної та фізичної енергії, що виявляється в симптомах емоційного, розумового виснаження, фізичного втоми, особистої відстороненості та зниження задоволення виконанням роботи». Як синонім синдрому емоційного вигорання, В.В. Бойко використовує термін «синдром психічного вигорання» [5]. Тому вигорання – це особистісна деформація, викликана емоційними труднощами або напружених відносин у системі «людина-людина», що розвивається у часі.

Мета статті – розкрити особливості проявів синдрому професійного вигорання у працівників Національної поліції України та розглянути соціономічні професії, які передбачають постійну взаємодію та безпосереднє спілкування в процесі професійної діяльності.

Вклад основного матеріалу і результатів дослідження. Нині вимоги суспільства до продуктивності та якості праці стають все вищими, а досягти

цього можна лише покладаючись на професійні здібності, психологічні та фізичні якості фахівців. Здоров'я і психічна стійкість, розвиток негативного стану може бути через тиск життя і діяльності.

У наш час професійні та сімейні обов'язки більшості людей, незалежно від їх конкретних обставин, пов'язані з високим ступенем відповідальності, при цьому вимагає швидкого прийняття рішень. Самодисципліна, здатність зберігати працездатність в екстремальних умовах, емоційність - все це може призвести до звички вичерпаності психічних та фізичних ресурсів особистості, а значить, і його емоційний стан вигорає. Тому для вирішення цієї проблеми необхідний комплексний підхід. Те, що потребує уваги, це емоційне професійне вигорання яке є складним багатокomпонентним явищем і сьогодні немає чіткого розуміння його суті.

Вигорання – це стан повного виснаження, справжній клінічний синдром з невротичними ознаками, а не просто звичайне відчуття втоми, викликане роботою. У виснажених людей спостерігаються психопатологія, психосоматичні, фізичні симптоми та соціальні функції одночасно з ознаками перешкод. У той же час спостерігаються хронічна втома, пам'ять, зниження концентрації уваги, труднощі із засипанням і раннім пробудженням, особистісні різноманітності. Це також може перерости в тривогу, Депресія, зловживання наркотиками та самогубство. Загальні фізичні симптоми включають головний біль, діарею, синдром подразненого шлунку, тахікардію, аритмію та артеріальну гіпертензію. Ефективний метод має кілька моделей емоційного вигорання.

Якщо проаналізувати результативний підхід, то можна зробити висновки які вказують на те, що він має кілька моделей емоційного вигорання. Відповідно до однофакторної моделі, представниками якої є А. Пайнс, Е. Аронсон, А. Чиром, вигорання – є станом фізичного, емоційного та когнітивного виснаження, що викликаний тривалим перебуванням в емоційно перевантажених ситуаціях. Виснаження є головною причиною, а інші прояви дисгармонії переживань і поведінки є наслідками.

Проаналізувавши двофакторну модель, яку представляють Д. Дирендонк, В. Шауфели, Х. Сиксма, синдром вигорання представляє собою двомірну конструкцію, яка складається з виснаження та деперсоналізації. Перший компонент, який має назву «афективним», належить до сфери скарг на своє здоров'я, фізичне самопочуття, нервові напруження, емоційне виснаження. В свою чергу, другий компонент має назву – деперсоналізація та проявляється в зміні ставлення до себе й оточуючих людей.

Найпоширенішою концепцією результативного підходу є трифакторна модель К. Маслач, С. Джексона, Б. Пельман, Е. Хартман і Б. Фарбер. Вигорання розглядається ними як реакція-відповідь на тривалі стреси міжособистісних

комунікацій, яка включає три головні компоненти: емоційне виснаження, деперсоналізацію та редукцію особистих досягнень.

Емоційне виснаження має прояви у відчутті емоційного перенапруження та у відчутті спустошеності, вичерпаності власних емоційних ресурсів. При цьому людина починає відчувати, що не може працювати так, як раніше, втрачає інтерес до вирішення професійних питань. Такий стан є своєрідним відчуттям «приглушення», «притуплення» емоційного стану особистості. Деперсоналізація представляє своєрідну системну тенденцію розвивати негативне, прикре ставлення до інших людей. Постійні зв'язки з оточуючими стають знеособленими та формальними. Негативні думки, що виникають у особистості, спочатку можуть мати прихований характер і стримуватися всередині емоційного стану людини. Найчастіше виникають спалахи роздратування, які призводять до конфліктних ситуацій. Для професіоналів з відсутністю або незначним емоційним вигоранням характерне гармонійне співвідношення цих компонентів у системі життєвих орієнтацій і переважання таких термінальних цінностей, як «духовний спокій», «активне творче життя» та «активна соціальна думка».

У працівників з частково або повністю сформованим синдромом професійного вигорання виявляється неузгодженість у системі життєвих орієнтацій і домінуванні термінальних цінностей – «збереження власної індивідуальності», «розвиток себе» та «високе матеріальне становище». Редукція особистих звершень проявляється як зниження відчуття компетентності в роботі, незадоволеність собою та своїми проявами, зменшення цінності своєї професійної діяльності, зухвале сприйняття себе як професіонала й особистості в цілому. При цих показниках у людини поступово знижується як професійна, так й особиста самооцінка, з'являється відчуття власної неспроможності та байдужості до своїх професійних обов'язків.

І. Чувашова відзначала, що «синдром емоційного вигорання - професійна хвороба тих, хто працює з людьми: вчителі, соціальні працівники, психологи, менеджери, лікарі, журналісти, бізнесмени і поліцейські, - всіх, чия діяльність неспроможна без спілкування» (Взаємозв'язок емпатії та професійного вигорання в професіях типу «людина-людина» на різних стадіях професіоналізації [8]).

Автор виділяє наступні закономірності, які пояснюють причини появи даного синдрому в певних професіях.

По-перше, емоційному вигоранню більше підтримані працівники, які під виглядом служби змушені багато та інтенсивно спілкуватися з різними людьми, знайомими і незнайомими. Причому особливо швидко «вигоряють» працівники - інвертери, індивідуально-психологічні особливості яких не

узгоджуються з професійними вимогами комунікативних професій. У них не надто багато життєдайної енергії, характеризуються скромністю і сором'язливістю, схильні до замкнутості і концентрації на предметі професійної діяльності. Саме вони здатні накопичувати емоційний дискомфорт без «збирання» від'ємних переживань у зовнішню середу.

По-друге, більш ймовірно емоційне вигорання у людей, які переживають постійні міжособистісні конфлікти, пов'язані з роботою. Найчастіше як в Україні, так і за кордоном це - жінки, які переживають внутрішні протиріччя між роботою і сім'єю, а також «Просінг» у зв'язку з необхідністю постійно доводити свої професійні можливості в умовах жорсткої конкуренції з чоловіками.

По-третє, емоційному вигоранню схильні співробітники, професійна діяльність яких відбувається в гострих умовах нестабільності з тривалим страхом безробіття. В Україні до цієї групи найчастіше входять люди старше 45 років, у разі незадовільних умов праці на етапі роботи можливість знайти нову роботу чомусь різко падає. Крім того, до цієї групи входять працівники, які займають посади зовнішніх консультантів на ринку праці та змушені шукати собі клієнтів самостійно.

По-четверте, синдром вигорання проявляється в тих умовах, коли людина потрапляє в нову, незвичну ситуацію, в якій вона повинна проявити високу ефективність. Наприклад, після лояльних умов навчання в вищому навчальному закладі на щоденному відділенні молодий спеціаліст починає виконувати роботу, пов'язану з високою відповідальністю, і гостро відчуває свою некомпетентність. У цьому випадку симптоми емоційного вигорання можуть з'явитися вже після шести місяців роботи.

По-п'яте, синдрому вигорання більше підлягають люди великих мегаполісів, які живуть в умовах нав'язаного спілкування і взаємодії з великою кількістю незнайомих людей в узагальнених місцях [3].

Похідними від результатів подібних досліджень є визначення нових способів профілактики та подолання емоційних проблем у професійній діяльності та - як окремий напрямок - діагностика та корекція серед співробітників МВС.

Особливого значення ці дослідження набули в умовах реформування системи МВС, що включало перетворення міліції в поліцію, трансформацію функцій та повноважень та, як слідство, зміна чисельності особового складу, системи відбору кадрів, форм атестації, підвищення вимог до особистісних та професійних якостей.

Серед факторів, що впливають на прояв синдрому емоційного вигорання співробітників поліції виділяють почуття своєї значущості на

робочому місці, можливість професійного просування, автономію та рівень контролю з боку керівництва. Коли співробітник відчуває своє значення, він досить стійкий до емоційного вигорання. Якщо діяльність виглядає в його очах незначною, то синдром розвивається швидше. Його розвитку сприяє також незадоволеність своїм професійним зростанням, надмірна залежність від думки оточуючих, нестача автономності, самостійності.

До рольових факторів можна віднести конфлікт ролей і рольову невизначеність співробітників (що допомагає усунути ієрархічність системи МВС), а також професійні ситуації, в яких спільні дії працівників значною мірою не узгоджені: відсутня інтеграція зусиль, але при цьому є конкуренція. Злагоджена, узгоджена колективна робота в умовах розподіленої відповідальності оберігає співробітників поліції від розвитку синдрому емоційного вигорання, незважаючи на те, що робоче навантаження може бути значним.

Організаційні фактори на думку Н. Осухової, вигорання – це тривала праця, особливо невизначена (нечіткі функціональні обов'язки) або які не були належним чином оцінені. При цьому керівник не дозволяє працівникам проявляти незалежний стиль керівництва (за принципом «каральної ініціативи») і тим самим позбавляє його почуття відповідальності за свою справу та усвідомлення значущості, важливості виконуваної роботи.

Діяльність поліції часто характеризується високим тиском, що може призвести до багатьох емоційних проблем - порушень. Працівники відділу охорони часто порушують нормативні акти у сфері емоцій та волі. Це «огрубіння» і розвиток почуттів холодності, конфліктності і дратівливості. Може спостерігатися тривала депресія, невмотивована тривога, втрата вміння керувати емоційним полем, здатність втрачати достатню самооцінку, що може супроводжуватися підвищенням бажання здобути власний авторитет та влада над іншими [5].

Характеристиками діяльності працівників Національної поліції є:

- детальна нормативно-правова регламентація діяльності;
- наявність влади над громадянами;
- гіпертрофованість корпоративної діяльності;
- підвищена відповідальність за результати;
- нестабільний робочий час;
- високі психічні та фізичні навантаження;
- екстремальність служби;
- необхідність контакту зі злочинцями, що може призвести до асиміляції кримінальних субкультурних елементів;

- рівень ділової та технічної оснащеності відділів і підрозділів поліції незадовільний.

Особистість поліцейського набула специфічних психологічних характеристик, здатна адаптуватися та реагувати на професійне середовище та діяльність. Специфічні обставини правоохоронної діяльності, складність правоохоронних умов, психологічне, емоційне та фізичне напруження призвели до швидкого розвитку професійних деформацій працівників поліції. Безсумнівно, що зміни в міжособистісних стосунках цих фахівців відбиваються на їх поведінці, стилях спілкування, уподобаннях, загальній поведінці у сфері роботи та особистих стосунків.

Незадоволеність працівників поліції всіма аспектами своєї діяльності, зниження працездатності, погіршення самопочуття, професійна втома та багато інших факторів можуть спровокувати емоційні розлади.

Екстремальні ситуації зазвичай супроводжуються тиском, коли виникають серйозні внутрішні конфлікти між професійними вимогами, посадовими обов'язками, які накладають на них відповідальність, і об'єктивною здатністю виконувати ці обов'язки.

Емоційні порушення, що впливають на особистість співробітника правоохоронної сфери, зазвичай, надають помітний негативний вплив на ефективність службової діяльності. Це результат неправильного сприйняття негативних, психотравмуючих чинників діяльності, його усвідомленості та оцінки як нормального, звичайного, повсякденного. Таке спрощення не зменшує емоційної напруги та психологічних витрат на виконання роботи.

Тому емоційну складову можна розглядати як одну з детермінант ефективності діяльності працівників поліції. Накопичення негативних емоцій (тривоги, страху, агресії тощо) у професійній сфері, як і будь-який тривалий досвід сильних емоцій, стане причиною стресу та спровокує різні психологічні та емоційні розлади – депресію, тощо, останнє може призвести до професійної деформації та вигорання.

Професійне вигорання не тільки погіршує результати роботи, фізичне та емоційне самопочуття людини, воно також часто провокує сімейні конфлікти, порушення взаємовідносин з близькими [9]. Після емоційно насиченого дня, проведеного з людьми, поліцейський відчуває потребу піти на деякий час від усіх, і це бажання усамітнення зазвичай реалізується з допомогою сім'ї та друзів. Нерідко після закінчення робочої зміни він бере робочі проблеми додому, тобто не перебудовується з ролі працівника на роль матері, батька, чоловіка, дружини, друга. Крім того, через загальну душевну перевтому від спілкування з людьми, поліцейський вже не може вислухати і прийняти ще якісь проблеми своїх

близьких, що, безумовно, викликає їхнє незрозуміння, образу і часто призводить до серйозним конфліктам до загрози розпаду сім'ї.

У кожній професії існують свої комплекси психодеформуючих факторів, що мають як загальну так і специфічну природу. Точне визначення останніх потребує конкретних емпіричних та експериментальних досліджень з метою їх виявлення для формування програм профілактики деформації особистості. Найглибші негативні поразки особистості працівників властиві професіям типу «людина — ненормальна людина».

А. В. Буданов описав три групи факторів, які ведуть до виникнення професійної деформації співробітників поліції.

1. Чинники, зумовлені специфікою правоохоронної діяльності:

- детальна правова регламентація діяльності, яка поряд із позитивним ефектом може призводити до зайвої формалізації діяльності, елементів бюрократизму;

- наявність владних повноважень стосовно громадян, що може виявлятися у зловживанні та необґрунтованому їх використанні;

- корпоративність діяльності, яка може бути причиною виникнення психологічної ізоляції працівників та відчуження від суспільства;

- підвищена відповідальність за результати своєї діяльності;

- психічні та фізичні навантаження, пов'язані з нестабільним графіком роботи, відсутністю достатнього часу для відпочинку та відновлення витрачених сил;

- екстремальність діяльності (необхідність виконання професійних завдань у небезпечних для життя та здоров'я ситуаціях, ризик, непередбачуваність розвитку подій, невизначеність інформації про діяльність кримінальних елементів, загрози з боку злочинців та ін.);

- необхідність у процесі виконання службових завдань вступати в контакт із правопорушниками, що може призводити до засвоєння елементів кримінальної субкультури (використання кримінального жаргону, звернення на прізвисько тощо).

2. Фактори, що відображають особливості співробітників.

- неадекватний можливостям співробітника рівень домагань та завищені особистісні очікування;

- недостатня професійна підготовленість;

- специфічний зв'язок між деякими професійно значущими якостями особистості співробітника (так, рішучість у поєднанні зі зниженим самоконтролем може розвинути у надмірну самовпевненість тощо);

- професійний досвід;

- професійні настанови (наприклад, сприйняття інших людей як можливих порушників закону може призвести до обвинувального ухилу в діяльності, глобальної підозрливості та ін.);

- особливості соціально-психологічної дезадаптації особистості в органах правопорядку, що призводять до прояву агресивності, схильності до насильства, жорстокості у поводженні з громадянами та ін.;

- зміна мотивації діяльності (втрата інтересу до діяльності, розчарування у професії та ін.).

3. Фактори соціально-психологічного характеру:

- неадекватний та грубий стиль керівництва підлеглими;

- несприятливий вплив найближчого соціального оточення поза службою (наприклад, сім'ї, друзів та ін.);

- низька громадська оцінка діяльності органів правопорядку, що часом веде до безвиході у діяльності співробітників органів внутрішніх справ, виникнення професійного безсилля та невпевненості у необхідності своєї професії.

Основні прояви професійної деформації працівників. Прояви професійної деформації пов'язані з деформацією індивідуальної професійної концепції співробітника та появою в її структурі жорстких стереотипів, що відображають невірне сприйняття організації та себе в її структурі. Дослідження дозволили виявити шість стереотипів.

Стереотип «начальник має бути жорстким, твердим, наполегливим» змінює структуру управлінського взаємодії, переводячи їх у режим загрози покаранням провини, наказного спілкування.

Стереотип «начальник завжди правий» негативно впливає на самостійність рішень та суджень працівника, формує безініціативність, очікування наказів та розпоряджень з боку керівництва.

Стереотип догматичного слідування наказам породжує установку на бездумне виконання будь-якого наказу начальника, часто веде до внутрішньо-особистісних конфліктів, якщо є думка про необхідність діяти інакше.

Стереотип «маленької людини» веде до зниження професійної самооцінки, прояву конформізму та відсутності власних суджень щодо того чи іншого службового питання.

Стереотип «оптимальної рольової поведінки» часто постає як механізм пристосувальної поведінки до певних службових ситуацій та конкретних професійних дій. Так, загрозна та агресивна поведінка розглядається як оптимальна для отримання показань від підозрюваного тощо.

Стереотип «знаходження винного» виправдовує всі дії щодо знаходження винного, його покарання тощо. При цьому робота з виявлення

справжніх причин неефективності діяльності йде на задній план, і її недоліки не розкриваються.

Прояви професійної деформації є наслідком звернення працівника до неадекватних захисних механізмів у своїй діяльності: раціоналізації (пояснення своїх незаконних дій інтересами розкриття та розслідування злочину тощо); виміщення (наприклад, словесної образи затриманих тощо); заміщення (наприклад, досягнення хибного відчуття своєї професійної значущості за рахунок зовнішньої атрибутики діяльності тощо); ізоляції (скорочення контактів з іншими людьми поза рамками своєї правоохоронної системи, звуження комунікативних зв'язків) та ін.

У зв'язку з цим емпіричні дослідження особливостей емоційного вигорання поліції та професійного стресу протягом останніх років набули актуальності.

Висновки. Синдром вигорання як дилему аналізували різноманітні вчені – фахівці з психології, соціологи, викладачі як вітчизняні, так і закордонні.

Наукове і практичне значення синдрому вигорання полягає в тому, що цей синдром є прямим проявом зростаючих проблем, пов'язаних із самопочуттям працівників, їх ефективністю та стабільністю ділового життя організації. Синдром професійного вигорання – це група негативних психологічних переживань, «виснаження», викликаних тривалим професійним стресом, тісно пов'язаним із міжособистісним спілкуванням, що супроводжується емоційною насиченістю та когнітивною складністю [10].

Емоційне виснаження має прояви у відчутті емоційного перенапруження та у відчутті спустошеності, вичерпаності власних емоційних ресурсів. При цьому людина починає відчувати, що не може працювати так, як раніше, втрачає інтерес до вирішення професійних питань. Такий стан є своєрідним відчуттям «приглушення», «притуплення» емоційного стану особистості. Деперсоналізація представляє своєрідну системну тенденцію розвивати негативне, прикре ставлення до інших людей. Постійні зв'язки з оточуючими стають знеособленими та формальними. Негативні думки, що виникають у особистості, спочатку можуть мати прихований характер і стримуватися всередині емоційного стану людини. Найчастіше виникають спалахи роздратування, які призводять до конфліктних ситуацій. Для професіоналів з відсутністю або незначним емоційним вигоранням характерне гармонійне співвідношення цих компонентів у системі життєвих орієнтацій і переважання таких термінальних цінностей, як «духовний спокій», «активне творче життя» та «активна соціальна думка». У працівників з частково або повністю сформованим синдромом професійного вигорання виявляється неузгодженість у системі життєвих орієнтацій і домінуванні термінальних

цінностей – «збереження власної індивідуальності», «розвиток себе» та «високе матеріальне становище».

Висока стресостійкість особистості – це запорука професійного зростання, позитиву, емоційного спокою та рівноваги. А ще важлива складова міцного здоров'я, молодості та профілактика значної кількості різних захворювань.

Тому працівники поліції, які готові працювати 24 години на добу та жодного дня без відпочинку, без вихідних та святкових днів – є першими кандидатами на емоційне вигорання, що призводить до негативного розвитку умов життя.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Адлер А. Наука жить / А. Адлер // Психология личности в трудах зарубежных психологов / Сост. и общ. ред. А. А. Реана. – СПб. : Питер, 2000. – 320 с.
3. Андреева И.Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта / И.Н. Андреева // Вопр. психологии. – 2007. – № 5. – С. 57 – 65.
4. Байдик В. В. Психодіагностичні методики дослідження професійного стресу працівників освіти / В. В. Байдик // Актуальні проблеми психології : Екологічна психологія : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Т. 7. – Вип. 33. – С. 16 – 25.
5. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; [пер. К.Рудкевич]. – М. : МЕДИУМ, 1995. – 322.
6. Венгер Г.С. Самоактуалізація майбутнього фахівця соціальної сфери / Г.С. Венгер // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 1(39). – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 36 – 45.
7. Журба А.М. Аналіз понятійного конструкту «особистісні копінг-деструкції» в науковій літературі / А.М. Журба // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2015. – Вип. 42. – С. 16 – 21.
8. Завацька Н.Є. Аналіз соціально-психологічних особливостей адаптації до навчання майбутніх фахівців соціономічного профілю / Н.Є. Завацька та ін. // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук.

праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 2(37). – Т. 2. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. – С. 192 – 199.

9. Завацька Н.Є. Соціально-психологічні особливості професійних деструкцій та антиципаційної спроможності особистості / Н.Є. Завацька, Є.В. Каширіна // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 2(37). – Т. 2. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. – С. 70 – 77.

10. Карамушка Л.М. Види інтерактивних технік та особливості їх застосування у підготовці менеджерів та працівників організацій / Л.М. Карамушка, М.П. Залигіна // Актуальні проблеми психології. – Т. 1. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К. : Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2002. – Ч. 6. – С. 275 – 284.

11. Карамушка Л.М. Концептуальні засади дослідження підготовки практичних психологів до надання психологічної допомоги управлінському персоналу організації / Л.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. – Т. 1. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К. : Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2001. – Вип. 2. – С. 260 – 267.

12. Каширіна Є.В. Соціально-психологічні аспекти професійної діяльності працівників соціономічної сфери / Є.В. Каширіна // Психологічні засади подолання наслідків професійного стресу : монографія / за ред. Н.Є. Завацької. – [2-ге вид.; перероб. і доп.]. – Северодонецьк : СХУ ім. В. Даля, 2017. – С. 45 – 65.

13. Ковальчук З.Я. Вплив формувального експерименту на комунікативну толерантність та рефлексійність особистості у професійній взаємодії / З.Я. Ковальчук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка – Вип. 121. – Т. I / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. Носко М.О. – Чернігів : ЧНПУ, 2014. – С. 164 – 169.

14. Літвінова О. В. Прояв гендерних стереотипів в уявленнях молоді про соціальні ролі / О. В. Літвінова // Зб. наук. праць Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Серія : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2014. – Вип. 19. – Ч. 1. – С. 227 – 234.

15. Мітічкіна О.О. Професійне самовизначення особистості у сучасному глобальному світоустрої / О.О. Мітічкіна та ін. // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного

університету ім. В. Даля. – № 3(41). – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 85 – 94.

16.Провоторова Н.В. Характеристика управлінської діяльності, як професії типу «людина-людина» / Н.В. Провоторова // Теоретичні і прикладні проблеми психології та педагогіки. Збірник наукових праць СНУ ім. В. Даля – 2008. – № 3 (20) – С. 181 – 187.

17.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2001. – 720 с.

References

1. Abulhanova-Clavckaja K. A. Strategija jizni / K. A. Abulhanova-Clavckaja. - M. : M'icl, 1991. - 299 c.

2. Adler A. Nauka jit / A. Adler // Pcihologija lichnosti v trudah zarubejn'ih pcihologov / Soct. i obsch. red. A. A. Reana. - CPb. : Piter, 2000. - 320 c.

3. Andreeva I.N. Predpoc'ilki razvitija emotsionalnogo intellekta / I.N. Andreeva // Vopr. pcihologii. - 2007. - № 5. - С. 57 - 65.

4. Ba'dik V. V. Pcihodiagnostichni metodiki doclidjennja profeci'nogo ctreču pratsivnikov ocviti / V. V. Ba'dik // Aktualni problemi pcihologii : Ekologichna pcihologija : zb. nauk. prats Inctitutu pcihologii imeni G. C. Koc'juka NAPN Ukraïni / za red. C. D. Maksimenka. - Jitomir : Vid-vo JDU im. I. Franka, 2013. - Т. 7. - Vip. 33. - С. 16 - 25.

5. Berger P. Cotsialnoe konctruirovanie realnosti: traktat po cotsiologii znaniija / P. Berger, T. Lukman ; [per. K.Rudkevich]. - M. : MEDIUM, 1995. 322 c.

6. Venger G.C. Camoaktualizatsija ma'butnogo fahivtsija cotsialnoï cferi / G.C. Venger // Teoretichni i prikladni problemi pcihologii : zb. nauk. prats Chidnoukraïnc'kogo natsionalnogo univercitetu im. V. Dalja. - № 1(39). - Ceverodonetsk : Vid-vo CNU im. V. Dalja, 2016. - С. 36 - 45.

7. Jurba A.M. Analiz ponjati'nogo konctrukту «ocobicticni koping-dectruktsiï» v naukovî literaturi / A.M. Jurba // Aktualni problemi pcihologii : zb. nauk. prats Inctitutu pcihologii imeni G.C. Koc'juka NAPN Ukraïni / Za red. C.D. Maksimenka, L.M. Karamushki. - K. : Inctitut pcihologii imeni G. C. Koc'juka NAPN Ukraïni, 2015. Vip. 42. С. 16 - 21.

8. Zavatska N.E. Analiz cotsialno-pcihologichnih ocoblivoc'te' adaptatsiï do navchannja ma'butnih fahivtsiv cotsionomic'nogo profilju / N.E. Zavatska ta in. // Teoretichni i prikladni problemi pcihologii : zb. nauk. prats Chidnoukraïnc'kogo natsionalnogo univercitetu im. V. Dalja. № 2(37). Т. 2. Ceverodonetsk : Vid-vo CNU im. V. Dalja, 2015. С. 192 - 199.

9. Zavatska N.Є. Cotsialno-psiologichni ocoblivociti profeci'nih destruktsi' ta

antitsipatsi'noï cpromojnocti ocobivociti / N.Є. Zavatska, Є.V. Kashirina // Teoretichni i prikladni problemi psiologii : zb. nauk. prats Chidnoukraïnc'kogo natsionalnogo univercitetu im. V. Dalja. - № 2(37). - T. 2. - Ceverodonetsk : Vid-vo CNU im. V. Dalja, 2015. - C. 70 - 77.

10. Karamushka L.M. Vidi interaktivnih tehnik ta ocoblivociti ih zactocuvannja

u pidgotovtsi menedjeriv ta pratsivnikov organizatsi' / L.M. Karamushka, M.P. Zaligina // Aktualni problemi psiologii. - T. 1. Cotsialna psiologija. Psiologija upravlinnja. Organizatsi'na psiologija. - K. : In-t psiologii im. G.C. Koc'juka APN Ukraïni, 2002. - CH. 6. - C. 275 - 284.

11. Karamushka L.M. Kontseptualni zacadi doclidjennja pidgotovki praktichnih psiologiv do nadannja psiologichnoï dopomogi upravlinckomu personalu organizatsii / L.M. Karamushka // Aktualni problemi psiologii. T. 1. Cotsialna psiologija. Psiologija upravlinnja. Organizatsi'na psiologija. - K. : In-t psiologii im. G.C. Koc'juka APN Ukraïni, 2001. - Vip. 2. - C. 260 - 267.

12. Kashirina Є.V. Cotsialno-psiologichni aspekti profeci'noï dijalnociti pratsivnikov cotsionomichnoï cferi / Є.V. Kashirina // Psiologichni zacadi podolannja naclidkiv profeci'nogo ctrecu : monografija / za red. N.Є. Zavatskoï. - [2-ge vid.; pererob. i dop.]. - Ceverodonetsk : CNU im. V. Dalja, 2017. - C. 45 - 65.

13. Kovalchuk Z.JA. Vpliv formuvalnogo ekcperimentu na komunikativnu tolerantnict ta reflekcii'nict ocobivociti u profeci'ni' vzaemodii / Z.JA. Kovalchuk // Vicnik CHernigivc'kogo natsionalnogo pedagogichnogo univercitetu imeni T.G. SHEvchenka - Vip. 121. - T. I / CHernigivcki' natsionalni' pedagogichni' univercitet imeni T.G. SHEvchenka; gol. red. Nocko M.O. - CHernigiv : CHNPU, 2014. - C. 164 - 169.

14. Litvinova O. V. Projav gendernih ctreetipiv v ujavlennjah molodi pro cotsialni roli / O. V. Litvinova // Zb. nauk. prats Prikarpatc'kogo natsionalnogo univercitetu imeni Vacilja Ct Stefanika. - Cerija : filocofija, cotsiologija, psiologija. - Ivano-Frankivck : Vid-vo «Pla'» TSIT Prikarpatc'kogo natsionalnogo univercitetu imeni Vacilja Ct Stefanika, 2014. - Vip. 19. - CH. 1. - C. 227 - 234.

15. Mitichkina O.O. Profeci'ne camoviznachennja ocobivociti u cuc'acnomu globalnomu cvitoutroï / O.O. Mitichkina ta in. // Teoretichni i prikladni problemi psiologii : zb. nauk. prats Chidnoukraïnc'kogo natsionalnogo univercitetu im. V. Dalja. - № 3(41). - Ceverodonetsk : Vid-vo CNU im. V. Dalja, 2016. - C. 85 - 94.

16. Provotorova N.V. Harakterictika upravlinckoï dijalnociti, jak profeciï tipu «ljudina-ljudina» / N.V. Provotorova // Teoretichni i prikladni problemi psiologii ta pedagogiki. Zbirnik naukovih prats CNU im. V. Dalja - 2008. - № 3 (20) - C. 181 - 187.

17. Rubinshte'n C.L. Ocnov'i obsche' psihologii / C.L. Rubinshte'n. - CPb. Piter, 2001. - 720 c.

Kashyrina E.V., Siliukov D.V.

PROFESSIONAL BURNOUT SYNDROME IN POLICE OFFICERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The socialpsychological structure of syndrome of the professional burning down of specialists of socionomic profile is considered in the article, namely for the workers of the National police of Ukraine. It is marked that the special attention is deserved by socionomic professions that envisage permanent cooperation and direct communication in the process of professional activity and to the representatives of these professions increase requirements are pulled out, as an object of their labour are other people. Extremity, tension, increase danger, responsibility for perfect actions - all of it, can entail an origin for the workers of the National police of Ukraine of the states of emotional tension, physical and psychical exhaustion, professional stresses and others like that.

It is determined that most often in Ukrainian police officers arise outbreaks of irritation, which lead to conflict situations. For professionals with a lack or insignificant emotional burnout, characterized by the harmonious ratio of these components in the system of life orientations and predominance of such terminal values as "spiritual calm", "active creative life" and "active social thought". In employees with partially or fully formed professional burnout syndrome, inconsistency in the system of life orientations and dominance of terminal values - "preservation of their own individuality", "Development of themselves" and "high financial position." It is shown that the reduction of personal achievements manifests itself as a decrease in the sense of competence in the work, dissatisfaction with oneself and its manifestations, reducing the value of its professional activity, a dormant perception of itself as a professional and personality as a whole. In these indicators in humans gradually decreases both professional and personal self-esteem, there is a sense of its own failure and indifference to their professional duties.

Key words: professional burnout, professional motivation, demotivation, professional deformity, mental health, emotional tension, neurotic reactions, psychoprophylaxis.

Каширіна Євгенія Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк;

Сілюков Дмитро Володимирович – магістрант кафедри практичної психології та соціальної роботи спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

ORCID 0000-0002-8043-3046

В статті проаналізовано систему психологічного супроводу процесу розвитку реабілітаційного потенціалу особистості. Мета статті полягала у визначенні системоутворюючих чинників розвитку реабілітаційного потенціалу особистості. Методологічний підхід ґрунтується на теоретичних положеннях про системну будову психічних явищ та концепцію психологічного супроводу процесу розвитку реабілітаційного потенціалу особистості. Використано комплекс методів дослідження: інформаційно-теоретичний, вербально-комунікативний, психометричний. Результати. Розкрито сутність системного підходу, що ґрунтується на емпіричних даних, які включають дослідження, спрямовані на гармонізацію психологічного стану хворих. Розглянуто методичний комплекс психологічного супроводу розвитку реабілітаційного потенціалу особистості. Зазначено роль соціального психолога і зміст соціальної роботи з формування психологічного супроводу розвитку реабілітаційного потенціалу особистості. Висновки. Використання теоретичної та методичної бази існуючих підходів до психологічного супроводу розвитку реабілітаційного потенціалу особистості є недостатнім для оцінки та регуляції психологічного стану. Тому використання комплексного підходу до оцінки психологічних станів з позиції уявлень про реабілітаційний потенціал особистості, створює умови для своєчасної діагностичної (контроль, оцінка) та корекційної (оптимізація, профілактика) роботи в умовах реабілітації.

Ключові слова: *реабілітаційний потенціал, психологічний стан, пацієнти, розвиток, методологічний підхід, соціальна підтримка, розвиток, психологічний супровід.*

Постановка проблеми. На думку багатьох науковців соціальне функціонування людини є тим механізмом, який визначає її соціальну природу і дозволяє їй бути саме особистістю. Але не дивлячись на те, що особистість, в основному, розглядається як соціальний феномен, на її формування впливають і психогенні, і екзогенно-ендогенні фактори.

Відомо, що будь-яка хвороба, навіть якщо вона не супроводжується руйнівними змінами мозкової діяльності, обов'язково змінює психіку хворого

внаслідок появи нових, відсутніх до хвороби форм реагування хворого на оточуючий світ. До таких захворювань відносять і такий біохімічний розлад як депресія, від якого у світі потерпають майже 300 мільйонів людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку таких науковців як Кутько І. І., Панченко О. А., Пугач Е. А., на протязі тривалого часу проблема здоров'я не входила до кола пріоритетних дослідницьких інтересів психологічної науки. Але останнім часом проблема здоров'я розглядається не тільки в медичній площині, а й у психологічній, бо в центрі проблеми знаходиться особистість.

Отже, психологічна реабілітація особистості, яка хворіє на депресивний розлад є актуальною медико-соціальною проблемою в зв'язку з ростом поширеності та збільшенням чисельності осіб з даною патологією. Згідно з даними ВООЗ, приблизно 4-5 % населення земної кулі страждає депресіями, при цьому ризик захворіти на депресію протягом життя досягає 10 % у чоловіків і до 20 % у жінок [2]. За прогнозами ВООЗ, до 2020 року депресія вийде на перше місце серед захворювань в світі, обігнавши сьгоднішніх лідерів - інфекційні та серцево-судинні захворювання [3]. Медико-соціальні наслідки депресій різноманітні і важкі [4]. До них відносяться: високий суїцидальний ризик, порушення адаптаційних можливостей пацієнтів, зниження професійного статусу, розпад сім'ї, інвалідність, втрата соціальних зв'язків і зниження якості життя в цілому [5]. Необхідність їх комплексної реабілітації обумовлена тим, що психічні захворювання призводять до змін особистості, соціальної дезадаптації і значно знижують здатність хворих до соціального функціонування [5].

Проведені наукові дослідження в галузі реабілітації психічно хворих відображають різні думки вчених на цей процес. Історія реабілітації психічно хворих свідчить про певну динаміку поглядів зі зміщенням акцентів з трудової реабілітації на соціальну і психосоціальну реабілітацію [4].

Під час обговорення питань реабілітації психічно хворих дослідники частіше роблять акцент на їх особистісні особливості, на реабілітаційному потенціалі, більше надають значення формам і методам власне реабілітаційного впливу і в значно меншій мірі стосуються соціально-середовищного оточення пацієнтів [5]. Тим часом, ці об'єктивні фактори відіграють істотну роль в реабілітації та їх значення не можна ігнорувати.

Мета статті – вивчення особливостей соціального функціонування та провідних факторів психічної травматизації у хворих на депресивні розлади невротичного генезу.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У дослідженні особливостей соціального функціонування як складових психологічного реабілітаційного потенціалу прийняли участь 175 осіб: основну

групу склав 91 пацієнт з депресивними порушеннями невротичного генезу та 84 особи без психічних розладів увійшли у контрольну групу.

Завдання дослідження:

1.Провести теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми реабілітації особистості в умовах сучасного соціуму.

2.Побудувати концептуальну модель феномена реабілітації в умовах сучасного соціуму.

3. Сконструювати й апробувати методики психологічної діагностики реабілітаційного потенціалу особистості.

4.Розробити критерії розмежування різних форм реабілітації в умовах сучасного соціуму.

5.Дослідити психологічні можливості розвитку конструктивних форм реабілітаційного потенціалу особистості.

6. Запропонувати соціально-психологічну програму корекції деструктивних форм реабілітації особистості в умовах сучасного соціуму та оцінити її ефективність.

Для досягнення поставленої мети використовувався наступний комплекс методів: опитувальник I. Karler, тест «Індекс життєвої задоволеності» в адаптації Н.В.Паніной та методи математичної обробки даних. Обробку одержаних даних здійснювали за допомогою програм SPSS 15.0 та MS Excel v.8.0.3.

Для вивчення особливостей соціального функціонування в різних сферах у пацієнтів з депресивними порушеннями невротичного генезу використовувався опитувальник I. Karler, результати якого дозволили визначити сфери найбільшої травматизації та незадоволеності (рис.1). Так, було встановлено, що пацієнти з невротичною депресією були незадоволені стосунками з подружжям ($58,65 \pm 13,47$ %), з родичами ($52,76 \pm 11,63$ %), а також відмічалась недостатня задоволеність професійною та соціальною сферами ($(44,68 \pm 10,31)$ % та $(42,62 \pm 10,12)$ % відповідно). У осіб без психічних розладів рівень незадоволеності сферами соціального функціонування був нижче середнього: незадоволеність подружніми стосунками становила 32,96 %, стосунками з родичами – 34,78 %, професійною діяльністю – 32,33 % та соціальною сферою – 34,09 %.

Статистичний аналіз результатів продемонстрував, що загальний рівень незадоволеності соціальним функціонуванням був вищим у пацієнтів з невротичними депресіями, у осіб без психічної патології ($p < 0,05$), що проявлялось у більшій незадоволеності стосунками з родичами, з подружжям, професійною та соціальною сферами у хворих на невротичні розлади у

порівнянні зі здоровими ($t = 6,349, p < 0,0001$; $t = 6,341, p < 0,0001$; $t = 4,761, p < 0,0001$ та $t = 5,102, p < 0,001$ відповідно).

Для проведення більш детального аналізу були проаналізовані окремі дані шкал для встановлення специфіки сфер психічної травматизації серед пацієнтів з депресивними порушеннями невротичного генезу. Так, у сфері подружніх стосунків у пацієнтів з невротичною депресією найбільш вираженою зоною психічної травматизації визначались позашлюбні стосунки ($3,67 \pm 1,22$ балів), непорозуміння щодо розподілу обов'язків ($3,67 \pm 1,17$ балів), відсутність емоційної близькості між подружжям ($3,24 \pm 1,47$ балів), різне ставлення до грошей ($3,15 \pm 1,29$ балів) та відсутність взаємопорозуміння з подружжям ($3,02 \pm 1,07$ балів).

Рис. 1. Особливості соціального функціонування хворих на депресивні порушення невротичного генезу

У осіб без психічної патології визначались незначні труднощі у порозумінні щодо розподілу сімейних обов'язків ($2,35 \pm 1,44$ балів), та незадоволеність, пов'язана з надмірною зайнятістю на роботі одого із партнерів ($2,32 \pm 0,92$ балів).

Детальний аналіз провідних зон психічної травматизації у стосунках з родичами дозволив визначити, що у пацієнтів з невротичними депресіями відзначались труднощі у стосунках з родичами, які проживають на одній

території ($4,25 \pm 1,15$ балів), відсутність задовільної сімейно-побутової ситуації ($4,11 \pm 1,22$ балів), непорозуміння з матір'ю та тещею (або свекрухою) ($3,97 \pm 1,10$ та $3,45 \pm 0,92$ балів відповідно), наявність хвороби члена родини або необхідність його обслуговувати ($2,69 \pm 0,96$ балів), а також проблеми з дітьми ($2,38 \pm 0,64$ балів). Особи без психічних розладів характеризувались труднощами у порозумінні з матір'ю чоловіка/дружини ($2,13 \pm 0,67$ балів), особливо якщо вони проживають на одній території ($2,13 \pm 0,84$ балів), та дітьми ($2,08 \pm 0,71$ балів).

Особливості психічної травматизації в професійній сфері у пацієнтів з невротичними депресіями були пов'язані з напруженими стосунками з керівництвом та колегами ($3,25 \pm 1,21$ та $2,83 \pm 1,12$ балів відповідно), з перевантаженням на роботі ($3,89 \pm 0,90$ балів), недостатнім визнанням ($3,26 \pm 0,71$ балів) та незадоволеністю роботою, яка не відповідає професійним інтересам ($3,45 \pm 1,27$ балів). У осіб без психічних розладів зонами конфлікту являлось недостатнє визнання ($2,13 \pm 1,26$ балів) та перенавантаження на роботі ($2,68 \pm 1,07$ балів).

Визначення зон психічної травматизації в соціальній сфері продемонструвало переважання розчарування в політичних діячах ($4,78 \pm 0,51$ балів), протиріччя між суспільно-політичними настановами та дійсністю ($3,77 \pm 1,23$ балів), відмінності у світоглядних та політичних позиціях ($2,67 \pm 0,74$ та $2,65 \pm 0,87$ балів) у пацієнтів з невротичною депресією. Здорові також були розчаровані у політичних діячах ($3,89 \pm 1,15$ балів).

Статистичний аналіз результатів дозволив визначити провідні сфери психічної травматизації у пацієнтів з депресивними порушеннями невротичного генезу. Так, було встановлено, що пацієнти з невротичними депресіями відрізнялись більшою вираженістю та представленістю сфер психічної травматизації у подружніх стосунках. Так, у хворих на невротичні депресії переважали труднощі, пов'язані з позашлюбними стосунками та розподілом обов'язків у родині ($t = 3,242$, $p < 0,001$ та $t = 2,461$, $p < 0,025$ відповідно), а також непорозуміння щодо намірів мати дітей та розподілу грошей ($t = 2,253$, $p < 0,025$ та $t = 2,914$, $p < 0,005$ відповідно) у співставленні зі здоровими. Було визначено, що пацієнти з невротичними депресіями відчували більші труднощі у взаємопорозумінні з подружжям ($t = 2,162$, $p < 0,05$) та відсутність емоційної близькості ($t = 2,712$, $p < 0,025$), ніж здорові. Треба підкреслити, що порушення сексуальних стосунків ($p < 0,001$) та відсутність порозуміння щодо проведення дозвілля ($p < 0,01$) відрізняло пацієнтів з депресивними порушеннями невротичного генезу від осіб без психічної патології.

Були також встановлені вірогідні розбіжності і у сфері стосунків з родичами: незадоволеність сімейно-побутовою ситуацією ($p < 0,0001$),

стосунками з матір'ю чоловіка або дружини ($p < 0,025$), з родичами, які проживають на одній території ($p < 0,001$) відрізняло пацієнтів з невротичними депресіями від здорових. Пацієнти з невротичними депресіями відрізнялись від осіб без психічних розладів більшою вираженістю труднощів у порозумінні з батьками ($t = 4,122$, $p < 0,001$) та родичами дружини ($t = 2,489$, $p < 0,025$).

Особливості психічної травматизації в професійній сфері у пацієнтів з невротичними депресіями відрізнялись від контрольної групи переважанням напружених стосунків з керівництвом ($p < 0,0001$) та колегами ($p < 0,05$), а також труднощів, пов'язаних з невідповідністю роботи професійним інтересам ($p < 0,001$).

З метою розуміння особливостей задоволеності різними сферами життя пацієнтів, оцінки психологічного комфорту та соціально-психологічної адаптованості був проведений аналіз компонентів психологічного благополуччя та визначений індекс життєвої задоволеності серед пацієнтів з невротичними депресіями.

З цією метою використовувався тест «Індекс життєвої задоволеності» в адаптації Н.В.Паніной (табл.1).

Як видно з таблиці 1, у 49,45 % пацієнтів з невротичною депресією був визначений середній рівень інтересу до життя, у 29,67 % - низький та у 20,88 % - високий.

Тобто більшість пацієнтів з невротичною депресією відчували помірний інтерес до життя. Інша ситуація спостерігалась за шкалою «послідовність у досягненні цілі»: у більшості пацієнтів визначався низький рівень ($41,76 \pm 3,54$ %), у 34,07 % осіб – середній рівень та у 24,18 % - високий рівень вираженості цього показника. Тобто пацієнти з невротичною депресією в більшості випадків схильні були займати пасивну життєву позицію при зіткненні з невдачами та не намагались їх вирішити.

Також відмічалось переважання осіб з низьким рівнем узгодженості цілей та досягень у житті ($51,65 \pm 3,99$ %), що відображало наявність внутрішньоособистісних конфліктів серед пацієнтів цієї групи.

Слід зазначити, що 25,27 % пацієнтів схильні були високо оцінювати себе та власні дії, 51,65 % - самооцінка була середньою та у 23,08 % пацієнтів – низькою.

Було встановлено, що у переважній більшості пацієнтів з невротичною депресією загальний фон настрою був задовільним ($47,25 \pm 3,81$ %) або зниженим ($31,87 \pm 2,92$ %), та також загальний індекс життєвої задоволеності, який відображає відчуття психологічного комфорту, у 43,96 % пацієнтів характеризувався середніми показниками, у 35,16 % - низькими та лише 20,88 % пацієнтів були задоволені власним життям.

Таблиця 1

Особливості психологічного благополуччя пацієнтів з депресивними порушеннями невротичного генезу (за результатами тесту «ГЖЗ»)

Найменування показників	Рівень вираженості	Пацієнти з невротичними депресіями	Особи без психічних розладів	ДК	МІ	Р
		N = 91	N = 84			
Індекс життєвої задоволеності	високий	20,88 ± 2,06	32,14 ± 3,19	1,87	0,11	0,331
	середній	43,96 ± 3,66	47,62 ± 4,15	0,35	0,01	0,107
	низький	35,16 ± 3,15	20,24 ± 2,18	-2,40	0,18	0,012
Інтерес до життя	високий	20,88 ± 2,06	38,10 ± 3,61	2,61	0,22	0,005
	середній	49,45 ± 3,91	45,24 ± 4,03	-0,39	0,01	0,103
	низький	29,67 ± 2,76	16,67 ± 1,83	-2,50	0,16	0,018
Послідовність у досягненні цілей	високий	24,18 ± 2,34	29,76 ± 3,01	0,90	0,03	0,096
	середній	34,07 ± 3,07	46,43 ± 4,09	1,34	0,08	0,030
	низький	41,76 ± 3,54	23,81 ± 2,50	-2,44	0,22	0,005
Узгодженість між цілями та досягненнями	високий	15,38 ± 1,57	34,52 ± 3,37	3,51	0,34	0,001
	середній	35,16 ± 3,15	40,48 ± 3,76	0,61	0,02	0,095
	низький	51,65 ± 3,99	25,00 ± 2,61	-3,15	0,42	0,000
Позитивна оцінка себе	високий	25,27 ± 2,43	23,81 ± 2,50	-0,26	0,00	0,136
	середній	51,65 ± 3,99	61,90 ± 4,60	0,79	0,04	0,048
	низький	23,08 ± 2,25	14,29 ± 1,59	-2,08	0,09	0,519
Загальний фон настрою	високий	20,88 ± 2,06	36,90 ± 3,53	2,47	0,20	0,008
	середній	47,25 ± 3,81	45,24 ± 4,03	-0,19	0,00	0,116
	низький	31,87 ± 2,92	17,86 ± 1,95	-2,52	0,18	0,014

Особи без психічних розладів характеризувались переважанням високого та середнього рівнів інтересу до життя ((38,10 ± 3,61) % та (45,24 ± 4,03) % відповідно), що відображало їх зацікавленість в повсякденному житті, захопленість тим, що відбувається. Було встановлено, що у осіб без психічних розладів показники «послідовності у досягненні цілей» та «узгодженості між цілями та їх досягненням» були переважно середнього рівню ((46,43 ± 4,09) % та

(40,48 ± 3,76) % відповідно), що свідчило про адекватну оцінку та використання власних сил щодо досягнення мети. Треба також зазначити, що у переважній більшості пацієнтів був визначений середній рівень позитивної оцінки себе (61,90 ± 4,60) %, що відповідало адекватній самооцінці. Було визначено, що у 36,90 % осіб без психічних розладів загальний фон настрою характеризувався високими показниками, у 45,24 % - середніми та лише у 17,86 % осіб фон настрою був знижений. Схожа тенденція спостерігалась і в оцінці загального індексу життєвої задоволеності та психологічного комфорту: у 32,14 % пацієнтів визначався високий рівень задоволеності, у 47,62 % - середній та у 20,24 % - низький.

Був проведений порівняльний аналіз показників психологічного благополуччя серед пацієнтів з дересивними порушеннями та особами без психічних розладів. Статистичний аналіз результатів дозволив визначити, що за загальним індексом життєвої задоволеності осіб з високим рівнем задоволеності було більше серед здорових, а пацієнтів з низьким рівнем – серед хворих на невротичні депресії ($p < 0,01$, ДК = 2,40, МІ = 0,18). Інтерес до життя був більшим серед здорових, в яких було більше осіб з високим рівнем вираженості, у порівнянні з пацієнтами з невротичними та ендогенними депресіями ($p < 0,005$, ДК = 2,61, МІ = 0,22), серед яких було більше осіб з низьким інтересом до життя ($p < 0,01$, ДК = 2,50, МІ = 0,16). Рішучість та стійкість у досягненні цілей також відрізняла осіб без психічних розладів, у якій було більше осіб з середнім рівнем ($p < 0,05$, ДК = 1,34, МІ = 0,08), від пацієнтів з невротичними депресіями, які характеризувались пасивністю щодо досягнення власних цілей ($p < 0,005$, ДК = 2,44, МІ = 0,22). Осіб з високим рівнем впевненості у власних силах щодо подолання невдач було більше серед осіб без психічних розладів у порівнянні з невротичними депресіями ($p < 0,001$, ДК = 3,51, МІ = 0,34), при яких переважали особи з низьким рівнем впевненості ($p < 0,0001$, ДК = 3,15, МІ = 0,42). Осіб з адекватною самооцінкою було більше серед здорових, ніж серед хворих на невротичну депресію ($p < 0,048$, ДК = 0,79, МІ = 0,04). Також було встановлено, що загальний фон настрою був високим серед осіб без психічної патології ($p < 0,01$, ДК = 2,47, МІ = 0,20), у той час коли у хворих на невротичні депресії переважали особи з зниженим настроєм ($p < 0,01$, ДК = 2,52, МІ = 0,18).

Отже, оцінка характеристик психологічних складових психологічного реабілітаційного потенціалу пацієнтів з депресивними порушеннями невротичного генезу дозволила визначити, що соціальне функціонування, психологічне благополуччя, особливості міжособистісних та сімейних комунікацій являються вагомими компонентами, які визначають психологічний реабілітаційний потенціал пацієнтів з депресивними розладами.

Були встановлені нормативні компоненти психологічного реабілітаційного потенціалу осіб без психічних розладів, що відображають особливості психологічного благополуччя і можуть розглядатися як еталон /мета реабілітаційного втручання, до яких відносилися: загальна задоволеність життям (47,62 %), наявність інтересу до життя (45,24 %), рішучість та стійкість у досягненні цілей (46,43 % та 40,48 %), високий рівень впевненості у власних силах (61,90 %).

Висновки. В результаті проведеного дослідження були встановлені диференційовані компоненти психологічного реабілітаційного дефіциту, що відображали специфічність депресивного порушення, до яких належали:

- виражена пасивна позиція при подоланні складних ситуацій;
- незадоволеність соціальним функціонуванням у сімейній, професійній, соціальній сферах;
- наявність факторів психічної травматизації: у подружніх стосунках (відсутність взаємопорозуміння та емоційної близькості, наявність позашлюбних стосунків, неузгодженість у розподілі обов'язків, фінансів та наміру мати дітей); у стосунках з родичами (незадоволеність сімейно-побутовою ситуацією, стосунками з батьками дружини та з родичами, що проживають на одній території); в професійній сфері (напружені стосунки з керівництвом та колегами, недостатність визнання, невідповідність роботи професійним інтересам); в соціальній сфері (відмінності у світоглядних позиціях);
- особливості психологічного благополуччя: низький рівень індексу життєвої задоволеності, знижений фон настрою, низький рівень інтересу до життя, відсутність узгодженості між цілями та досягненнями, низький рівень впевненості у власних силах та пасивна життєва позиція.

Таким чином, отримані дані слід враховувати при визначенні психологічного реабілітаційного потенціалу для пацієнтів з депресивними розладами невротичного генезу та можуть розглядатися як мішені для реабілітаційного втручання при створенні диференційованих психокорекційних програм.

Література

1. World Health Organization (2011). World report on disability. URL: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/summary_ru.pdf?ua=1.
2. Global Action Plan for the Prevention and Control of Noncommunicable Diseases 2013-2020. World Health Organization, 2013.
3. Kornienko V. Influence of personal and pathopsychological characteristics on adaptation possibilities of patients with depression in the process of medical-psychological rehabilitation / V. Kornienko // *Psykhologichni aspekty zdorov'ya ta*

khvoroby [monographia] / I. Arshava, V. Kornienko, A. Baratynska. – Rīga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2019. – Vol. – S. 25-28.

4.Корнієнко В.В. Проблема формування особистості осіб з фізичними вадами / В.В. Корнієнко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – К. : Логос, 2011. – Т. 12, Ч.2. – С. 244 –252.

5.Корнієнко В.В. Про ефективність засобів соціально-психологічної реабілітації підлітків з патологією опорно-рухового апарату з орієнтацією на гармонізацію «образу-Я» / В.В. Корнієнко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка ; Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2011. – Вип.14. – С. 381 – 394.

References

1.World Health Organization (2011). World report on disability. URL: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/summary_ru.pdf?ua=1.

2.Global Action Plan for the Prevention and Control of Noncommunicable Diseases 2013-2020. World Health Organization, 2013.

3.Kornienko V. (2019). Influence of personal and pathopsychological characteristics on adaptation possibilities of patients with depression in the process of medical-psychological rehabilitation / V. Kornienko // *Psykhologichni aspekty zdorov'ya ta khvoroby*[Psychological aspects of health and illness] : [monographia] / I. Arshava, V. Kornienko, A. Baratynska. Rīga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 25-28.

4.Kornienko V. (2011). Problema formuvannya osobystosti osob z fizychnymy vadamy [The problem of personality formation of persons with physical disabilities] / V.V. Kornienko // *Problemy zahal'noyi ta pedahohichnoyi psykhohihiy* : *Zb. nauk. prats' Instytutu psykhohihiy im. H.S. Kostyuka APN Ukrayiny* / [za red. S.D. Maksymenka]. – K. : Lohos, 244 –252.[in Ukrainian].

5.Kornienko V.(2011). Pro efektyvnist' zasobiv sotsial'no-psykhologichnoyi reabilitatsiyi pidlitkiv z patolohiyeyu oporno-rukhovoho aparatu z oriyentatsiyeyu na harmonizatsiyu «obrazu-YA». [On the effectiveness of social and psychological rehabilitation of adolescents with pathology of the musculoskeletal system with a focus on the harmonization of "self-image"] / V.Kornienko // *Problemy suchasnoyi psykhohihiy* : *zb. nauk. prats' Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka ; Instytutu psykhohihiy imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny*,14, 381 – 394.[in Ukrainian].

Kornienko V.V.

SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF REHABILITATION POTENTIAL OF PERSONALITY

The article analyzes the system of psychological support of the process of development of rehabilitation potential of the individual. The purpose of the article was to determine the system-forming factors in the development of the rehabilitation potential of the individual. The methodological approach is based on theoretical provisions on the systemic structure of mental phenomena and the concept of psychological support of the process of development of the rehabilitation potential of the individual. A set of research methods was used: information-theoretical, verbal-communicative, psychometric, Results. The essence of the system approach based on empirical data, which includes studies aimed at harmonizing the psychological state of patients, is revealed. The methodical complex of psychological support of development of rehabilitation potential of the person is considered. The role of the social psychologist and the content of social work on the formation of psychological support for the development of the rehabilitation potential of the individual are indicated. Conclusions. The use of theoretical and methodological basis of existing approaches to the psychological support of the development of the rehabilitation potential of the individual is insufficient to assess and regulate the psychological state. Therefore, the use of a comprehensive approach to the assessment of psychological states from the standpoint of ideas about the rehabilitation potential of the individual, creates conditions for timely diagnostic (control, evaluation) and correctional (optimization, prevention) work in rehabilitation.

Key words: *rehabilitation potential, psychological state, patients, development, methodological approach, social support, development, psychological support.*

Корнієнко Вікторія Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро; здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Сєвєродонецьк.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ГУМАНІТАРІЇВ

ORCID 0000-0002-6113-7997

У статті проведено концептуалізацію процесу розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутніх фахівців-гуманітаріїв. Запропоновано концептуальне соціально-психологічне обґрунтування процесу розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю. Показано, що комунікативна компетентність не є спектральним набором певних компетенцій, а являє собою складну ієрархічну систему взаємозалежних, мінливих у часі компетенцій, різні рівні якої характеризують напрямки розвитку професійної траєкторії майбутнього фахівця-гуманітарія. При цьому комунікативні компетенції професіоналізму, як системні утворення та як функціональні системи, підпорядковуються у своєму системогенезі і у своєму функціонуванні та розвитку системно-генетичним законам та компетентнісній парадигмі професійної діяльності гуманітарного профілю. Чим більше безліч одиничних або елементарних комунікативних компетенцій, тим більшою є потужність безлічі потенційних композиційних компетенцій, з яких формуються компетентнісні новоутворення – функціональні системи, що забезпечують професійну успішність фахівця-гуманітарія, тим більшим стає потенціал комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю.

Ключові слова: *майбутні фахівці гуманітарного профілю, компетенції професіоналізму, комунікативні компетенції, комунікативні компетенції професіоналізму, соціально-психологічні технології розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму.*

Постановка проблеми. Сучасні наукові дослідження, виконані за «компетентнісною» проблематикою, показали, що продуктивним є розгляд так званих компетенцій професіоналізму, які характеризують найбільш затребуваний потенціал у фахівців відповідного напрямку діяльності. Утворюючись на основі необхідного масиву знань, умінь і навичок, потенціал даного роду формує своєрідне «ядро» ефективності фахівців, що дозволяє їм на високоякісному рівні реалізувати свої професійні функції. При тому, що види

компетенцій професіоналізму можуть повторюватися, у фахівців різних видів діяльності вони набувають свою змістовну і структурну специфіку, обумовлену конкретним предметним наповненням професії, зокрема гуманітарного профілю [1-3].

Встановлено, що для фахівців гуманітарного профілю ключовими компетенціями професіоналізму слід розглядати комунікативні (І. Жигаренко, Т. Комар, А. Кононенко, Л. Пілецька, С. Цимбал та ін.). Об'єднуючи в собі знання, вміння і навички у сфері спілкування, вони лежать в основі готовності і здатності фахівців-гуманітаріїв ефективно вибудовувати взаємодію з різними суб'єктами спілкування: з колегами, з клієнтом, з групою клієнтів та ін.

Важливим у зв'язку з цим є глобальне реформування освіти, що змушує переосмислювати підходи, які традиційно використовуються у практиці підготовки майбутніх фахівців гуманітарного профілю. Це обумовлено необхідністю їх більш цілеспрямованого особистісно-професійного розвитку, пов'язаного з адаптацією до нових умов конкурентного професійного середовища. У зв'язку з цим, очевидною є необхідність зосередження уваги на виробленні у майбутніх фахівців-гуманітаріїв компетенцій, затребуваних у професійній діяльності гуманітарного профілю, які відповідають вимогам часу, а необхідність вирішення професійних завдань виводить у число першорядних саме комунікативні компетенції професіоналізму цих фахівців. При цьому зв'язок комунікативних компетенцій з професійною успішністю робить значущим розвиток у майбутніх фахівців гуманітарного профілю її ядра, здатного виступити основою для подальшого самопроєктування професійного та особистісного зростання.

Висока практична затребуваність розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю у поєднанні з недостатньою теоретичною вивченістю та емпіричних студій зумовили постановку проблеми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальнотеоретичному аспекті зарубіжними та вітчизняними вченими вивчалися зміст і структура комунікаційного процесу (Дж. Андерсон, Р. Вердербер, К. Ларсон, Г. Почепцов, К. Шенон та ін.), його мовні (І. Бодуен де Куртене, О. Потєбня, П. Фортунатов та ін.) та соціокультурні аспекти (М. Бахтін, Л. Виготський, С. Максименко, Е. Сепір та ін.). Психічні механізми ефективності спілкування, кодування та декодування текстів вивчалися у фокусі психолінгвістики, психосемантики та нейролінгвістики (О. Бондаренко, Л. Засєкіна, О. Леонтєв, О. Лурія, Ч. Осгуд, Т. Себеока, Н. Чепєлева, Л. Щєрба та ін.). Проблеми комунікативної взаємодії суб'єктів діяльності досліджувалися у контексті трансформації психічного образу (Б. Ананьєв, В. Зінченко, С. Рубінштейн та ін.), цілеутворення у спільній

діяльності (О. Асмолов, Г. Белоусова, Ю. Лотман та ін.), психологічних особливостей підприємницької діяльності (Р. Багоцці, О. Данчева, Ю. Швалб та ін.), проблемного міжособистісного спілкування (Р. Вердербер, Є. Ільїн, З. Карпенко, Б. Ломов, О. Цуканова та ін.) та ефективної міжособистісної взаємодії (В. Казміренко, М. Корнев, М. Розенберг, В. Третьяченко, Дж. Уоллен та ін.).

Отримані дослідницькі результати дозволили сформувати наукові уявлення про сутність комунікативних компетенцій, їх функціональні особливості тощо. При цьому, у дослідженнях, присвячених питанням професійного становлення (О. Андрусевич, І. Берегова, Г. Геворкян, О. Гудименко, Т. Євтушенко, О. Кисельова та ін.), комунікативним компетенціям професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю не приділялося достатньо уваги, що ускладнювало вироблення дієвих підходів до їх розвитку під час навчання у закладах вищої освіти.

Мета статті – провести концептуалізацію процесу розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутніх фахівців-гуманітаріїв.

Викладення основного матеріалу і результатів дослідження. Показано, що процес комунікації представлений різними комунікативними категоріями: комунікативна особистість; комунікативна свідомість; комунікативна діяльність; комунікативна поведінка; комунікативні здібності; комунікативні конфлікти тощо. При цьому дослідники виокремлюють типи комунікацій, які, по суті, репрезентують аспекти комунікативного процесу: моделі трансмісії, моделі ритуалу, моделі привертання уваги, моделі рецепції та ін. (D. McQuail та ін.). Зокрема, розкрито циклічні моделі комунікативного процесу (М. Бергельсон, І. Зимня). Показано, що відмінною рисою моделей цього типу є орієнтація не на рівні мови та притаманні їм одиниці, а на цикли процесу розгортання думки, реалізації програм мовлення, задіяння принципу поєднання рівнів, коли виділяються домовленнєві етапи з притаманними їм специфічними когнітивними процесами: членування початкового задуму, категоризація, пропозиціонування, побудова поверхневої структури повідомлення.

Зазначено, що заслуговує на увагу модель комунікації Л. Засекіної, яка складається з чотирьох етапів: на першому – мотиваційному етапі – з'являється бажання вступати у комунікацію; на другому – семантичному – виникає дифузний, цілісний образ майбутнього повідомлення, на третьому етапі дифузний образ набуває дискретні ознаки і кодується у мовні знаки, в результаті чого утворюється повідомлення; на четвертому етапі – інтеграції – відбувається наповнення повідомлення і його відправка. При сприйнятті мови етапи розміщуються у зворотному порядку. Існування мотиваційного етапу обумовлене тим, що будь-яке спілкування має певну мету, яка полягає у

здійсненні комунікативного впливу на адресата. Внаслідок цього мотивація останнього може змінюватися.

Констатовано, що комунікативні компетенції слід розглядати як сукупність знань і умінь учасників міжкультурної комунікації, інтеракції в цілому, у спілкуванні в різноманітних умовах (ситуаціях) із різними комунікантами; як набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, постулатами і конвенціями спілкування (Ф. Бацевич). Зважаючи на те, що стратегії, правила, постулати, конвенції встановлюють певні закономірності у комунікації, можна стверджувати, що знання цих закономірностей є важливим чинником розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю.

Встановлено, що ядром комунікативних компетенцій є механізм мовної комунікації, в основі якого лежать соціальні взаємодії, що регулюють соціальні відносини. Даний механізм описується на двох рівнях: комунікативному, на якому співрозмовники представлені за їх активністю у діалозі, і соціально-психологічному, на якому співрозмовники розглядаються в якості носіїв певних соціальних ролей (Л. Федорова).

З'ясовано, що професійні компетенції підпорядковуються у своєму функціонуванні та розвитку системно-генетичним законам (системного спадкування; інваріантності та циклічності розвитку; дуальності управління та організації систем; спіральності розвитку; системного часу і гетерохронії; парним законам дивергенції та конвергенції та ін.) (О. Субетто).

Показано, що у структурі діалогової взаємодії переважають емоційний і когнітивний компоненти, які можуть бути охарактеризовані через високий рівень емпатії, відчуття партнера, уміння прийняти його таким, яким він є, відсутність стереотипності у сприйнятті інших, гнучкість мислення, принципи. Саме принципи діалогічного спілкування є актуальними для розуміння сутності ненасильницьких форм комунікації майбутнього фахівця-гуманітарія, які розкриваються через позитивний зміст категорій співпраці, толерантності, справедливості, свободи, рівності, гідності і передбачають формування особистісної відповідальності (асертивності) та активний опір проявам насильства. Виходячи з цих позицій, пріоритетним завданням розвитку комунікативних компетенцій майбутніх фахівців гуманітарного профілю у процесі їх професіоналізації є зміщення акцентів з монологічного мовлення й пасивного слухання на конструктивний діалог, з урахуванням аксіологічного, діяльнісного та особистісного аспектів культури комунікації.

З'ясована значущість особистісного смислу та смислових комунікацій у розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця-гуманітарія. Показано, що у сучасних дослідженнях з теорії комунікацій смисл

мовного вислову розглядається як обумовлений місцем даного висловлювання в структурі діяльності комунікатора, а також його мотивами і цілями, у тому числі такими, що не належать безпосередньо до комунікативної ситуації (Л. Засєкіна). У діяльності суб'єкта розкриваються і фіксуються як мінливі, так і незмінні, сутнісні характеристики об'єкта. Незмінні характеристики утворюють значення об'єкта, яке виступає у вигляді загального смислу (А. Панфілова). Трактуються значення, як фрагменту смислу, інваріантного до психологічних смислоутворюючих контекстів, переважає зіставлення значення і смислу, як бінарної опозиції (С. Морозов). Різні психологічні контексти специфікують значення, завдяки чому до останнього додаються нові складові й розширене значення набуває статус смислу (С. Морозов). Отже, на відміну від значення, яке відображає закріплену у культурі інтерпретацію знаку, смисл відображає індивідуальні або групові аспекти інтерпретації, які втілюють контекст актуальної діяльності, зокрема професійної. Іншими словами, смисл нерозривно пов'язаний з актуальною діяльністю суб'єкта, а також з об'єктом, цілями і мотивами цієї діяльності.

Зазначається, що специфіка складного об'єкту не може бути зрозумілою, якщо виходити тільки з властивостей та особливостей елементів системи, позаяк вона залежить від цілісної природи та зв'язків і відносин, що виявляються в ієрархічних принципах побудови, поліструктурній та багаторівневій організації системи (В. Казміренко, В. Третьяченко). З постулатів системності, ситемно-організаційного, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного, процесуально-динамічного підходів та компетентнісної парадигми професійної діяльності запропоновано концептуальне соціально-психологічне обґрунтування дослідження процесу розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю в умовах сучасної вищої освіти. Показано, що комунікативна компетентність не є спектральним набором певних компетенцій, а являє собою складну ієрархічну систему взаємозалежних, мінливих у часі компетенцій, різні рівні якої характеризують напрямки розвитку професійної траєкторії майбутнього фахівця-гуманітарія. При цьому комунікативні компетенції професіоналізму, як системні утворення та як функціональні системи, підпорядковуються у своєму системогенезі і у своєму функціонуванні та розвитку системно-генетичним законам та компетентнісній парадигмі професійної діяльності гуманітарного профілю. Чим більше безліч одиничних або елементарних комунікативних компетенцій, тим більшою є потужність безлічі потенційних композиційних компетенцій, з яких формуються компетентнісні новоутворення – функціональні системи, що забезпечують професійну успішність фахівця-гуманітарія, тим більшим стає потенціал

комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю.

Встановлено, що комунікативна компетентність, як детермінанта професійного становлення майбутнього фахівця гуманітарного профілю, має складну структуру, в складі якої виділяються змістовно-сміслова, гностично-пізнавальна і операціонально-діяльнісна групи компетенцій, що різняться за змістом функціонального навантаження.

Змістовно-сміслова компетенція являє собою поєднання інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, що спонукають майбутнього фахівця гуманітарного профілю до здійснення комунікативної взаємодії в рамках професійної діяльності; це розуміння змісту і значення побудови грамотної комунікації; відповідальність за адекватність і ефективність форм, напрямків та методів спілкування.

Гностично-пізнавальна компетенція являє собою систему знань, що характеризують: зміст і специфіку професійного спілкування фахівця-гуманітарія; сутність, структуру, функції, види, закономірності розвитку спілкування взагалі і професійного зокрема; стилі спілкування і особливості власного комунікативного стилю; методи і прийоми розвитку комунікативних умінь і їх самоаналіз з точки зору ефективності/неефективності; перцептивні вміння та інтелект.

Операціонально-діяльнісна компетенція являє собою комплекс умінь і навичок, які забезпечують здатність майбутнього фахівця гуманітарного профілю реалізувати необхідну систему професійних дій; актуалізується в реальній комунікативній діяльності, виражається через алгоритм поведінки суб'єктів комунікативної взаємодії, побудованій на системі знань і правилах комунікації і орієнтованій на ефективне здійснення практичних дій для досягнення цілей комунікації у професійній діяльності.

Висновки. Запропоновано концептуальне соціально-психологічне обґрунтування процесу розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю. Показано, що комунікативна компетентність не є спектральним набором певних компетенцій, а являє собою складну ієрархічну систему взаємозалежних, мінливих у часі компетенцій, різні рівні якої характеризують напрямки розвитку професійної траєкторії майбутнього фахівця-гуманітарія. При цьому комунікативні компетенції професіоналізму, як системні утворення та як функціональні системи, підпорядковуються у своєму системогенезі і у своєму функціонуванні та розвитку системно-генетичним законам та компетентнісній парадигмі професійної діяльності гуманітарного профілю. Чим більше безліч одиничних або елементарних комунікативних компетенцій, тим більшою є потужність

безлічі потенційних композиційних компетенцій, з яких формуються компетентнісні новоутворення – функціональні системи, що забезпечують професійну успішність фахівця-гуманітарія, тим більшим стає потенціал комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю.

Література

1. Losiyevska O.G. Psychological features of the communication of the future specialists in the humanities. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. К. : Вид-во «ЛАДО», 2014. Т. I. Вип. 41. С. 159 – 163.
2. Mordus K.V., Poluektova K.O., Losiyevska O.G. Psychological typology of conflict relationships in the organization: the gender aspects. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. № 3 (47). Т. 2. С. 82 – 87.
3. Okulich-Kazarin V., Losiyevska O., Zhurba M., Bokhonkova Yu. Three Scientific Facts about Ukrainian and Polish Law-Students: Verification of Statistical Hypotheses about their Preferences of Learning at Lectures. European of Contemporary Education, 2019. № 8(3). Published in the Slovak Republic. P. 562 – 573.

References

1. Losiyevska O.G. Psychological features of the communication of the future specialists in the humanities. Aktual'ni problemi psihologii : zb. nauk. prac' Institutu psihologii im. G.S. Kostjuka NAPN Ukraini / za red. S.D. Maksimenka, L.M. Karamushki. K. : Vid-vo «LADO», 2014. T. I. Vip. 41. S. 159 – 163.
2. Mordus K.V., Poluektova K.O., Losiyevska O.G. Psychological typology of conflict relationships in the organization: the gender aspects. Teoretichni i prikladni problemi psihologii: zb. nauk. prac' Shidnoukraïns'kogo nacional'nogo universitetu im. V. Dalja. Severodonec'k: Vid-vo SNU im. V. Dalja, 2018. № 3 (47). Т. 2. С. 82 – 87.
3. Okulich-Kazarin V., Losiyevska O., Zhurba M., Bokhonkova Yu. Three Scientific Facts about Ukrainian and Polish Law-Students: Verification of Statistical Hypotheses about their Preferences of Learning at Lectures . European of Contemporary Education, 2019. № 8(3). Published in the Slovak Republic. P. 562 – 573.

Losiyevska O.G.

CONCEPTUALIZATION OF THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCES OF PROFESSIONALISM OF FUTURE HUMANITIES

The article conceptualizes the process of development of communicative competencies of professionalism of future humanities specialists. The conceptual social and psychological substantiation of the process of development of communicative competencies of professionalism of the future specialist in the humanitarian profile is offered. It is shown that communicative competence is not a spectral set of certain competencies, but is a complex hierarchical system of interdependent, time-varying competencies, different levels of which characterize the development of the professional trajectory of the future humanities specialist. At the same time, the communicative competencies of professionalism, as systemic formations and as functional systems, are subordinated in their systemogenesis and in their functioning and development to systemic genetic laws and the competence paradigm of professional activity of the humanitarian profile. The greater the number of single or elementary communicative competencies, the greater the power of many potential compositional competencies from which competency innovations are formed - functional systems that ensure the professional success of a humanist, the greater the potential of communicative competencies of future humanities professionals.

Key words: *future specialist in humanities, professionalism competencies, communicative competences, communicative competencies of professionalism, socio-psychological technologies for the development of communicative competencies of professionalism.*

Лосієвська Ольга Геннадіївна – доктор психологічних наук, професор, професорка кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ПАРАМЕТРІВ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СПОРТСМЕНІВ-ГІРСЬКОЛИЖНИКІВ

ORCID 0000-0002-6594-6070

В статті обґрунтовані показники емпіричного дослідження особливостей прояву параметрів комунікативної компетентності спортсменів-гірськолижників. Для вирішення цього завдання було застосовано експлораторний аналіз даних. Зазначені статистичні процедури застосовувались для показників наступних методик: методики «Визначення потреби у спілкуванні» Ю. М. Орлова, В. І. Шкуркіна, Л. П. Орлової, методики «Діагностика оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Шнайдера, тесту КОС (Комунікативні та організаторські схильності) В. В. Синявського, Б. А. Федоришина, опитувальника «Соціально-психологічні характеристики суб'єкта спілкування». В. О. Лабунської, опитувальника міжособистісних стосунків В. Шутца. Отримані показники піддавались порівнянню за експлораторним аналізом. За результатами вивчення особливостей прояву параметрів комунікативної компетентності у спортсменів було встановлено наступне. Загальна адаптивність досліджених спортсменів-гірськолижників знаходиться на середньому рівні, і вони досить адаптовані до спілкування в умовах спортивно-змагальної діяльності. Показано, що завдяки середньому рівню комунікативного контролю вони достатньо щирі, в міру стримані в своїх емоційних проявах, зважають в своїй поведінці на ставлення оточуючих людей. Зазначено, що для них властивими у спілкуванні є труднощі, пов'язані зі ставленням партнерів зі спілкування та зверненні до них чи з їхнього боку, а також труднощі, пов'язані із уміннями та навичками організації міжособистісної взаємодії. У свою чергу вони значно легше долають труднощі, що пов'язані із соціально-перцептивними характеристиками. Зазначено, що у гірськолижників спостерігається певна збалансованість орієнтацій на активність та прийняття контактів, а орієнтація на прийняття емоційних відносин трохи знижена, проте вони орієнтовані на те, щоб виявляли домінування у міжособистісному спілкуванні.

Ключові слова: комунікативна компетентність, параметри комунікативної компетентності, емпіричні показники, професійна мобільність спортсменів, спортсмени-гірськолижники, комунікація.

Постановка проблеми. На сучасному етапі існування суспільство висуває високі вимоги до особистості у різних сферах суспільства, зокрема у спорті. Стрімка еволюція технологій та гігантські потоки інформації мають значний вплив на психологічне здоров'я та розвиток особистості. Великі фізичні та психічні навантаження вичерпують ресурси організму, а для виступу на найвищому рівні і демонстрації максимальних результатів, необхідний високий рівень підготовки спортсменів, їх постійна фізична готовність, емоційно-вольовий контроль, висока професійна мобільність. Проведені нами теоретичний аналіз дозволив акцентувати на ролі комунікативної компетентності в структурі професійної мобільності спортсменів. Саме тому виникла необхідність проведення емпіричного дослідження проявів параметрів комунікативної компетентності спортсменів-гірськолижників.

Мета статті – емпірично дослідити особливості проявів параметрів комунікативної компетентності спортсменів-гірськолижників.

Викладення основного матеріалу і результатів дослідження. Вибірка дослідження становила 251 особу. Всі вони були спортсменами, які професійно займались гірськолижним спортом. У якості першого критерію професійної мобільності спортсменів запропоновано показник кількості дисциплін в яких виступає спортсмен.

Досліджувані спеціалізувались у таких дисциплінах:

- спеціальний слалом,
- гігантський слалом,
- супергігант,
- швидкісний спуск,
- комбінація,
- командні змагання.

Відповідно, кожен спортсмен може спеціалізуватись від однієї до шести дисциплін гірськолижного спорту.

У якості другого критерію професійної мобільності спортсменів запропоновано показник кількості дисциплін, в яких виступає спортсмен.

Досліджені спортсмени виступали на наступних рівнях змагань.

Рівні внутрішніх змагань – це:

1. Чемпіонати області,
2. Кубки України,
3. Чемпіонат України,

Рівні міжнародних змагань під егідою FIS (Міжнародна федерація лижного спорту):

4. Кубки Європи, кубки Світу
5. Чемпіонат Світу, Зимові Олімпійські Ігри.

Відповідно, кожен спортсмен міг досягти певного рівня участі у змаганнях: від першого до п'ятого рівня.

Таким чином, перший критерій професійної мобільності характеризує горизонтальний вектор кар'єрного розвитку, а другий критерій професійної мобільності характеризує вертикальний (висхідний) вектор кар'єрного розвитку.

Як відомо з літератури, вертикальна кар'єра передбачає підйом з однієї сходинки структурної ієрархії на іншу, тоді як горизонтальна кар'єра – вид кар'єри, який передбачає переміщення в іншу функціональну площину, розширення й ускладнення завдань або зміну службової ролі в рамках одного рівня структурної ієрархії, що також може супроводжуватися збільшенням оплати праці. Ми цілком згодні із Л.С. Пілецькою (Пілецька, 2011), яка аргументує, що горизонтальна кар'єра дає можливість зміни функцій, отримання більш цікавої та продуктивної роботи, розширення поля діяльності, а також отримання авторитету й поваги серед колег. Вчена зазначає, що горизонтальна кар'єра не менш важлива для особистості, ніж вертикальна, але вона неможлива без постійного самовдосконалення й оволодіння новими знаннями, професійними вміннями і тим самим підводить теоретичну базу під дослідження нами професійної мобільності спортсменів, що займаються гірськолижними видами спорту.

Вік досліджених спортсменів знаходився в діапазоні 16-30 років. Середній вік досліджених спортсменів склав 22,23 років: при стандартному відхиленні 2,903 років. Було сформовано дві вікові підгрупи. Перша група: 16-21 рік – юніори, друга група 22 років і більше – дорослі. Також досліджено спортсменів обох статей. Соціально-демографічна структура вибірки дослідження а також розподіл категорій двох показників професійної мобільності, яку було визначено за допомогою частотного аналізу, наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Частотний аналіз за параметрами соціально-демографічних характеристик та професійної мобільності досліджених спортсменів

Показник	Категорія показника	n	%
Стать	Чоловіча	78	31,1
	Жіноча	173	68,9
Вікова група	Юніори	74	29,5
	Дорослі	177	70,5
Кількість	1	8	3,2

дисциплін в яких виступає спортсмен.	2	17	6,8
	3	87	34,7
	4	97	38,6
	5	31	12,4
	6	11	4,4
Рівні спортивних змагань	Чемпіонати області	54	21,5
	Кубки України	96	38,2
	Чемпіонат України	64	25,5
	Кубки Європи, кубки Світу	27	10,8
	Чемпіонат Світу, Зимові Олімпійські Ігри.	10	4,0

Як видно з даної таблиці у вибірці переважають спортсмени жіночої статі. Вікові групи не є рівнозначними – переважають дорослі спортсмени. Переважна більшість спортсменів приймала участь у трьох-чотирьох гірськолижних дисциплінах. Також кваліфікуватись до міжнародних змагань вдалося лише 15% досліджених спортсменів, абсолютна більшість приймали участь лише у внутрішніх змаганнях: чемпіонати області, кубки України, чемпіонат України.

Таким чином, нами проведено емпіричне дослідження особливостей прояву параметрів комунікативної компетентності у спортсменів, що займаються гірськолижним спортом. В рамках експлораторного аналізу даних визначались середні арифметичні значення (M) та значення стандартного відхилення (SD).

За результатами експлораторного аналізу даних встановлено описові статистики для загального показника методики «Визначення потреби у спілкуванні» Ю. М. Орлова, В. І. Шкуркіна, Л. П. Орлової (M = 21,299; SD = 3,062), та загального показника методики «Діагностика оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Шнайдера (M = 5,542; SD = 1,732).

Проінтерпретуємо результати, отримані за першою методикою. Відомо, що в теорії особистості А. Маслоу, яка ґрунтується на співвідпорядкованості потреб людини і впорядкованому розвитку системи потреб, потреба у спілкуванні займає важливе місце у ієрархії потреб особистості. Ієрархія потреб

особистості має вигляд піраміди, вчений в її основу поклав фізіологічні потреби особистості (в їжі, воді, сні, русі). Наступний рівень піраміди являє потреби в безпеці, потім йдуть соціальні потреби, до яких автор відносить потреби в спілкуванні і прихильності. За ними слідує потреби поваги - у визнанні та схваленні. Вершиною піраміди є потреба в самоактуалізації (у тому числі, в творчості). Таким чином, А. Маслоу показав, що не власне потреба взята сама по собі, безвідносно до інших індивідуально-психологічних визначає розвиток та діяльність людини, а ступінь незадоволення потреби.

Тим не менш, можемо визначити середньогруповий рівень потреби у спілкуванні, розрахований для вибірки дослідження за методикою Ю.М. Орлова, В.І. Шкуркіна, Л.П. Орлової. На основі даних описових статистик і гістограми можна зробити висновок про те, що потреба в спілкуванні спортсменів-гірськокожників знаходиться на середньому рівні, так як отримані середньоарифметичні значення $M = 21,299$, входять у діапазон 11-22 бали «середній ступінь виразності потреби у спілкуванні», але є досить близькими до діапазону високого ступеню виразності цієї потреби. Відповідно вибірку спортсменів можна охарактеризувати як досить адаптовану до спільного існування. З одного боку, можна помітити прагнення до спілкування, до спільної діяльності, спортсмени в цілому безперешкодно йдуть на контакт, намагаються взаємодіяти і не залишатися на самоті, шукати допомоги і підтримки. Але при всьому при цьому кожен її член має свою точку зору на будь-яку ситуацію, здатний діяти самостійно, легко переносить ситуації, коли знаходиться один. Це пов'язано із загальною адаптацією спортсменів до спілкування в умовах спортивно-змагальної діяльності.

При аналізі літератури нами не було виявлено прецедентів застосування методики Ю.М. Орлова, В.І. Шкуркіна, Л.П. Орлової на контингенті спортсменів. Що стосується другої методики – методики «Діагностика оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Шнайдера, то за допомогою цієї методики ми визначили у спортсменів-гірськокожників наявність усвідомлення відповідальності за якість і результати своєї комунікації з іншими спортсменами. Встановлено, що відповідно до нормативів методики, у них комунікативний контроль знаходиться на середньому рівні, вони достатньо ширі, в міру стримані в своїх емоційних проявах, зважають в своїй поведінці на ставлення оточуючих людей. Рівень соціального самоконтролю, згідно М. Шнайдеру, визначається тим джерелом інформації, який індивід використовує для управління своєю поведінкою. Особи з високим рівнем самоконтролю у спілкуванні спираються на інформацію про ситуаційну адекватність тієї чи іншої поведінки, а особи з низьким рівнем самоконтролю у спілкуванні враховують власний внутрішній стан, свої установки і схильності.

При застосуванні методики «Діагностика оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Шнайдера на спортсменах різних видів спорту в процесі соціально-психологічної адаптації особистості на етапі «фінішу» спортивної кар'єри встановлено, що у спортсменів, що займаються єдиноборствами (бокс, боротьба, східні єдиноборства та ін.) спостерігаються найбільш серйозні проблеми. У порівнянні зі спортсменами інших спеціалізацій таких спортсменів відрізняє низький самоконтроль у спілкуванні, а також вони більш агресивні. Вони в набагато меншому ступені, ніж спортсмени інших спеціалізацій, схильні до внутрішніх конфліктів.

На рис. 1 наведено експлораторний аналіз даних для параметрів тесту КОС (Комунікативні та організаторські схильності) В.В. Синявського, Б.А. Федоришина.

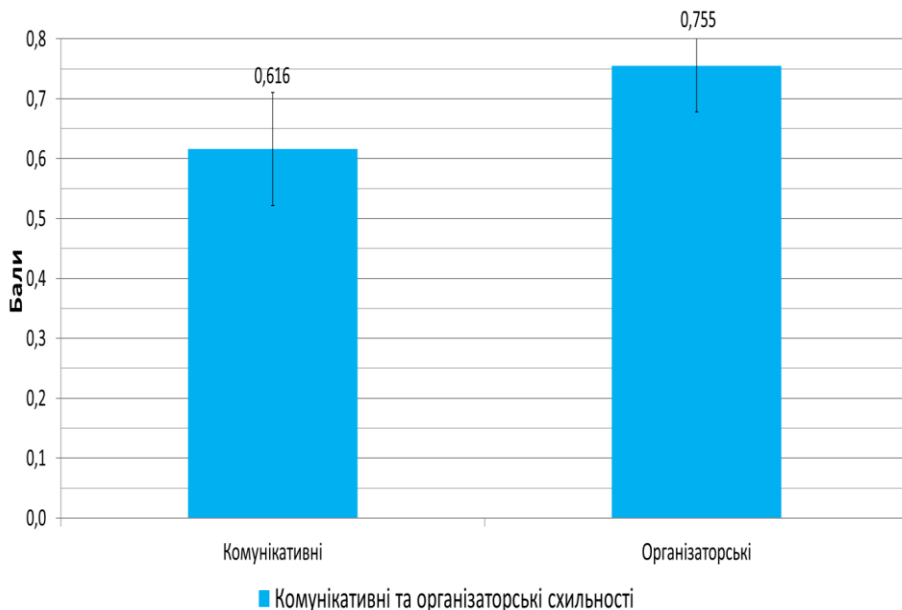

Рис. 1. Експлораторний аналіз даних для параметрів тесту КОС (Комунікативні та організаторські схильності) В. В. Синявського, Б. А. Федоришина

Примітка: висота стовпчика – середнє значення за шкалою, довжина відрізку – стандартне відхилення

Як видно за аналізом, проведеним за опитувальником КОС майже однаковими середньогруповими значеннями характеризуються комунікативні схильності ($M = 0,616$; $SD = 0,189$) та організаторські схильності ($M = 0,755$; $SD = 0,154$). Згідно з правилами розрахунків показників цієї методики оціночний коефіцієнт (K) комунікативних чи організаторських схильностей виражається відношенням кількості співпадаючих відповідей по кожному розділу до максимально можливого числа збігів, яких нараховується 20. Відповідно показники, отримані за цією методикою, можуть варіювати від 0 до 1. Показники, близькі до 1, свідчать про високий рівень прояву комунікативних чи організаторських схильностей, близькі ж до 0 – про низький рівень. Оціночний коефіцієнт (K) - це первинна кількісна характеристика результатів за тестом. Для якісної стандартизації результатів випробування використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників K відповідає певна оцінка Q . За даними авторів методики оцінка Q для шкали оцінки комунікативних схильностей у діапазоні 0,56 - 0,65 відповідає середньому рівню, а оцінка Q для шкали оцінки організаторських схильностей у діапазоні 0,71 - 0,80 відповідає рівню вище середнього. Отже, володіючи в цілому середніми показниками, вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, планують свою роботу. У свою чергу, прояв ініціативи в організаторській діяльності підвищений, у багатьох справах реалізують прийняття самостійних рішень.

А.А. Бобрищев, досліджуючи психологічні особливості особистості спортсменів представників силових єдиноборств з різним рівнем психологічної готовності, зазначає, що високий рівень психологічної готовності спортсменів до змагальної діяльності в екстремальних ситуаціях поряд із відповідальністю, активністю та сміливістю обумовлений такими їхніми індивідуально-психологічними якостями, як організаторські та комунікативні здібності (Бобрищев, 2009). Як зазначає Н.В. Мосіна (Мосіна, 2019) за результатами вивчення індивідуально-психологічних особливостей на прикладі юних баскетболістів, чималу роль у взаємодіях в ігрових видах спорту грає почуття колективізму, яке може бути за умови, що всі гравці мають значимість для команди і впевнені в своїх силах. Таким чином, гравці, що володіють хорошими лідерськими, комунікативними і організаторськими здібностями, не тільки здатні взяти відповідальність за результати власної діяльності, а й несуть відповідальність за командні дії. Напроти, невпевнені в собі гравці, гравці з недостатнім волевим потенціалом особистості, баскетболісти з несформованим почуттям колективізму і проблемами самооцінки не можуть компенсувати будь-які недоліки групової діяльності. В.Ф. Антонєць (Антонєць, 2012) вважає, що в індивідуальних видах спорту спілкування допомагає спортсмену мати високий

статус серед партнерів і надає змогу більш вільно спілкуватися з суперниками, не боятись їх і, певною мірою, в ході неформального спілкування робити психологічний натиск.

Проте в літературі є дані протилежні за змістом, а саме про малозначущість комунікативних та організаторських здібностей для спортсменів. Так, у дослідженні організаторсько-педагогічних умов розвитку комунікативних та організаторських здібностей в процесі занять спортивними іграми, проведеному О.А. Лимарем та Р.С. Жуковим, показано, що ігрові види спорту на розвиток комунікативних і організаторських здібностей особистості істотного впливу не роблять, спортивна діяльність не дає необхідного розвитку зазначених здібностей. Проте, слід зазначити, що це дослідження було здійснено на невеликій вибірці і його результати є дискусійними. Рис. 2 репрезентує експлораторний аналіз даних для параметрів опитувальника «Соціально-психологічні характеристики суб'єкта спілкування». В. О. Лабунської.

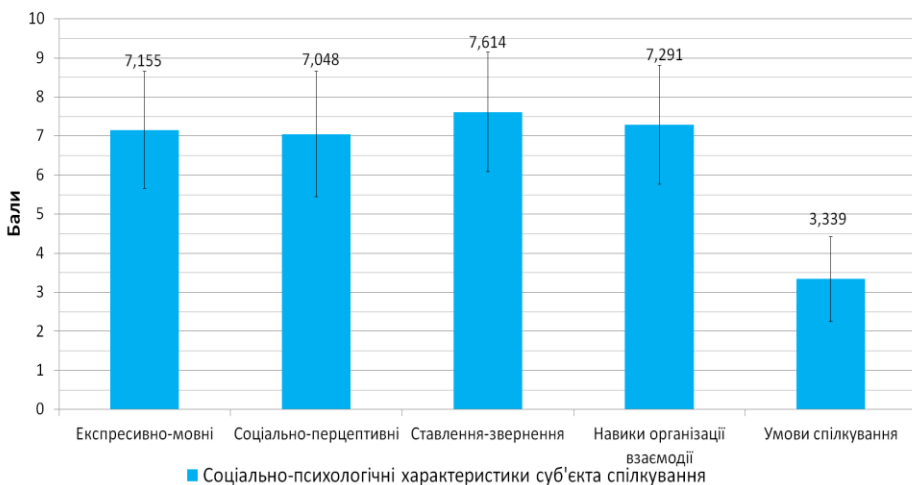

Рис. 2. Експлораторний аналіз даних для параметрів опитувальника «Соціально-психологічні характеристики суб'єкта спілкування». В.О. Лабунської

Примітка: висота стовпчика – середнє значення за шкалою, довжина відрізка – стандартне відхилення

Як видно за аналізом, проведеним за опитувальником «Соціально-психологічні характеристики суб'єкта спілкування». В. О. Лабунської підвищеними середньогруповими значеннями характеризуються наступні шкали: Ставлення-звернення ($M = 7,614$; $SD = 3,062$) та Навички організаторської взаємодії ($M = 7,291$; $SD = 3,038$). Найнижчими середньогруповими значеннями відзначаються такі шкали як Соціально-перцептивні характеристики ($M = 7,048$; $SD = 3,212$) та Умови спілкування ($M = 3,339$; $SD = 2,171$).

Як відомо з опису методики високі тестові показники свідчать про високий рівень труднощів у спілкуванні. Тобто дослідженим спортсменам властивими у спілкуванні є труднощі, пов'язані зі ставленням партнерів зі спілкування та зверненні до них чи з їхнього боку, а також труднощі, пов'язані із уміннями та навичками організації міжособистісної взаємодії. У свою чергу вони значно легше долають труднощі, що пов'язані із соціально-перцептивними характеристиками, зокрема сприймаючи зовнішні ознаки людини, співвідносячи їх із власними особистісними характеристиками, інтерпретуючи і прогножуючи на цій основі вчинків. Окрема група характеристик дає уявлення про вплив на виникнення труднощів таких параметрів, як інтенсивність спілкування, кількість партнерів, вік, стать, статус – все те, що можна позначити як «умови спілкування». Виразність таких труднощів була відносно низькою. І в цілому рівень труднощів у спілкуванні досліджених спортсменів є нижчим за середній рівень, який за описом методики становить 10 балів.

Таким чином, досліджені спортсмени характеризуються певними труднощами у спілкуванні, які пов'язані із переживаннями стосовно того, наскільки дружнім є ставлення до них з боку партнерів зі спілкування, наскільки вони зацікавлені, довірливі, добродушні, та прагнуть справити приємне враження, також з розважаннями на тему того, наскільки їхні співрозмовники мають здатність слухати, вести діалог, розмовляти, пояснювати, аргументувати свої пропозиції і зауваження, приймати точку зору іншої людини, вчасно припиняти спілкування. Проте не відчувають труднощів, викликаних параметрами комунікації, такими як інтенсивність спілкування, кількість співрозмовників та їхніми соціально-демографічними параметрами.

І.С. Кон вважає, що найпоширеніші труднощі спілкування підлітків і молодих людей – це сором'язливість (1980). Він стверджує, що ті, хто вважає себе сором'язливим, відрізняються зниженим рівнем екстраверсії, вони менш здатні контролювати й направляти свою поведінку, більш тривожні, схильні до невротизму й переживають більше комунікативних труднощів. І.А. Зимня називає ще одну область комунікативних труднощів – це міжособистісні відносини. У їхній основі лежить симпатія (антипатія), прийняття

(неприйняття), збіг ціннісних орієнтацій й їхня розбіжність, сумісність або розходження когнітивних й у цілому індивідуальних стилів діяльності спілкування (Зимня, 1997). Як показують дослідження І.С. Кона, саме невміння, неможливість добитися успішної реалізації у спілкуванні частіше за все є причиною недисциплінованості і, навіть, правопорушень підлітків, що супроводжується підвищеною конфліктністю хлопців по відношенню до своїх груп, членами яких вони є.

З літератури відомо, що заняття спортом і фізичною культурою дають позитивні результати і можуть бути використані з метою корекції індивідуально-психологічних особливостей. Фізкультурно-корекційні заходи призводять до позитивних змін більшості компонентів особистісних особливостей, допомагають знизити негативні особистісні прояви та, зокрема, подолати труднощі у спілкуванні з іншими людьми. Адже спорт став універсальною мовою, яка охоплює цінності веселощів, дружби, дисципліни та досягнень. На рисунку 3 наведено експлораторний аналіз даних для параметрів опитувальника міжособистісних стосунків В. Шутца.

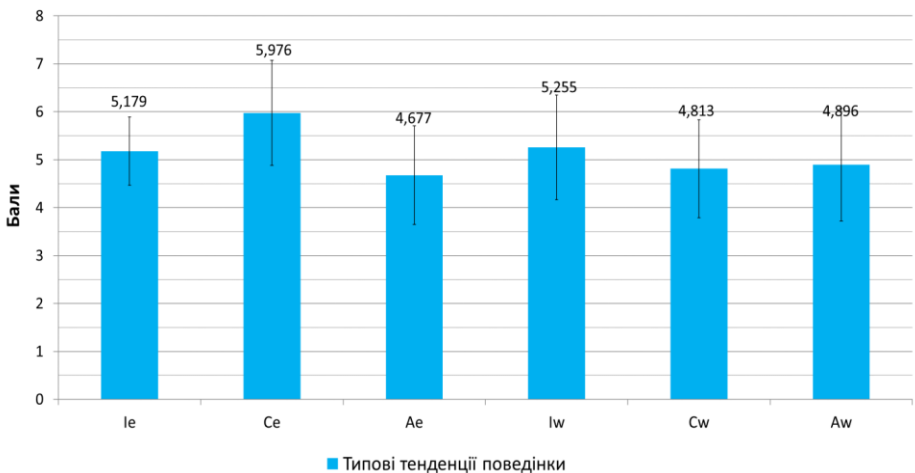

Рис. 3. Експлораторний аналіз даних для параметрів опитувальника міжособистісних стосунків В. Шутца

Примітка: висота стовпчика – середнє значення за шкалою, довжина відрізка – стандартне відхилення

Як виходить за аналізом, проведеним за опитувальником міжособистісних стосунків В. Шутца, найбільшими середньогруповими значеннями характеризуються шкали C_e ($M = 5,976$; $SD = 2,193$) та I_w ($M = 5,255$; $SD = 2,183$). В свою чергу, найнижчі середньогрупові значення зафіксовані для таких шкал опитувальника як A_e ($M = 4,677$; $SD = 2,058$) та C_w ($M = 4,813$; $SD = 2,046$). Спочатку визначимо, на що більше орієнтовані гірськолижники за показником «включення»: на встановлення контактів або на прийняття контактів. Таким чином, можна зробити висновок, що ініціативу в контактах спортсмени виявляють на середньому рівні і на такому ж рівні вони очкують ініціативу від партнерів із спілкування. З точки зору самооцінки потреба включення проявляється в бажанні відчувати себе цінною і значущою особистістю. Потреба бути включеним трактується як бажання подобатися, привертати увагу, інтерес (1958).

Що стосується зони контролю, то досліджені спортсмени намагаються контролювати поведінку інших і зацікавлені і домінувати над іншими у більшому ступені ніж вони дозволяють домінувати над собою. Вони прагнуть впливати на діяльність інших, в суспільстві прагнуть відігравати чільну роль, вміють проявити опір, відкрито відзначають, коли інші не мають рації. Потреба контролювати трактується як домінування, лідерські якості.

Визначимо, на що більше орієнтовані гірськолижники за показником «афект»: на встановлення близьких відносин (прийняття інших) або на прийняття емоційних відносин (орієнтація приймати). У сфері афекту вони виявляють активність дещо нижче за середній рівень. Це стосується як ставлення до інших, так і їхніх власних очікувань від партнерів із спілкування. Це показує, що випробовувані обережні при встановленні близьких відносин, не роблять поспішних висновків про почуття інших і не намагаються активно виказувати власні почуття, швидко не залучаються до глибоких емоційно насичених стосунків.

В цілому показники за методикою В. Шутца говорять про те, що у гірськолижників спостерігається певна збалансованість орієнтацій на активність та прийняття контактів, а орієнтація на прийняття емоційних відносин трохи знижена. Проте, діаграма, що наведена на Рис. 2.3 демонструє, що гірськолижники в більшій мірі орієнтовані на те, щоб виявляти домінування у міжособистісному спілкуванні. І як наслідок гірськолижникам властиві наступні комунікативні характеристики: лідерство, намагання брати на себе відповідальність, з'єднану з провідною роллю, прагнення завжди контролювати поведінку інших людей.

При порівнянні результатів нашого дослідження з даними інших досліджень спортсменів за опитувальником міжособистісних стосунків

В. Шутца було встановлено наступне. Так, у дослідженні Р.З. Галімової (Галімова, 2020) було розглянуто ціннісні та комунікативні особливості спортсменів-хокеїстів. Авторкою було виявлено, що за параметром «включення» хокеїсти виявляють тенденцію до спільної діяльності. Але ще більше орієнтовані на те, щоб інші виявляли до них інтерес. І як наслідок хокеїстам властиві такі комунікативні характеристики: товариськість, визнання і популярність у взаєминах. В цілому хокеїсти, як спортсмени, що залучені до ігрового виду спорту, є більш орієнтованими на встановлення та прийняття контактів від інших, а також виявляють більший ступінь прийняття впливу та прийняття емоцій від партнерів по спілкуванню, тоді як гірськолижники спрямовані реалізувати потребу в контролі, адже вони спеціалізуються в індивідуальних спортивних дисциплінах, де більш виявляється бажання контролювати взаємовідносини з іншими людьми.

Висновки. Таким чином, за результатами вивчення особливостей прояву параметрів комунікативної компетентності у спортсменів було встановлено наступне. Загальна адаптивність досліджених спортсменів-гірськолижників знаходиться на середньому рівні, і вони досить адаптовані до спілкування в умовах спортивно-змагальної діяльності. Показано, що завдяки середньому рівню комунікативного контролю вони достатньо щирі, в міру стримані в своїх емоційних проявах, зважають в своїй поведінці на ставлення оточуючих людей. Зазначено, що для них властивими у спілкуванні є труднощі, пов'язані зі ставленням партнерів зі спілкування та зверненні до них чи з їхнього боку, а також труднощі, пов'язані із уміннями та навичками організації міжособистісної взаємодії. У свою чергу вони значно легше долають труднощі, що пов'язані із соціально-перцептивними характеристиками. Зазначено, що у гірськолижників спостерігається певна збалансованість орієнтацій на активність та прийняття контактів, а орієнтація на прийняття емоційних відносин трохи знижена, проте вони орієнтовані на те, щоб виявляти домінування у міжособистісному спілкуванні.

Література

1. Антоненко В. Ф. Комунікативні особливості діяльності спортсмена. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна*, (5), 2012, С. 7-10.
2. Бобрищев, А. А. Психологические особенности личности спортсменов представителей силовых единоборств с различным уровнем психологической готовности. *Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта*, (1), 2009, С. 10-14.

3. Галимова Р. З. Ценностные и коммуникативные особенности спортсменов-хоккеистов, 2020. <https://naukaip.ru/wp-content/uploads/2020/12/%D0%9C%D0%9E%D0%9D-145.pdf>.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология. М.: Логос. Ростов н /Д: Изд-во «Феникс», 1997, 480 с.
5. Мосина Н. В. Исследование индивидуально-психологических особенностей юных баскетболистов и их влияние на коммуникативные и организаторские способности спортсменов. *Международный журнал экспериментального образования*. (6). 2019. С. 22-26.
6. Пілецька Л. С. Професійна мобільність особистості як одна зі складових соціальної мобільності. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. (16 (2)), 2011, С. 280-287.
7. Firo. A Three-Dimensional Theory of Interpersonal Behavior: By William C. Schutz. New York: Rinehart & Co., Inc., 1958. 267 p.

Referenses

1. Antonec' V. F. Komunikativni osoblivosti diyal'nosti sportsmena. Zbirnik naukovih prac' Hmel'nic'kogo institutu social'nih tekhnologij Universitetu Ukraïna, (5), 2012, S. 7-10.
2. Bobrishchev, A. A. Psihologicheskie osobennosti lichnosti sportsmenov predstavitelej silovyh edinoborstv s razlichnym urovnem psihologicheskoy gotovnosti. *Uchenye zapiski universiteta im. P.F. Lesgafta*, (1), 2009, S. 10-14.
3. Galimova R. Z. Cennostnye i kommunikativnye osobennosti sportsmenov-hokeistov, 2020. <https://naukaip.ru/wp-content/uploads/2020/12/%D0%9C%D0%9E%D0%9D-145.pdf>.
4. Zimnyaya I. A. Pedagogicheskaya psihologiya. M.: Logos . Rostov n /D: Izd-vo «Feniks», 1997, 480 s.
5. Mosina N. V. Issledovanie individual'no-psihologicheskikh osobennostej yunyh basketbolistov i ih vliyanie na kommunikativnye i organizatorskie sposobnosti sportsmenov. *Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya*, (6), 2019, S. 22-26.
6. Pilec'ka L. S. Profesijna mobil'nist' osobistosti yak odna zi skladovih social'noi mobil'nosti. Zbirnik naukovih prac': filosofiya, sociologiya, psihologiya, (16 (2)), 2011, S. 280-287.
7. Firo. A Three-Dimensional Theory of Interpersonal Behavior: By William C. Schutz. New York: Rinehart & Co., Inc., 1958. 267 p.

Mariichyn A.A.

**EMPIRICAL STUDY OF FEATURES OF COMMUNICATIVE
COMPETENCE PARAMETERS OF ALPINE SKI ATHLETES**

The article substantiates empirical research indicators of features of communicative competence parameters of alpine ski athletes. To solve this problem, exploratory data analysis was used. These statistical procedures were used for indicators of the following methods: methods "Determination of the need for communication" Y.M. Orlov, V.I. Shkurkina, L.P. Orlova, methods "Diagnosis of self-control in communication" M. Schneider, COT test (Communicative and organizational tendencies) V.V. Sinyavsky, B.A. Fedoryshyna, questionnaire "Socio-psychological characteristics of the subject of communication." V.O. Labunskaya, questionnaire of interpersonal relations V. Schutz. Obtained indicators were compared by exploratory analysis. According to the results of studying the peculiarities of the manifestation of the parameters of communicative competence in athletes, the following was established. The general adaptability of the studied skiers is at an average level, and they are quite adapted to communication in terms of sports and competitive activities. It is shown that due to the average level of communicative control, they are quite sincere, moderately restrained in their emotional manifestations, take into account in their behavior the attitude of others. It is noted that they are characterized by difficulties in the attitude of communication partners and address to them or on their part, as well as difficulties related to the skills and abilities to organize interpersonal interaction. In turn, they are much easier to overcome the difficulties associated with socio-perceptual characteristics. It is noted that skiers have a certain balance of activity orientation and acceptance of contacts, and the orientation to accept emotional relationships is slightly reduced, but they are focused on showing dominance in interpersonal communication.

Key words: *communicative competence, parameters of communicative competence, empirical indicators, professional mobility of athletes, alpine ski athletes, communication.*

Марійчин Андрій Андрійович – аспірант кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

*Marchenko A.D. (ORCID 0000-0002-9136-6088),
Mykhaylyshyn U.B. (ORCID 0000-0002-0225-8115),
Zavatska N.E. (ORCID 0000-0001-8148-0998),
Tsarenok L.B. (ORCID 0000-0002-1306-2724)*

INDIVIDUAL-TYPOLOGICAL FEATURES OF PERSONALITY IN THE ASPECT OF MANIFESTATION POTENTIAL OF REHABILITATION AND SUSTAINABILITY

The article examines the results of a study of the influence of the intrapersonal and interpersonal components of the rehabilitation potential of a person on the process of his viability during the crisis periods of his life. The characteristic features of the functioning of the intrapersonal and interpersonal components of the rehabilitation potential of the individual (during the period of professional, event-biographical, personal crises) are highlighted and described. Conclusions are made regarding the obtained qualitative and quantitative data in the socio-psychological aspect. The rethinking of the concept of a personality's rehabilitation potential made it possible to present it as an integral education that combines the intrapersonal components of the adaptive potential (socio-psychological and individual-typological properties and qualities), which are actualized by the individual to create and implement new programs of behavior in the changed conditions of life in the post-crisis period, and interpersonal components (features of social support and social integration)

Key words: *rehabilitation potential, crisis period of life, personality, vitality.*

Formulation of the problem. The urgency of the problem of increasing the rehabilitation potential of an individual during the crisis periods of her life is due to the numerous obstacles in the process of secondary socialization that arise in the event of a cardinal change in the life situation (personal, professional, event-biographical and other crises). If the influence of such changes exceeds the available adaptive capabilities of the personality and the process of its secondary socialization is blocked or fails, there is a need for crisis readaptation. The search for ways to increase the personality's ability to adapt to new life circumstances is an urgent direction of its adaptation in the crisis period of life, since this can largely prevent and correct the negative tendencies that accompany this process [3; 5; 9].

Analysis of recent research and publications. It can be stated that the problem of the rehabilitation potential of the individual during the crisis periods of her life has not been sufficiently developed both in theoretical, methodological and practical aspects.

Research on this topic was mainly associated with medical and psychological aspects - the features of post-traumatic rehabilitation of combatants (N.V. Dmitrieva, M.V. Drumova, L.F. Shestopalova, etc.) or medical and social rehabilitation of persons with alcohol or drug addiction (V.Yu. Zavyalov, I.M. Pyatnitskaya, I.I. and etc.). In addition, the adaptation processes were considered in the structure of the professionalization of the personality of teachers (L.P. Butuzova, G.G. Gorelova, K.U. Chimbenge, etc.), professional adaptation of employees of internal affairs bodies (D.A. Konoplev, A. P. Moskalenko, V. A. Sobolev). Only relatively recently did scientists begin to investigate the problems of predicting the psychological consequences of local military conflicts (A.G. Maklakov, V.V. Stasyuk, S.V. Chernyanin, E.B. Shustov, etc.), social and psychological adaptation of disabled combatants (P. P. Ivanov, A.G. Karayani, N.V. Tarabrina), psychological and pedagogical conditions of adaptation of persons who are in places of confinement or who have returned from these places (S.V. Baburin, M.G. Shurukhnov, A. N. Yakovlev), features of social and psychological rehabilitation of patients with alcoholism or drug addiction who are in remission (B.S. Bratus, A.N. Gryaznov, F.S. Mzhelsky, I.A. Novikov). At the same time, the rehabilitation potential in crisis periods is considered as measures associated either with a radical restructuring of the functional systems of the body as a whole under extraordinary circumstances, or in an individual in connection with new life circumstances, differ from the previous conditions of life and activity [1; 4; 6; 10].

With this approach, outside the field of vision of scientists is such a factor of adaptation of a mature person as its rehabilitation potential, the absence of which can make ineffective measures aimed at optimizing the psychophysiological state or socio-psychological component [2; 7; 12]. It should also be noted that there are no clear criteria by which it would be possible to assess the level of socio-psychological deformation of a socially maladjusted person and her environment, and therefore to develop an effective system of adaptation in crisis periods of life. Therefore, the study of the rehabilitation potential of a person during the crisis periods of her life is relevant both from a social and scientific point of view.

The rethinking of the concept of a personality's rehabilitation potential made it possible to present it as an integral education that combines the intrapersonal components of the adaptive potential (socio-psychological and individual-typological properties and qualities), which are actualized by the individual to create and implement new programs of behavior in the changed conditions of life in the post-crisis period, and interpersonal components (features of social support and social integration) [3; 9].

According to the hypothesis of the study, the need for adaptation during the crisis periods of life arises when the indicators of the rehabilitation potential of the individual are revealed to be reduced. Therefore, it is necessary to investigate which of these indicators determine different levels of rehabilitation potential in order to further take

these data into account in the development of an adaptation system during crisis periods of life.

The purpose of the article is to reveal individual-typological features of personality in the aspect of manifestation of rehabilitation potential and vitality.

Presentation of the main material and research results. The sample was represented by subjects who had experienced personal, professional, event-biographical crises, and a mid-life crisis. The selection of this contingent is due to the pronounced negative dynamics of the process of their resocialization in the post-crisis periods of life. The empirical research methodology was constructed in such a way that it became possible to study those parameters that, according to our assumption, affect the level of a person's rehabilitation potential during the crisis periods of her life. So, to study the indicators of the intrapersonal components of the rehabilitation potential of the subjects, in particular, to determine the features of the functioning of the sphere of self-awareness, the following were used: the method of diagnosing self-esteem (S.A. Budassi), the method of diagnosing the locus of control (J. Leary); to determine the characteristics of the individual-typological and emotional-volitional components of the rehabilitation potential - the Leonhard-Shmishek questionnaire, the 16 PF questionnaire (R. Cattell), the frustration tolerance test (S. Rosenzweig), the color choice technique (M. Lüscher), the E. Wagner test ; to determine the features of the content aspect of the motivational-value sphere - the method of studying value orientations (the ratio of "value" and "availability" in various spheres of life) by A. B. Fantalova, the dynamic aspects of motivation - a motivational test (H. Heckhausen).

To study the indicators of the interpersonal component of the rehabilitation potential of the subjects, in particular, to determine the characteristics of emotional and instrumental support, social integration, the following were used: social support questionnaire F-SOZU-22 (G. Sommer and T. Fydrich) adapted by A. B. Kholmogorova et al. ; to identify the available sources of social support, the volume and nature of social contacts, as well as to verify the data of the social support questionnaire regarding the level of emotional and instrumental support - the "Integrative Social Network Questionnaire" developed by T.V. Dovzhenko. Taking into account the indicators of self-esteem, locus of control, characterological characteristics, levels of aggressiveness, frustration tension and emotional stability, indicator of adaptation effectiveness, direction and type of reaction in a situation of frustration, coefficient of social adaptation (CGR), indicators of functioning of the motivational-value sphere, as well as parameters of social support the differentiation of the levels of the rehabilitation potential of the subjects was carried out. This made it possible to distinguish high, medium, reduced and low levels of rehabilitation potential.

Persons with high adaptive potential (23.8%) have adequate self-esteem with a tendency to overestimate, as well as a significant positive relationship between the real

self and the ideal self ($r = 0.79$; $p \leq 0.05$). The stable and, at the same time, quite flexible self-assessment of these subjects, which, if necessary, changes under the influence of new information, acquired experience, assessments of other people, is optimal both for their personal growth and for productive activity. The subjects were dominated by the internal locus of control ($p \leq 0.05$). The indicators of the level of aggressiveness were found to be low - within 0.64 ± 0.7 points. A high indicator of the effectiveness of their adaptation (0.4 ± 0.75 points) indicates low frustration tension and high emotional stability ($p < 0.01$).

Persons with high rehabilitation potential are distinguished by the absence of obvious character accentuations and psychopathies ($\varphi = 2.08$; $p \leq 0.01$). In a situation of frustration, intropunitive reactions are predominantly fixed ($I > M > E$); by the type of reaction $NP > OD > ED$ ($p \leq 0.05$). Individuals with this level of adaptive potential have a high coefficient of social adaptation $CGR - 55 \pm 4.5\%$ ($\varphi = 1.61$; $p \leq 0.05$).

Analysis of the content and dynamic aspects of motivation showed that the ratio of values in various life spheres and accessibility in achieving them corresponds to the normative indicators (33.0 ± 0.4), and indicates a certain satisfaction with the life situation and the advantage of achievement motivation ($p \leq 0.01$). Persons with high rehabilitation potential have a high level of social integration and have a well-developed social support network; high emotional and instrumental support is noted ($\varphi = 1.56$; $p \leq 0.05$).

The subjects (33.9%) with indicators of the rehabilitation potential of the average level have inadequate self-esteem, and the correlation coefficient ($r = 0.41$; $p \leq 0.05$) indicates a weak insignificant connection between the perceptions of persons about the quality of their ideal and about their real qualities. The locus of subjective control is predominantly external ($p \leq 0.05$). These persons are distinguished by pronounced (15 ± 2.2 points) character accentuations (excitable, cyclothymic, stuck types) ($\varphi = 1.61$; $p \leq 0.05$). The level of aggressiveness of the subjects was increased (1.23 ± 0.4 points). In a situation of frustration, the direction of reactions is represented by both extrapunitive and intrapunitive reactions ($E \geq I > M$), mainly with fixation on an obstacle ($OD > NP > ED$) ($p \leq 0.01$). Reduced is the coefficient of social adaptation at the level of $45 \pm 3.5\%$ (with a norm of $\geq 60\%$). The average indicator of the adaptation efficiency indicator (1.05 ± 0.5 points) indicates an average frustration tension and emotional stability above the average level ($p < 0.01$). The data on the functioning of the motivational-value sphere revealed an average level (42.4 ± 1.7) of disintegration between value and accessibility in various spheres of life, which means that desires prevail over the possibilities of their realization. Low indicators of achievement motivation (6 ± 2 points) ($p \leq 0.05$). The social support network turned out to be limited, with a low level of emotional support ($\varphi = 1.56$; $p \leq 0.05$).

Persons (29.5%) with a reduced level of rehabilitation potential have an inadequate and unstable self-esteem that changes at the slightest impact and a fuzzy, undifferentiated idea of their ideal self and real self ($r = 0.36$; $p \leq 0.05$). The external locus of control prevails ($p \leq 0.01$). Subjects with a reduced level of rehabilitation potential are distinguished by pronounced character accentuations (21 ± 3 points) and the presence of psychopathies ($\varphi = 1.61$; $p \leq 0.05$). Above average, the level of aggressiveness was revealed (1.85 ± 0.8 points), indicating incontinence in behavior, low control of aggressive tendencies. In a situation of frustration, extrapunitive reactions (E > M > I) predominate with fixation on a self-protective obstacle (OD > ED > NP) ($p \leq 0.05$). Among the subjects, the coefficient of social adaptation CGR was almost halved - at the level of $32 \pm 4.6\%$ ($\varphi = 2.16$; $p \leq 0.01$). These individuals have above the average level of frustration tension and low emotional stability, which affect the low indicator of the effectiveness of their adaptation (2.01 ± 0.47 points) ($p < 0.01$). The data of the content aspect of motivation indicate a state of frustration and the presence of significant difficulties in achieving value objects. The disintegration coefficient in the motivational-value sphere is significantly increased (56.2 ± 1.2) ($p \leq 0.05$). The data of the dynamic aspect of motivation indicate the advantage of avoidant type of motivation instead of achievement motivation ($p \leq 0.01$). Disorders of interpersonal relations are noted, the social network of support is significantly limited. There is a deficit of close trusting ties, a low level of emotional support and social integration ($\varphi = 1.62$; $p \leq 0.05$).

Subjects (12.8%) with low rehabilitation potential have inadequate and unstable self-esteem ($r = 0.36$; $p \leq 0.05$). They are distinguished by an external locus of subjective control ($\varphi = 2.07$; $p \leq 0.01$). Pronounced mosaic accentuations of character and psychopathy are manifested in stable maladaptive behavior. A high level of aggressiveness (2.82 ± 0.3) indicates emotional instability, conflict. In a situation of frustration, extrapunitive reactions (E > M > I) prevail (mainly with fixation on self-defense - ED > OD > NP) due to a significant decrease in intrapunitive reactions ($p \leq 0.05$). A significant decrease in the coefficient of social adaptation ($23 \pm 3.5\%$) indicates a low level of adaptive capabilities and an unfavorable forecast for resocialization of the subjects in the post-crisis periods of life ($\varphi = 2.28$; $p \leq 0.01$). High frustration tension and low emotional stability prevail, the ratio of which is determined by a low indicator of adaptation efficiency (3.25 ± 0.25 points) ($p < 0.01$). Indicators of the functioning of the motivational-value sphere (the index of differentiation between value and accessibility at the level of 66.3 ± 2.1 points) indicate a stable, deep internal conflict (with C > D) or a state of internal vacuum, internal emptiness, decreased interest in activities with D > Ts. With underestimated motivation of achievement - high (8 ± 2 points) indicators of motivation to avoid failures. The subjects have pronounced disorders of social integration, there is almost no social support (both emotional and instrumental) ($\varphi = 1.57$; $p \leq 0.05$).

Thus, we can conclude that the criteria for reducing the rehabilitation potential of a person include such indicators of intrapersonal components as inadequacy of self-

esteem, imbalance in the locus of control, increased aggressiveness, frustration tension, emotional instability, preference for the self-protective type of reactions to a situation of frustration in combination with extrapunitive orientation, disintegration between the need to achieve the main life values and the possibility of achieving them in reality, the preference for the avoidant type of motivation, the presence of accentuations or psychopathy. Indicators of interpersonal components that reduce the adaptive potential of a person in the post-crisis periods of her life are: insufficient psychological (emotional, cognitive) and instrumental support, a limited social support network, and a low level of social integration. The indicators of these criteria made it possible to identify the levels of the rehabilitation potential of the individual in the crisis periods of her life.

Conclusions. The data obtained confirm a certain relationship between the level of the personality's rehabilitation potential and the degree of social adaptation: the overwhelming majority of socially adapted subjects have a high level of adaptive potential and do not require special correctional work; the largest number of subjects with partial social adaptation have an average level of rehabilitation potential, an increase in which to a higher level will make it possible for their successful resocialization in the post-crisis periods of life; the majority of subjects with total and destructive degrees of social maladjustment have, respectively, reduced and low levels of rehabilitation potential. These persons require special conditions of stay (constant monitoring, external organization of life, an authorized need to perform socially useful work) and the use of psychotherapeutic influence.

Literature

1. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социум. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 560 с.
2. Асмолов А.Г. О предмете психологии личности. Вопросы психологии. 1983. № 3. С. 118-130.
3. Завацкая Н.Е. Роль эмоциональной устойчивости в расширении адаптационного потенциала. Социализация молодежи: состояние, проблемы и алгоритмы решений: материалы междунар. науч. конф., Горки, 11-13 мая 2006 г. Горки: Изд-во Белорус. гос. акад., 2006. С. 75-78.
4. Меновщиков В.Ю. Психологическое консультирование: работа с кризисными и проблемными ситуациями. М.: Смысл, 2002. 182 с.
5. Мильман В.Э. Ситуативно-поисковые задачи как модель деятельности в решении жизненных задач. Ежегодник психологического общества. 2005. Т. 1. С. 77-80.
6. Нартова-Бочавер С.К. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение. Психологический журнал. 2003. Т. 24. № 6. С. 27-36.

7. Осницкий А.В. Проблемы психического здоровья и адаптации личности. М.: Серебряный век, 2004. 384 с.
8. Реан А. А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. 479 с.
9. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека. М.: Речь, 2006. 366 с.
10. Ромек В. К. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. СПб.: Речь, 2004. 256 с.
11. Росс Л. Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии. М.: Аспект Пресс, 1999. 429 с.
12. Чуприкова Н. И. Эмоциональные сигналы, определяющие выбор жизненного пути. Мир психологии. 2003. № 2. С. 44-47.

References

1. Aronson Je. Social'naja psihologija. Psihologicheskie zakony povedenija cheloveka v socium. SPb.: Prajm- EVROZNAK, 2002. 560 s.
2. Asmolov A.G. O predmete psihologii lichnosti. Voprosy psihologii. 1983. № 3. S. 118-130.
3. Zavackaja N.E. Rol' jemocional'noj ustojchivosti v rasshirenii adaptacionnogo potenciala. Socializacija molodezhi: sostojanie, problemy i algoritmy reshenij: materialy mezhdunar. nauch. konf., Gorki, 11-13 maja 2006 g. Gorki: Izd-vo Belorus. gos. akad., 2006. S. 75-78.
4. Menovshhikov V.Ju. Psihologicheskoe konsul'tirovanie: rabota s krizisnymi i problemnymi situacijami. M.: Smysl, 2002. 182 s.
5. Mil'man V.Je. Situativno-poiskovyje zadachi kak model' dejatel'nosti v reshenii zhiznennyh zadach. Ezhegodnik psihologicheskogo obshhestva. 2005. T. 1. S. 77-80.
6. Nartova-Bochaver S.K. Ponjatie «psihologicheskoe prostranstvo lichnosti»: obosnovanie i prikladnoe znachenie. Psihologicheskij zhurnal. 2003. T. 24. № 6. S. 27-36.
7. Osnickij A.V. Problemy psihicheskogo zdorov'ja i adaptacii lichnosti. M.: Serebrjanyj vek, 2004. 384 s.
8. Rean A. A. Psihologija adaptacii lichnosti. Analiz. Teorija. Praktika. SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2006. 479 s.
9. Rozum S.I. Psihologija socializacii i social'noj adaptacii cheloveka. M.: Rech', 2006. 366 s.
10. Romek V. K. Psihologicheskaja pomoshh' v krizisnyh situacija. SPb.: Rech', 2004. 256 s.
11. Ross L. Chelovek i situacija. Perspektivy social'noj psihologii. M.: Aspekt Press, 1999. 429 s.

12. Chuprikova N. I. Jemocional'nye signaly, opredel'jajushhie vybor zhiznennogo puti. Mir psihologii. 2003. № 2. S. 44-47.

Марченко А.Д., Михайлишин У.Б., Завацька Н.Є., Царенок Л.Б.
ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ОСОБИСТОСТІ В АСПЕКТІ ПРОЯВУ ПОТЕНЦІАЛУ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА
ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

У статті розглядаються результати дослідження впливу інтраперсональних та інтерперсональних складових реабілітаційного потенціалу особи на процес її життєстійкості у кризові періоди життя. Виділяються та описуються характерні особливості функціонування інтраперсональних та інтерперсональних складових реабілітаційного потенціалу особистості (у період професійних, подійно-біографічних, особистісних криз). Робляться висновки щодо отриманих якісних та кількісних даних у соціально-психологічному аспекті. Переосмислення поняття реабілітаційного потенціалу особистості дозволило представити його як інтегральну освіту, що поєднує інтраперсональні складові адаптивного потенціалу (соціально-психологічні та індивідуально-типологічні властивості та якості), які актуалізуються особистістю для створення та реалізації нових програм поведінки в умовах життєдіяльності, що змінилися, в період інтерперсональні складові (особливості соціальної підтримки та соціальної інтеграції).

Ключові слова: реабілітаційний потенціал, кризовий період життя, особистість, життєстійкість.

Марченко Андрій Дмитрович – аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

Михайлишин Уляна Богданівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Ужгородського національного університету;

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк;

Царенок Лілія Борисівна – кандидат психологічних наук, докторантка кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

**ТРИКУТНИК КАРПМАНА – ТОКСИЧНА МОДЕЛЬ ВІДНОСИН:
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА СТРАТЕГІЇ ВИХОДУ**

ORCID 0000-0002-0716-9736

У статті автором розглядаються особливості формування міцного травматичного зв'язку між агресором та жертвою в межах драматичного трикутника взаємовідносин, описаних С. Карпманом. Визначено рольові характеристики учасників трикутника. Зазначено, що для ролі Жертви, притаманно: наявність страху від агресивності та реактивності свого партнера; поступливість у відносинах; формування бажання «врятувати» та допомогти партнеру у складних ситуаціях; виправдання поведінки партнера перед оточенням; терпимість до образ та агресії; відсутність самостійності у прийнятті рішень, безпорадність та ін. Розглянути тривірневий процес формування у жінки усвідомлення себе жертвою насильницьких дій. Жертва страдає. Для ролі Агресора характерним є відчуття власної правоти, особистої сили та контролю, за яким ховається почуття скривдженого самолюбства, страх перед змінами у своєму житті, відсутність умінь партнерського співіснування; гіпертрофоване бажання бути лідером; травмованість; агресивність; дратівливість; авторитарність. Агресор карає, вчить. Роль Рятівника характеризується почуттям жалості, бажанням допомогти, впевненості в тому, що саме він може сприяти розв'язанню цієї ситуації бо розуміє, що переживає жертва. Потребує бути затребуваним, схильний до самопожертвування. Рятівник рятує.

Аналізуються шляхи рольових змін та особливості переходу з однієї ролі до іншої в межах драматичного трикутника відносин.

Автором визначені особливості виходу з динамічного трикутника Карпмана та надані рекомендації для суб'єктів реагування на ситуації домашнього насильства стосовно того, як не втягнутися у драматичні стосунки.

Ключові слова: домашнє насильство, драматичний трикутник Карпмана, життєвий сценарій, структурно-рольовий аналіз, «Жертва», «Переслідувач», «Рятівник».

Постановка проблеми. Проблема насильства супроводжує людство протягом всього періоду його існування. Для більшості держав домашнє насильство залишається невирішеною проблемою. Це стосується також і

України. Чинники його виникнення, механізми формування та розвитку, психологічні особливості кривдників та постраждалих, особливості профілактики та запобігання все це є предметом досліджень науковців різних галузей знань. Але реалії сьогодення вимагають збільшення пильності та прискіпливості при погляді на цю проблему. Так в умовах останніх подій, пов'язаних із світовою пандемією COVID-19 спостерігається збільшення випадків домашнього насильства та темпів його розповсюдження як в Україні так і у світі в цілому. Карантинні обмеження стали лакмусовим папірцем, який висвітлив масштабність цього явища. Так, за даними правозахисної організації «Ла Страда-Україна», кількість звернень щодо домашнього насильства під час карантину зросла на 30%.

За даними ООН, у світі кожна друга вбита жінка помирає від рук партнера чи члена сім'ї. Кожна третя – піддається насиллю впродовж життя. Понад третина жінок у світі щонайменше один раз за життя зазнавала насильства, в тому числі сексуального. Зазначається, що 650 мільйонів жінок видали заміж в дитячому віці. Водночас близько трьох мільярдів живуть в країнах, де подружнє звалтування не є злочином. Жінки у 72% випадків стають постраждалими у торгівлі людьми. Щонайменше 12 мільйонів жінок від 15 до 49 років у 30 країнах світу зазнають операцій на статевих органах, які їх калічать [3].

Понад 50% населення нашої країни потерпали від домашнього насильства впродовж свого життя. При цьому 30% зазнавали насильства у дитячому віці. Однак домашнє насильство все ще залишається латентним явищем, і статистичні дані не відображають реальну ситуацію в Україні. Близько 90% звернень щодо домашнього насильства – від жінок, які мають дітей. На Національну «гарячу лінію», роботу якої забезпечує ГО «Ла Страда-Україна», щорічно надходить 25-30 тис. звернень, пов'язаних з усією проблематикою насильства. І серед них близько 95% стосуються саме домашнього насильства. За даними деяких досліджень, зокрема проведених UNFPA, переважна більшість постраждалих не зверталася ані за психологічною допомогою, ані до правоохоронних органів, ані за медичною допомогою (за потреби). Кожного року внаслідок насильства над жінками Україна втрачає суму, яка дорівнює річному бюджету Одеси – 208 млн. доларів. В Україні внаслідок насильства за ознакою статі гине більше жінок (600 жінок), ніж внаслідок воєнних дій (174 жінки на рік), у той час як економіка через ці смерті втрачає 1,5 млн дол.

Саме тому в умовах сучасних реалій, однією із складових ефективного реагування на факти домашнього насильства та здійснення профілактичної діяльності є дослідження особливостей та механізмів формування травматичного взаємозв'язку між агресором та постраждалою особою. Особливої уваги потребують питання, пов'язані із структурно-рольовим та функціональним аналізом домашнього насильства.

Стан дослідження проблеми. Узагальнюючі праці сучасних дослідників, в яких розглядаються питання реагування, попередження, аналізу чинників виникнення та розвитку домашнього насильства, психологічних особливостей його учасників, найбільш вагомий вклад здійснили праці таких науковців, а саме: фундаментальні основи насильства (Г. Блумер, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Р. Мертон, П. Сорокін, О. Шпенглер, З. Фройд, Е. Фромм та ін.) аналіз домашнього насильства як історико-теоретичної категорії, посилаючись на численні міжнародні договори та національне законодавство (О. Бандурка, А. Блага, О. Бойко, С. Волошина, О. Джужа, О. Калашник, Л. Крижна, О. Костирь, Ю. Крупка, К. Левченко, О. Литвинов, О. Храмцов та ін.); розгляд питань стосовно виявлення, попередження насильства та соціально-правового захисту дітей (В. Боровик, В. Голіна, Т. Журавель, О. Івашенко, О. Кочемировська, Т. Кир'язова, Л. Міщик, А. Мудрик, О. Пилипенко, С. Тадіян, І. Трубавіна, Т. Цюмань, П. Щербань та ін.); здійснення сценарного аналізу життєвого шляху особистості, особливості побудови міжособистісних відносин та особистісних характеристик учасників взаємодії (Е. Берн, Т. Келер, К. Стайнер, Ч. Тойч, С. Б. Карпман та ін.); розгляд об'єктивних та суб'єктивних факторів розвитку позитивних та негативних життєвих сценаріїв життя особистості (О. Бодальов, Е. Зеєр та Е. Симанюк та ін.).

Сучасна наука розглядає домашнє насильство через призму існуючих підходів щодо аналізу чинників його виникнення. Це соціокультурний, системний сімейний та індивідуально-психологічний підходи. Найбільш загальноприйнятною на сьогодні вважається екологічна теорія насильства У. Бронфенбреннера, яка пояснює насильство в родині, розглядаючи проблему з різних сторін.

Однак, незважаючи на актуальність тематики і велику кількість досліджень, певні аспекти зазначеної проблеми, пов'язані із структурно-рольовим та функціональним аналізом домашнього насильства потребують подальшого розгляду.

Мета статті – розглянути питання, пов'язані із структурно-рольовим та функціональним аналізом домашнього насильства в межах токсичної моделі відносин (драматичний трикутник Карпмана).

Вклад основного матеріалу і результатів дослідження. Аналізуючи ситуацію домашнього насильства необхідно звернути увагу на характеристику міжособистісних відносин та домінуючі поведінкові сценарії її учасників. Науковці зазначають, що домашнє насильство, як деструктивна форма міжособистісних відносин, характеризується *циклічністю, повторюваністю, зростанням сили та активності дій, тотальністю впливу й контролю, закріпленням* такої поведінки. Міцний травматичний зв'язок між учасниками

поступово закріплюється та постійно підтримується. Циклічність насильства характеризується змінами етапів примирення та зростання агресії, а саме, як зазначає Л. Уолкер: наростання напруги – насильницький інцидент – примирення і «медовий місяць» [8]. Рольовий репертуар у цих взаємовідносинах невеликий та складає три основні позиції – той, хто нападає, той, на кого нападають та ті, хто бачать, чують й намагаються врятувати. Рольовий функціонал також є достатньо стабільним та окреслюється певним життєвим сценарієм.

Уперше теорія сценарію була розроблена Е. Берном [1, с.229] та його колегами в середині 60-х років ХХ століття. Науковець розглядав сценарій як життєвий план, що нагадує виставу, у якій особа вимушена грати. Відповідно до цієї теорії, основні життєві сценарії людини формується у ранньому дитинстві і у подальшому житті активно реалізуються. Аналізуючи сценарний процес, дослідник наполягав на тому, що всі люди незалежно від статі, віку, освіти та виховання проживають своє життя відповідно до декількох із них: «Поки ні», «Ніколи», «Після», «Завжди», «Майже» та «Сценарій із відкритим кінцем».

Послідовники та прихильники цієї теорії, засновник віктимології Ч. Тойч [5] (віктимні життєві сценарії), С. Б. Карпман [7] (динамічний трикутник взаємодії), доповнили та розширили її, розглянувши структурно-рольову структуру міжособистісних відносин.

Так Ч. Тойч підкреслював, що віктимні життєві сценарії, тобто сценарії життя жертви, закладені ще у довербальному бутті людини, в його генотипі, але можуть бути скоригованими методами психотерапії [5]. Сценарій формується під впливом різних обставин: умов родинного виховання, життя батьків, особливостей розвитку особистості, дитячих намірів, планів, мрій тощо. Життєвий сценарій – це певна система установок людини, що впливає на її поведінку і скоріше має неусвідомлений характер.

Трикутник Карпмана – це найпоширеніша модель взаємин між людьми. Вперше описав її класик трансактного аналізу С. Карпман в 1968 році. Ці стосунки характеризується маніпулятивністю, повторюваністю, виснажливістю та мають деструктивні наслідки для всіх учасників [7]. *Драматичний (динамічний) трикутник Карпмана* – це психологічний термін, що означає певний життєвий сценарій, повторювану конфліктну ситуацію із застосуванням насилля за участю переслідувача, жертви та рятівника (спостерігача). У трикутник можуть бути втягнутими двоє і більше людей, але ролей завжди три: жертва, контролер-диктатор (агресор) і рятівник. Трикутник характеризується динамічністю, тому що його учасники періодично міняються ролями.

Розглянемо більш детально кожен з цих ролей. Особливостями поведінки жертви є: страждання, альтруїзм, самопожертва, відсутність власної

точки зору, міфологізованість, недостатність креативності та гнучкості мислення; неадекватна самооцінка, невпевненість, замріяність; невміння захищатися, довірливість, залежність від інших, несамостійність, заляканість. Відчуває провину, образу, страх, жалість до себе, розгубленість, потребу у захисті, безпорадність. Головне бажання зняти з себе відповідальність, стабілізувати самооцінку.

Як зазначає у своїх дослідженнях І. Малкіна-Пих [2], характерними ознаками жертв насильства є: наявність страху від агресивності та реактивності свого партнера; поступливість у відносинах; формування бажання «врятувати» та допомогти партнеру у складних ситуаціях; виправдання поведінки партнера перед оточенням; терпимість до образ та агресії; відсутність самостійності у прийнятті рішень, безпорадність та ін. Крім того, більшість жертв домашнього насильства відчують себе емоційно залежними від кривдника, вважають у всьому винними лише себе і не звертаються за допомогою.

Науковці [6] підкреслюють, що процес усвідомлення себе жертвою насильницьких дій має багаторівневу структуру. Так для *першого рівня* спотворення усталених переконань щодо себе і свого життя, характерними є: скорочення часової перспективи (нівелюється та стирається у пам'яті минуле; зникає перспектива майбутнього); втрата почуття безпеки; зникнення бажання взаємодіяти із соціумом та ін. На *другому рівні* повторного ураження на тлі виникнення опосередкованого звинувачення з боку близького оточення у несправдливості трагічних ситуацій, відсутності підтримки та розуміння, здійснюється формування почуття провини у жертви. Для *третього рівня*, входження у роль жертви, характерним є закріплення поведінкових реакцій на основі виникнення відчуття приреченості, самозвинувачення, відсутності права на помилку. Жертва пристосовується до власного стану байдужості та систематичних агресивних вибухів. Спостерігається проектування насильства на всі сфери життя та самокатування й самозвинувачення.

У жінок, які постійно перебувають у ситуації домашнього насильства та не звертаються по допомогу формуються певні реакції на травматичні ситуації, наслідком чого є виникнення різноманітних психосамотичних захворювань та ускладнень. Серед них можна виділити явище набутої безпорадності, «синдром побитої жінки», віктимізацію.

Набута безпорадність (learned helplessness – особливість поведінки, що розвивається при систематичному негативному впливі, уникнути якого неможливо. Здійснюється формування певних переконань, які раціоналізують поведінку жінки (жертви) й поведінку кривдника. Як зазначають у своїх дослідженнях Т. Журавель, О. Кочеміровська, К. Пуха, О. Савчук та ін., при одиничних епізодах насильства жінки висловлюють протест проти дій

насильника. Але, оскільки кривдник не реагує на ці зауваження, у жінки виникає відчуття безпорадності, марності спроб виходу із ситуації і вона пристосовується до неї. І як наслідок, змінюється ставлення жертви до себе, з'являється самозвинувачення та формується відчуття провини. Незалежно від об'єктивної реальності з'являється впевненість у тому що змінити ситуацію власними активними діями неможливо, допомоги чекати та просити ніде й ситуація ніколи не зміниться. Почуття безпорадності має негативний і деструктивний вплив на здатність особистості до розв'язання проблем взагалі [4, с.16-17].

Постійне перебування у травматичних насильницьких відносинах, сприяє формуванню у жінки синдрому, який був описаний на початку 80-х років ХХ століття Л. Уолкер і реорганізований Дж. Дугласом та має назву «синдром побитої жінки» (Battered Woman Syndrome) [8]. Він характеризується: зниженням самооцінки; міфологізацією та стереотипізацією насильницьких відносин; самозвинуваченням та формуванням комплексу провини; пасивністю, небажанням змін, втратою віри у можливість виходу з ситуації; використанням сексу для підтримки близькості.

Для ролі контролера-диктатора (агресора) найбільш характерними є такі поведінкові прояви: агресивність, схильність до звинувачень, критиканство, пошук винних, відсутність умінь партнерського співіснування; гіпертрофоване бажання бути лідером; травмованість; дратівливість; авторитарність. Досягає самореалізації за рахунок нападів на жертву. Відчуває такі почуття: азарт; гнів, роздратування, небажання діалогу та компромісу, необхідність домінувати, боротьба за справедливість, необхідність контролювати. Для постійної підтримки жертви у залежних відносинах активно використовує такі методи: ізолювання жертви; концентрація уваги на власних потребах; виснаження жертви; погрози; періодичне виявлення поблажливості; демонстрація «всемогутності»; приниження; примушування виконання простих вимог («виховання» навичок слухняності).

Роль рятівника характеризується пасивно-агресивною поведінкою, бо результати його дій не вирішують проблему, а лише викликають невдоволення у інших учасників взаємодії. Він отримує вигоду та задоволення від того, що вирішує чужу проблему замість власної. Жертва необхідна для самореалізації та стабілізації самооцінки, бо у рятівника є нереалізована потреба бути потрібним, а агресор – для запобігання порятунку жертви. Цьому персонажу притаманні такі почуття: жалість; перевага; бажання зробити подвиг, співчуття; відповідальність; схильність до самопожертвування.

Роль жертви починає проявлятися, коли людина перестає тримати особисті кордони у взаємодії з партнером, догоджаючи його вимогам та

нівельюючи особисті потреби. Переслідувач прагне бути лідером, його переповнюють злість, напруження, роздратованість. Тому його негативні емоції знаходять вихід через контроль і критику оточення. Рятувальник захищає жертву. Він спрямовує свою агресію не на контроль, як переслідувач, а на захист. Так С. Карпман писав, що... «занурюючись в будь-яку з цих ролей, ми починаємо ігнорувати реальність, як актори на сцені, які знають, що живуть вигаданим життям, але повинні робити вигляд, що вірять в її справжність, щоб створити хороший спектакль. При цьому ми ніколи надовго не затримуємося в одній ролі» [7].

Динамічність трикутника постійно підтримується на відповідному рівні, так агресор не дає спокійно жити жертві, критикує, контролює, демонструє незадоволеність та агресію. Жертва у відповідь намагається виправити ситуацію, постійно підлаштовується під вимоги агресора, втомлюється, розгублюється, скаржиться, знесилюються. Рятівник втішає, радить, жаліє та підставляє плече. Учасники періодично міняються ролями, це триває роками і люди можуть навіть не усвідомлювати, що міцно застрягли в трикутнику. Вони вважають, що насправді їх влаштовує такий стан відносин, тому що не розуміють свою співзалежність один від одного. Так контролеру є кого звинувачувати та зливати свій негатив, жертва постійно отримує співчуття і позбавляється від відповідальності за своє життя, рятівник підвищує свою самооцінку та насолоджується роллю героя. Всі учасники залежать одне від одного, тому що джерело своїх особистих проблем бачать лише в іншій людині. Їх головним бажанням є змінити людину так, щоб вона відповідала їх цілям.

Щоб покинути психодраматичний трикутник Карпмана потрібно:

1. Визнати, що ця ситуація може бути описаною як «драматичний трикутник».
2. Усвідомити залежність та з'ясувати, яку роль людина зараз виконуєте.
3. Усвідомити спосіб потрапляння у трикутник, тобто визначити з чого все почалося (з якої ролі?). Який з кутів «трикутника» став для людини входом.
4. Визначитися зі своєю основною Роллю, тобто в який кут з трьох людина потрапляє найчастіше.
5. Проаналізувати наявність «вторинної вигоди» від програвання цієї ролі.
6. Проаналізувати наявність втрат від того, що людина знаходиться зараз у конкретній ролі.
7. Усвідомити мотиватори виходу з трикутнику (що це нам може дати?).

8. Необхідно визначити для себе хто в поточний момент найчастіше є Переслідувачем, хто Рятівником і кого ви постійно намагаєтесь «перевиховати». Складіть список ваших постійних ігрових партнерів в своїх звичних ролях.

9. Знайти спосіб отримувати бажане в інший спосіб, спробуйте наповнити роль новим конструктивним змістом (Рятівнику важливо допомагати і бути потрібним, Жертв – отримувати підтримку і мати на кого спиратись, Переслідувачу – керувати, впорядковувати).

Для Рятівника: не втручатися в чужі конфлікти, не проаналізувавши доцільність такого втручання.

Для Переслідувача (Агресора): Не здійснюйте насильство щодо іншої людини, шукайте способи домовитися.

Для Жертви (Постраждалої) перестати скаржитися, вийти з ролі жертви та взяти відповідальність на себе за своє життя.

Для суб'єктів реагування на ситуації домашнього насильства. Як не втягнутися у трикутник.

- не брати на себе відповідальність за проблеми інших;
- не кидатися на допомогу, доки тебе не попросять;
- не поспішати втішати, це не допоможе;
- зберігати моральний спокій;
- намагатися перейти до конструктивних дій.

Висновки. Отже, домашнє насильство – це систематично повторювані акти фізичного, психологічного, сексуального, економічного впливу на близьких людей, які вчиняються проти їх волі з метою отримання влади і контролю над ними. Характеризуючись циклічністю, повторюваністю, зростанням сили та активності дій, тотальністю й закріпленням такої поведінки, її структурно-рольовий та функціональний репертуар окреслюється трьома позиціями – жертва, агресор та рятівник. Розуміння особливостей та механізмів активізації психодраматичного трикутника взаємовідносин потребує ретельного вивчення причин та умов формування цих ролей. Всім учасникам травматичної взаємодії в межах трикутника необхідне надання кваліфікованої юридичної та психосоціальної підтримки, ефективність якої буде певною мірою залежати від визначення особливостей існуючої токсичної співзалежності учасників домашнього насильства.

Перспективи подальших досліджень полягає у розробці ефективних корекційних програм для всіх учасників домашнього насильства з урахуванням наявності співзалежності та механізмів формування травматичного зв'язку в межах психодраматичного трикутника відносин.

Література

1. Берн Э. Трансакционный анализ в психотерапии / пер. с англ. А. Грузберга. М. : Эксмо, 2009. 416 с.
2. Малкина-Пых И. Г. Психология жертвы. М. : Эксмо, 2006. 1008 с.
3. Понад третина жінок у світі зазнавала насильства – ООН. 2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/ponad-tretina-zhinok-u-sviti-zaznavala-nasilstvaoon;>].
4. Протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству й добробут громад. Метод. посіб./за заг. ред. Кочемировська О.О. К.: ФОП Клименко, 2020. 64 с.
5. Тойч Дж. М., Тойч Ч. К. Второе рождение или искусство познать и изменить себя ; пер. с англ. САНРЭЙ-ДНЕПРО, 1998. 183 с.
6. Battered women and their families: intervention strategies and treatment programs / Albert R. Roberts, editor. 2th ed. New York: Springer Publishing Company, 1998. 530 p.
7. Karpman S.B. Fairy tales and script drama analysis. *Transactional Analysis Bulletin*. 1968. 7 (26). P. 39–43.
8. Walker Lenore E. The battered woman syndrome. 3rd ed. Springer Publishing Company, LLC. 2009. 488 p.

References

1. Bern Je. Transakcionnyj analiz v psihoterapii / per. s angl. A. Gruzberga. М. : Jeksmo, 2009. 416 s.
2. Malkina-Pyh I. G. Psihologija zhertvy. М. : Jeksmo, 2006. 1008 s.
3. Ponad tretyna zhinok u sviti zaznavala nasylstva – OON. 2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/ponad-tretina-zhinok-u-sviti-zaznavala-nasilstvaoon;>].
4. Protydiia domashnomu ta genderno zumovlenomu nasylstvu y dobrobut hromad. Metod. posib./za zah. red. Kochemyrovska O.O. K.: FOP Klymenko, 2020. 64 s.
5. Tojch Dzh. M., Tojch CH. K. Vtoroe rozhdienie ili iskusstvo poznat' i izmenit' sebya ; per. s angl. SANREJ-DNEPRO, 1998. 183 s.
6. Battered women and their families: intervention strategies and treatment programs / Albert R. Roberts, editor. 2th ed. New York: Springer Publishing Company, 1998. 530 p.
7. Karpman S.B. Fairy tales and script drama analysis. *Transactional Analysis Bulletin*. 1968. 7 (26). P. 39–43.
8. Walker Lenore E. The battered woman syndrome. 3rd ed. Springer Publishing Company, LLC. 2009. 488 p.

Miloradova N.

**TOXIC RELATIONSHIP MODEL (KARPMAN TRIANGLE):
SPECIFIC FEATURES OF DEVELOPMENT AND EXIT STRATEGIES**

The author of the article studies specific features for the formation of a strong traumatic relationship between an aggressor and a victim within the S. Karpman drama triangle of relationship. The role characteristics of the participants of the triangle have been determined.

It has been noted that the role of the Victim is characterized by: the presence of fear of aggression and reactivity of the partner; flexibility in relationships; the formation of a desire to “save” and help a partner in difficult situations; finding excuses of the partner’s behavior in front of others; tolerance for resentment and aggression; lack of independence in decision-making, helplessness, etc. The author has studied the three-level process of forming woman’s awareness of being a victim of violence. The victim is suffering.

The role of the Aggressor is characterized by a sense of self-righteousness, personal strength and control, which hides a sense of offended selfishness, fear of changes in own life, lack of skills of partnership; hypertrophied desire to be a leader; trauma; aggressiveness; irritability; authoritarianism. The aggressor punishes, teaches.

The role of the Savior is characterized by feelings of pity, a desire to help, confidence that he / she can help to resolve this situation because he / she understands what the victim is going through. He or she needs to be in demand, prone to self-sacrifice. The Savior saves.

The author has analyzed the ways of role changes and specific features of transition from one role to another within the drama triangle of relations. The author has identified the features of the way out of the dynamic Karpman triangle and has provided recommendations for those who respond to situations of domestic violence on how not to get involved in dramatic relationships.

Key words: *domestic violence, Karpman drama triangle, life scenario, dramatic relations, structural role analysis, “Victim”, “Persecutor”, “Savior”.*

Мілорадова Наталя Едуардівна – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології Харківського університету внутрішніх справ, м. Харків.

**ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА
РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ У
ПРОЕКТУВАННІ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ**

ORCID: 0000-0002-4011-6433

Стаття присвячена розгляду важливої і актуальної проблеми реабілітаційного потенціалу особистості. Визначено основні структурні компоненти та рівні реабілітаційного потенціалу особистості. Проаналізовано специфічні особистісні ресурси, які виступають предикторами психологічного здоров'я та є ознаками реабілітаційного потенціалу. Визначено, що у межах ресурсних концепцій такі утворення як життєстійкість, життєздатність, оптимізм, самоцінність, самоефективність, толерантність до невизначеності, самоконтроль та копінг-компетентність розглядаються багатьма вченими як предиктори психологічного благополуччя, що відображає стан психологічного здоров'я загалом. Визначено сучасні погляди на реабілітаційний потенціал особистості та його компоненти, які детермінують реабілітаційний прогноз. Психологічний реабілітаційний потенціал можна визначити як комплекс індивідуально-психологічних проявів особистості, який лежить в основі реабілітації. Саме психологічна складова реабілітаційного потенціалу людини визначає ресурси особистості не лише психологічної, а й комплексної реабілітації. Цей показник демонструє приховані особистісні ресурси, які стають компенсаторними й сприяють адаптації в новій соціальній ситуації. Значущість психологічної складової реабілітаційного потенціалу полягає у його мотиваційному компоненті, розвиненість якого дає можливість компенсації порушень не тільки в усіх інших складових. Крім того, важливою складовою реабілітаційного потенціалу особистості є емоційно-вольовий компонент, який визначає вихідну позиції особистості, який безпосередньо впливає на характер інших складових реабілітаційного потенціалу особистості. Ще однією складовою є рівень інтелектуальних здібностей особистості та вищих психічних функцій, які забезпечують розуміння існуючих проблем та шляхів їх подолання за допомогою реабілітації.

Ключові слова: реабілітаційний потенціал особистості, особистість, соціально-психологічна реабілітація особистості, психологічна структура, проектування життєвого шляху.

Постановка проблеми. З кожним роком у нашому суспільстві розширюється перелік осіб, які в силу тих, чи інших причин, потребують соціально-психологічної реабілітації. Реабілітація дає можливість відновити втрачені функції організму, здатність до соціального функціонування, повернути особистість до нормального життя, допомогти інтегруватися в суспільство та ресоціалізуватися. Ця проблема загострилась і в умовах пандемії, коли у фокусі дослідників стало психологічне здоров'я населення, соціальна інклюзія як спосіб відновлення життєвого балансу. У ході реабілітаційної діяльності важливого значення набуває визначення реабілітаційного потенціалу, рівень якого задає необхідний темп та вектор руху. Саме на основі діагностики, цієї важливої складової, стає можливим складання індивідуальної програми відновлення. Фактично у кожного клієнта є наявний ресурс, який не піддався патологічним процесам. Це є той потенціал, який сприятиме компенсації хвороби на біологічному та соціальному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових публікацій останніх років привертають увагу дослідження реабілітаційного процесу (Р. Войтенко, А. Іпатов, І. Лурін, А. Галушка, А. Кіх, Н. Саніна, М. Халак та ін.); особливостей соціально-психологічної реабілітації (Т. Ларіна, В. Лесков, Л. Мельниченко, Т. Титаренко та ін.); реабілітаційного потенціалу особистості (Н. Беляєва, А. Кириченко, М. Коробов, І. Куриленко, О. Яворовенко, Ю. Гриневич та ін.). Проте вважаємо, що детального вивчення потребує проблема реабілітаційного потенціалу особистості, уточнення змісту та характеристика рівнів, структури, розкриття ключових аспектів цього процесу в ході соціально-психологічної реабілітації. Проблема реабілітаційного потенціалу особистості реалізується в контексті психологічного здоров'я особистості. Науковці розглядають психологічне здоров'я як багатовимірний феномен, який поєднує якісно різні психологічні компоненти та відображає всі аспекти життєдіяльності особистості (П. Білецький, І. Бурлакова, І. Ващенко, Є. Волченко, О. Литвиненко, Н. Піковець та ін.). Показано, що його вивчення базується на принципах комплексного, системного та міждисциплінарного підходів. При цьому хвороба розглядається з цих позицій як поєднання порушень на трьох рівнях: психосоматичному, соціальної адаптованості та психічного здоров'я. Важливим є розуміння того, що в якості основного інтегративного критерію психологічного здоров'я особистості визначене її суб'єктивне благополуччя (Ю. Завацький, О. Носко, О. Смирнова та ін.), яке слід враховувати при оцінці ефективності реабілітаційних заходів.

Мета статті – проаналізувати особливості психологічної структури реабілітаційного потенціалу особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Вчені розглядають реабілітаційний потенціал як специфічне утворення зі складною структурою, що складається з якісно різних елементів (І. Кулагіна, Л. Сенкевич та ін.). Доцільність виокремлення компонентів реабілітаційного потенціалу обумовлена низкою обставин. По-перше, психічні, психологічні феномени, в тій чи іншій мірі, враховуються при визначенні реабілітаційного потенціалу (медичного, професійного, соціального). Проте, на практиці таке урахування є недостатньо коректним щодо розуміння смислового значення реабілітаційного потенціалу, в тому числі й у визначенні та аналізі підходів до його діагностики. По-друге, змінилася загальна методологія реабілітації, коли відповідні проблеми стали вирішуватися в аспекті розширення успішних (доступних) сфер життєдіяльності особистості, оцінки її соціальної адаптивності, формування соціальної самодостатності в цілому. По-третє, безперечність визнання суттєвої ролі власне психологічних механізмів у забезпеченні соціальної адаптації привела до необхідності підвищення ефективності соціально-психологічної реабілітації, що можливо за умови адекватної і реальної оцінки реабілітаційного потенціалу особистості [1].

При аналізі структурних компонентів враховують також рівень реабілітаційного потенціалу (РРП – це інтегральна характеристика особистості інваліда, яка охоплює всі етапи розвитку та соціалізації особистості від народження й виникнення захворювання до поточного соціального статусу і психологічних особливостей, що формуються в процесі хвороби). Він також об'єднує індивідуальні когнітивні, емоційні, мотиваційні, комунікативні, морально-етичні особливості та основний напрям особистісного й соціального розвитку, а також ціннісну орієнтацію хворого. Усі підструктури реабілітаційного потенціалу: біологічну, психологічну, соціальну можна розглядати як функціональні складові, на яких слід зосередити увагу в процесі реабілітації для досягнення основної мети – адаптувати людину до життя й відновити статус особистості. Важливою складовою реабілітаційного потенціалу є його психологічна частина (психологічний реабілітаційний потенціал РРП), який можна визначити як комплекс індивідуально-психологічних особливостей особистості (когнітивних, мотиваційних, емоційних), а також соціально-психологічних чинників (оточення людини, його реабілітаційна компетентність), що є основним джерелом і сприяє його реадaptaції до нових умов життя через виникнення і розвиток важкого захворювання [2]. Психологічна складова реабілітаційного потенціалу особистості якраз і покликана визначити можливості, ресурси для здійснення як психологічної, так і комплексної реабілітації. Визначення рівня психологічного реабілітаційного потенціалу має цінність для самої людини, оскільки вказує на ті приховані в

ньому самому особистісні ресурси, за рахунок яких можлива компенсація обмежених можливостей і найбільш повна реадаптація в новій для нього соціальній ситуації розвитку. При оцінці психологічного реабілітаційного потенціалу особистості повинні враховуватися всі компоненти психіки. Значущість психологічного аспекту реабілітаційного потенціалу обумовлена, перш за все, його мотиваційним компонентом, завдяки якому можлива компенсація порушень не тільки в інших складових ПРП, а й компенсація недостатнього рівня інших аспектів реабілітаційного потенціалу: медичного, соціального, професійного. Яка основна потреба людини з обмеженими можливостями на етапі реабілітації, така і його мотивація і, як наслідок, ефективність реабілітаційних заходів, незважаючи на всі можливі реалізовані заходи медичної, технічної та соціальної реабілітації [2]. Іншою складовою реабілітаційного потенціалу особистості є емоційно-вольовий компонент, який зумовлює початкову позицію особистості щодо реабілітації, з одного боку, що безпосередньо впливає на характер інших складових реабілітаційного потенціалу особистості, з іншого. Рівень емоційно-вольового компонента визначається домінуванням відповідних негативних або позитивних переживань, їх інтенсивністю, ступенем їх стійкості, емоційної збудливості, тривожності, здатністю до вольових зусиль. Наступною складовою є рівень інтелектуальних здібностей особистості і стан вищих психічних функцій, які забезпечують розуміння проблем, що виникають, пов'язаних із захворюванням, інвалідністю і можливості їх вирішення через реабілітацію. Дослідженнями доведено, що інваліди з вищою освітою, високим рівнем інтелекту, «глибше й гостріше переживають психодуховну кризу», пов'язану з обмеженнями, усвідомлюючи свою неповноцінність та обмеженість використання своїх можливостей і ресурсів. Інваліди з недостатньо високим рівнем мислення та інтелектуальних здібностей, можуть добре адаптуватися на своєму рівні до нових умов життя, якщо, звичайно, не йдеться про порушення мислення ендогенного характеру чи розумовий дефект [3]. Визначення ступеня прояву психологічного реабілітаційного потенціалу оцінюється такими його складовими, як емоційна стабільність, інтелектуальний і мотиваційний потенціал, особливості оточення і широта спілкування, професійна реалізованість і реабілітаційна компетентність. Сукупна оцінка рівня складових є критерієм визначення рівня психологічного реабілітаційного потенціалу. Аналізуючи зміст поняття соціально-психологічна реабілітація, актуальними та ґрунтовними, на нашу думку, є такі визначення поняття реабілітації: це пасивна реадаптація, повернення людини до колишнього життя, яке було в неї до травматизації, активізація здатності життєтворення, тобто здатності перепроєктовувати власне життя та втілювати, реалізовувати ці оновлені

проекти в сімейній, особистій, професійній та інших сферах [4; 5]; це система психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних заходів, що спрямовані на відновлення психічного здоров'я, порушених психічних функцій і станів, особистісного та соціального статусу [2, с. 16]; це покрововий процес, спрямований на послаблення негативних наслідків травматичних подій або потрапляння в ситуації підвищеного ризику [6, с. 139]; це певний комплекс заходів, спрямованих на відновлення людини у правах, соціальному статусі, психологічному здоров'ї та дієздатності тощо [2; 3]. Таким чином, соціально-психологічна реабілітація науковцями розглядається як процес розроблення та реалізації комплексу покровових заходів, які спрямовані на послаблення факторів негативного впливу та відновлення людини в правах, у соціальному статусі, здоров'ї та працездатності. Власне, соціально-психологічна реабілітація є активною реадаптацією, повернення здатності життєтворення, бути суб'єктом власного життя, активним його творцем. Т. Титаренко зауважує, що специфічна особливість соціально-психологічної реабілітації полягає в розробці та використанні відновлювальних заходів, які діятимуть у чотирьох напрямках: персональному, інструментальному просторовому, часовому. Персональний вектор має бути спрямований на відновлення частково втраченої цілісності особистості, її збалансованості, саморегульованості; інструментальний – на відновлення зниженої самоефективності особистості, її здатності самореалізовуватися в різних видах діяльності. Просторовий – на підвищення комунікативної компетентності особистості, налагодження стосунків, подолання почуття відчуженості від оточення, конструктивне розв'язання конфліктів; часовий – на ціннісно-смыслову сферу особистості, переоцінку цінностей, активізацію пошуку нових життєвих орієнтирів, нових сенсів [6, с. 162]. Зазначені теоретичні положення були апробовані та впроваджені в партнерський проект Івано-Франківського центру зайнятості «Повір у себе» для людей з обмеженими можливостями. В ході проекту було проведено 27 тренінгових занять з метою соціально-психологічної реабілітації безробітних з особливими потребами. Після закінчення проекту безробітні мали стійку мотиваційну готовність до працевлаштування, стійке емоційно-вольове налаштування на зміну власного життя та отримання нових життєтворчих сенсів. Важливими були тренінгові заняття по пошуку нових ресурсів, набутті важливих соціальних навичок, ненасильницькому спілкуванню, асертивній поведінці, основам самоменеджменту та самоефективності.

Висновки. Таким чином, психологічний реабілітаційний потенціал можна визначити як комплекс індивідуально-психологічних проявів особистості, який лежить в основі реабілітації. Саме психологічна складова реабілітаційного потенціалу людини визначає ресурси особистості не лише

психологічної, а й комплексної реабілітації. Цей показник демонструє приховані особистісні ресурси, які стають компенсаційними й сприяють адаптації в новій соціальній ситуації. Значущість психологічної складової реабілітаційного потенціалу полягає у його мотиваційному компоненті, розвиненість якого дає можливість компенсації порушень не тільки в усіх інших складових. Крім того, важливою складовою реабілітаційного потенціалу особистості є емоційно-вольовий компонент, який визначає вихідну позицію особистості, який безпосередньо впливає на характер інших складових реабілітаційного потенціалу особистості. Ще однією складовою є рівень інтелектуальних здібностей особистості та вищих психічних функцій, які забезпечують розуміння існуючих проблем та шляхів їх подолання за допомогою реабілітації. Аналіз наукової літератури дав нам змогу уточнити зміст поняття «реабілітаційний потенціал особистості» як комплекс внутрішніх (біологічних, психофізіологічних і соціально-психологічних) характеристик та зовнішніх чинників соціального середовища, які дають можливість мобілізувати ресурси людини й реалізувати потенційні можливості пацієнта у ході реабілітації. Схарактеризовані нами три рівні реабілітаційного потенціалу (високий, середній, низький) ґрунтуються на основі біологічних, психологічних та соціальних показників: емоційно-вольова складова, рівень інтелектуального розвитку, мотиваційний потенціал, особливості оточення і коло спілкування, професійна реалізація, фізіологічні особливості та ін.

Література

1. Корнієнко В. В. Особливості соціального функціонування та міжособистісних комунікацій як складові психологічного реабілітаційного потенціалу осіб з депресивними порушеннями. *Journal of Psychology Research*. – Vol. 25(8). Дніпро : Вид-во ДНУ імені Олеся Гончара, 2019. – С. 33 – 41.
2. Ларіна Т. О. Соціально-психологічна реабілітація особистості: покрокове набуття життєздатності. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2018. №42. С. 139–147.
3. Лесков В. О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.09. Хмельницький, 2008. 22 с.
4. Лурін І. А., Галушка А. М., Кіх А. Ю., Швець А. В., Льовкін І. М., & Горішна О. В. Основні завдання та заходи медичної реабілітації в системі медичного забезпечення Збройних Сил України. *Військова медицина України*. 2017. № 3-4. С. 11-23.

5. Мельниченко Л. М. Соціально-психологічна реабілітація дітей із зони АТО засобами арт-терапії. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. 2016. Випуск 14. С. 82–91.

6. Титаренко Т. М. Соціально-психологічна реабілітація особистості: етапи, технології, техніки. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2018. №41. С. 157–167.

References

1. Korniienko V.V. Osoblyvosti sotsialnoho funktsionuvannya ta mizhosobystisnykh komunikatsii yak skladovi psykhologichnoho rehabilitatsiinoho potentsialu osib z depresyvnymy porushenniamy / V.V. Korniienko // Journal of Psychology Research. – Vol. 25(8). – Dnipro : Vyd-vo DNU imeni Olesia Honchara, 2019. – S. 33 – 41.

2. Larina T. O. Sotsialno-psykhologichna rehabilitatsiia osobystosti: pokrokovе nabuttia zhyttiezdatnosti. Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhologii. 2018. №42. S. 139–147.

3. Leskov V. O. Sotsialno-psykhologichna rehabilitatsiia viiskovosluzhbovtsiv iz raioniv viiskovykh konfliktiv: avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk: spets. 19.00.09. Khmelnytskyi, 2008. 22 s.

4. Lurin I. A., Halushka A. M., Kikh A. Yu., Shvets A. V., Lovkin I. M., & Horishna O. V. Osnovni завдання та заходи медичної реабілітації в системі медичного забезпечення Збройних Сил України. Вісник медичної України. 2017. № 3-4. С. 11-23.

5. Melnychenko L. M. Sotsialno-psykhologichna rehabilitatsiia ditei iz zony ATO zasobamy art-terapii. Psykhologhiia osobystosti. Psykhologichna dopomoha osobystosti. 2016. Vypusk 14. S. 82–91.

6. Tytarenko T. M. Sotsialno-psykhologichna rehabilitatsiia osobystosti: etapy, tekhnologii, tekhniki. Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhologii. 2018. №41. S. 157–167.

Piletska L. S.

PSYCHOLOGICAL STRUCTURE OF REHABILITATION POTENTIAL OF PERSONALITY IN DESIGN OF LIFE PATH

The article is devoted to the consideration of an important and actual problem of the rehabilitation potential of the individual. The main structural components and levels of the rehabilitation potential of the individual are determined. Specific personal resources that are predictors of psychological health are analyzed and are signs of rehabilitation potential. It is determined that within the framework of resource concepts such formations as a viability, viability, optimism, self-value, self-efficiency, uncertainty tolerance, self-control and coping-competence are considered

by many scientists as predictors of psychological well-being, reflecting the state of psychological health as a whole. Modern views on the rehabilitation potential of personality and its components, which determine the rehabilitation forecast, are determined. Psychological rehabilitation potential can be defined as a set of individual psychological manifestations of personality, which is the basis of rehabilitation. It is the psychological component of a person's rehabilitation potential that determines a person's resources not only for psychological but also for complex rehabilitation. This indicator demonstrates hidden personal resources that become compensatory and facilitate adaptation to a new social situation. The significance of the psychological component of rehabilitation potential lies in its motivational component, the development of which allows to compensate for violations not only in all other components. In addition, an important component of the rehabilitation potential of the individual is the emotional and volitional component, which determines the initial position of the individual, which directly affects the nature of other components of the rehabilitation potential of the individual. Another component is the level of intellectual abilities of the individual and higher mental functions, which provide an understanding of existing problems and ways to overcome them through rehabilitation.

Key words: *rehabilitation potential of personality, personality, socio-psychological rehabilitation of personality, psychological structure, life path design.*

Пілецька Любомира Сидорівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ У ПІДЛІТКІВ

ORCID: 0000-0003-1515-585X

В статті розглянуто емпатію як специфічну психічну діяльність. Об'єктом емпатії виступають переживання іншої людини, предметом – способи, якими можна забезпечити благополуччя іншої людини. Мотивуючою потребою, що приводить в дію процес емпатії, є потреба у благополуччі іншої людини. Емпатійні дії спрямовані на надання допомоги іншій людині, яка в емпатогенній ситуації є носієм переживань неблагополуччя (горе, печалі). Тим самим, результатом емпатії для її суб'єкта виступає переживання досягнутого благополуччя. Автор визначає рівні володіння емпатійними діями: предметний, перцептивний, смисловий. Рівень розвитку емпатійних дій визначають такі критерії: ступінь усвідомленості, розгорнутості і диференційованості дій; повнота реалізації емпатійного процесу; стійкість (емпатійна чуйність стосовно різних «об'єктів»); ступінь розвитку емоційного, когнітивного і поведінкового компонентів. Проведене емпіричне дослідження дозволило автору зробити висновки, що оволодіння емпатією підлітками знаходиться на перцептивному рівні розвитку, що характеризує часткову реалізацію емпатійного процесу і найчастіше випадає ланка сприяння, іноді співчуття. Досліджувані підлітки не здатні планомірно реалізувати емпатійний процес, відчують труднощі на тому чи іншому етапі його здійснення. Перцептивний рівень розвитку емпатії характеризується нестійкістю емпатійної чуйності. Прояв емпатії пов'язаний у них з орієнтацією на соціальні норми, на соціальне схвалення. В ході дослідження встановлено, що у досліджуваних підлітків всі три компоненти емпатійної здатності мають середній рівень розвитку (найменший розвиток має когнітивний компонент).

Ключові слова: емпатія, підлітки, емпатійні дії, емпіричне дослідження, компоненти емпатії.

Постановка проблеми. Широкий інтерес до вивчення проблеми емпатії, і зокрема емпатії підлітків продиктований величезною важливістю цього механізму в розвитку особистості і етичних відчуттів людини, спілкуванні. Розвиток емпатії у підлітків особливо важливий, адже у них

інтенсивно розвиваються етичні цінності, життєві перспективи, нові погляди на життя і на взаємини між людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню емпатії як емоційної чутливості індивіда до переживання інших людей присвячено багато досліджень (Є. Я. Басін, О. О. Бодальов, В.В. Бойко, Л.М. Большунова, В. Вебер, Л. П. Виговська, А. В. Запорожець, Дж. Іган, Р.Б. Карамуратова, Н. В. Козіна, В. П. Кузьміна, Ю. О. Менджерицька, В. А. Мікаелян, Л. Л. Надірова, М. М. Обозов, К. Роджерс, В. В. Рябухін, Л. П. Стрелкова, О. І. Цветкова та інші). Емпатія виявляється у прагненні зрозуміти іншу людину, увійти в її переживання, надати допомогу і підтримку. Учені розглядають різні аспекти емпатії: її структуру, форми, стадії розвитку, її зв'язок з установками, етичними почуттями особистості, індивідуально-психологічними особливостями, її спрямованістю. Проте до сьогодні, не дивлячись на значні дослідження, ще залишається маловивченою психологічна природа емпатії, її генезис, функції у поведінці. Різноманітність точок зору приводить до недостатньої визначеності цього поняття. Багато дослідників також указують на складність експериментального вивчення емпатії.

Мета статті полягає у виявленні психологічних умов, що забезпечують розвиток у підлітків емпатійних дій у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Теоретичний фундамент дозволив нам визначити рівні волоніння емпатійними діями підлітків: предметний, перцептивний, смисловий.

Рівень розвитку емпатійних дій визначають такі критерії:

- ступінь усвідомленості, розгону тості і диференційованості дій;
- повнота реалізації емпатійного процесу;
- стійкість (емпатійна чуйність стосовно різних «об'єктів»);
- ступінь розвитку емоційного, когнітивного і поведінкового

компонентів.

Для предметного рівня характерна емоційна відчуженість, що межує з замкнутістю. Це зовнішній безпосередній рівень, емпатійні дії нерозвинені, згорнуті. Підліток не може диференційовано пояснити причини своєї поведінки. Таких підлітків називають «черствими», не здатними зарадити людському горю. Вони звертають увагу переважно на вчинки і дії людей, не замислюючись про їх відчуття. Їм насилу дається «читання» експресивних проявів інших людей. Максимум на що вони здатні – це співпереживання. Прояви співчуття і сприяння надто рідкісні. Їм важко зрозуміти світ художніх персонажів, музичних творів, вони не приймають і не співчують своєму власному світу переживань.

Володіння емпатійними діями в перцептивному плані характеризує часткову реалізацію емпатійного процесу, найчастіше випадає ланка сприяння, іноді співчуття. Підліток, діючи в перцептивному плані, не здатний планомірно реалізовувати емпатійний процес, відчуває труднощі на тому чи іншому етапі його здійснення. Часто такий підліток емоційно відгукується на переживання «об'єкта» емпатії, але не може перейти до сприяння, оскільки сили співчуття не завжди виявляється достатньо. Під час виборів способів поведінки підліток орієнтується на соціальне схвалення, він поступає певним чином незалежно від його ставлення до людини і її переживань. На цьому рівні володіння емпатійними діями або домінуючий розвиток одержує емоційний компонент, за рахунок недорозвинення когнітивного і поведінкового, або ж усі три складові матимуть проблеми з розвитком. Це може виявлятися в нездатності розрізняти тонкі відтінки почуттів партнера, невмінні адекватно оцінити ситуацію. Цей рівень розвитку емпатії одночасно характеризується нестійкістю емпатійної чуйності. Часто такі підлітки обмежують свою активність певними особами (перш за все своїм найближчим оточенням), і не чутливі до переживань «вигаданих» персонажів художніх творів.

Високий рівень оволодіння емпатійними діями (смісловий). Розглядаючи сенс як усвідомлення абсолютної цінності події і вчинку і одночасне суб'єктивне переживання цієї цінності [1], ми припускаємо, що смісловий рівень розвитку емпатійних дій включає переживання цінності емпатійної чуйності на почуття іншої людини для себе як особистості. Цей рівень характеризується можливістю реалізації повного емпатійного ланцюжка, що включає послідовність з трьох ланок: співпереживання-співчуття-спонування до співдії. Для підлітка стає зрозумілим сенс власних дій. Він вибирає ці дії незалежно від певних норми субкультури. Вищий рівень емпатійних дій може бути також визначений як «спосіб буття» (К. Роджерс).

Підліток адекватно орієнтується в емоційних переживаннях іншої людини, усвідомлено і довільно емоційно відгукується на них. Високий рівень розвитку емпатії у підлітка характеризується ще й стійкістю, тобто здатністю однаково емоційно відгукватися на переживання неблагополуччя в різних ситуаціях стосовно різних «об'єктів». Окрім цього, високий рівень розвитку матимуть і всі три компоненти цієї здатності: емоційний, когнітивний і конативний. Високий рівень володіння підлітком емпатійними діями забезпечує інтеграцію складових емпатії.

Метою емпіричного дослідження є вивчення стихійного рівня розвитку емпатійних дій у підлітків. Аналіз результатів дозволяє констатувати наступне. Більшості досліджуваних підлітків (89,2%) властивий перцептивний рівень володіння емпатійними діями (згідно з методикам І.М. Юсупова – 51,7 балу і

В.В. Бойко – 16,6 балу). Причому дівчатка-підлітки значущо емпатійніші ніж хлопці (53,9 і 49,2 бала відповідно; $t=2,02$, при $p=0,05$). Тільки двоє підлітків (5,4%) одержали більше 65 балів (що відповідає смисловому рівню розвитку емпатії) і ще двоє – нижче 37 (5,4%) (що відповідає предметному рівню розвитку емпатії) (див. рис. 1).

Такий показник характеризує цих підлітків як людей достатньо чутливих щодо переживань інших людей. Підлітків з перцептивним рівнем емпатійності оточуючі не можуть назвати бездушними, але й не особливо чутливими. У міжособистісних відносинах вони більш схильні судити про інших за їх вчинками, ніж звертати увагу на переживання співрозмовників. У спілкуванні такі підлітки уважні, прагнуть зрозуміти більше, ніж сказано словами, але при надмірному виявленні відчуттів співрозмовника втрачають терпіння, не прагнучи полегшити страждання партнера. Під час читання художніх творів і перегляду фільмів частіше стежать за дією, ніж за переживаннями героїв. Для них характерний обмежений репертуар дій, нездатність розрізняти тонкі відтінки почуттів партнера, невміння адекватно оцінити ситуацію.

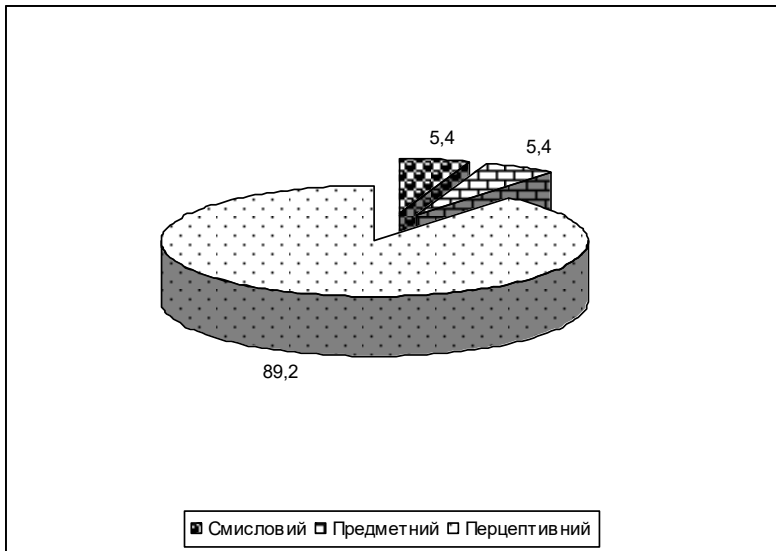

Рис. 1. Кількість досліджуваних-підлітків емпатійних дій, що проявили різні рівні (у %)

Емпатійна чуйність досліджуваних підлітків нестійка і обмежена певним колом осіб (перш за все своїм найближчим оточенням). Емоційна чуйність досліджуваних, сприяння іншим людям залежить від соціального прийняття їх поведінки оточуючими. Показники рівня розвитку емпатії, виміряні різними методиками, були досліджені за допомогою кореляційного аналізу. Виявлена помірна кореляція, між показниками рівня емпатії за методикою І. М. Юсупова і за методикою В. В. Бойко ($r_s=0,39$), так само між аналогічними показниками за методиками І. М. Юсупова і С. Б. Борисенко ($r_s = 0,37$) (див. рис. 2). Встановлені зв'язки достовірні на 5%-му рівні значущості. Отже, не дивлячись на різні теоретичні переконання авторів, усі ці методики досліджують один і той же феномен, вимірюють рівень володіння емпатійними діями. У досліджуваних підлітків за даними методики І. М. Юсупова (отримані дані представлені на малюнку 3) найбільш розвинена емпатія з батьками (11,4 бала), і відповідає середньому рівню розвитку. Перейнятися їх внутрішнім світом, для досліджуваних виявляється значно легшим, ніж проникнути в емоційні переживання інших людей. Можливо, це пояснюється достатньо тривалим і глибоким знайомством емпатуючих з емпатованими, тим, що батьки і на цьому етапі життя залишаються досить значущими людьми для підлітків.

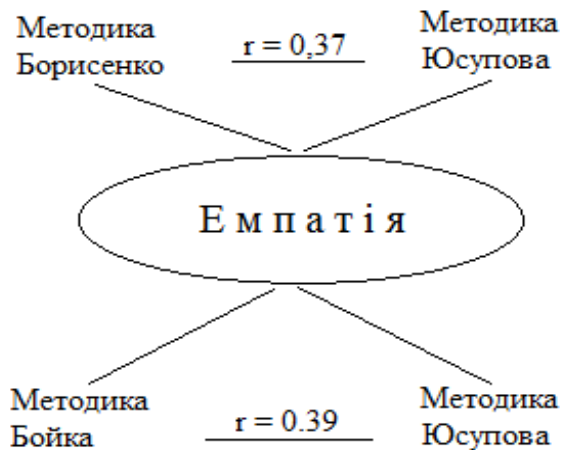

Рис. 2. Кореляційні показники рівня розвитку емпатії, виміряні різними методиками

Розвиток емпатії до дітей у підлітків знаходиться на середньому рівні (11,4 бала). Краще зрозуміти внутрішній світ і відгукнутися на емоційні

переживання дітей вдається дівчаткам (їх результати відрізняються від результатів, одержаних хлопчиками на 5%-му рівні значущості; $t=2,04$).

Приблизно однакові значення отримані за шкалами емпатія підлітків до людей похилого віку, незнайомими і малознайомими людьми і з героями художніх творів (ГХТ – на малюнку 3) (7,6; 8,1; 7,5 балів відповідно). Ці показники знаходяться в межах інтервалу середніх значень, проте їх значення наближається до нижньої межі цього інтервалу, що вказує на те, що мабуть при перегляді художніх фільмів і читанні книг підлітки більше звертають увагу на дії, а не на переживання героїв. Проте варто відзначити той факт, що дівчатка-підлітки проявляють більше співчуття і співпереживання героям художніх творів (відмінності значущі на 5% рівні значущості; $t=2,1$). Ймовірно це пов'язано з естетичними перевагами дівчаток-підлітків (відомо, що при читанні книг, перегляді кіно-, відео, телефільмів, вони найчастіше зупиняють свій вибір на мелодрамах).

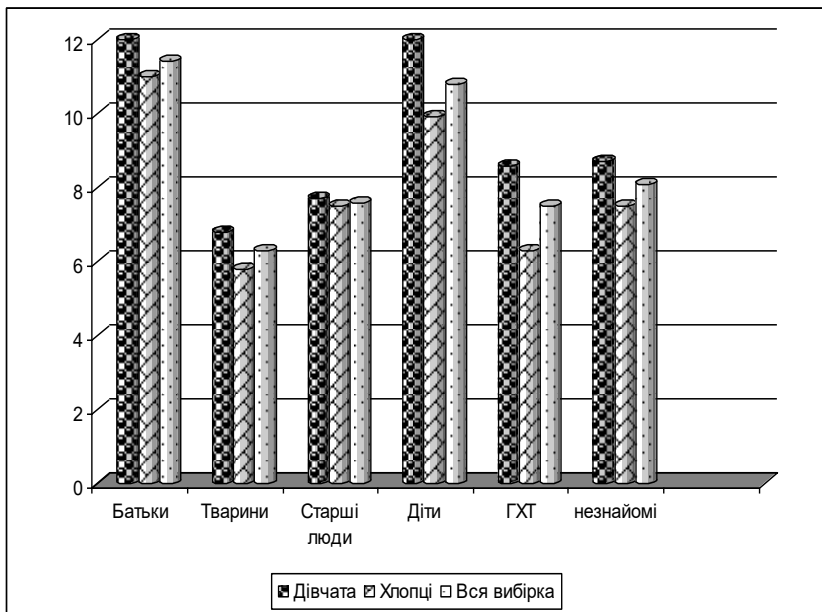

Рис. 3. Розвиток емпатійних дій підлітків стосовно різних «об'єктів»

Середні з тенденцією до занижених показники емпатії до незнайомих і малознайомих людей свідчать про те, що досліджувані обмежують коло потенційних «об'єктів» емпатії своїми близькими, рідними і друзями. Їм не властиво звертати увагу на емоційні переживання сторонніх і просто перехожих. Найнижчі показники одержані за шкалою емпатії підлітків до тварин (6,3 бала). Можливо, емпатія з останніми досить складна унаслідок того, що проникнення у внутрішній світ тварин передбачає наявність розвиненої уяви, яка дозволить зробити його емоційні стани «реальними», «олюдненими». Проведений аналіз даних, отриманих за методикою В.В. Бойко (результати представлені на малюнку 4) вказує на те, що в структурі емпатії досліджуваних підлітків усі компоненти розвинені на перцептивному рівні (раціональний канал емпатії – 2,3 бала; емоційний – 2,9 бала; інтуїтивний – 2,9 бала). Ми припускаємо, що розуміння інших людей цими підлітками однаковою мірою ґрунтується на основі власного емоційного досвіду, за допомогою емоційних асоціацій і перенесень, а також здібності респондентів несвідомо і швидко обробляти великий обсяг інформації, що дозволяє їм передбачати поведінку партнерів по спілкуванню.

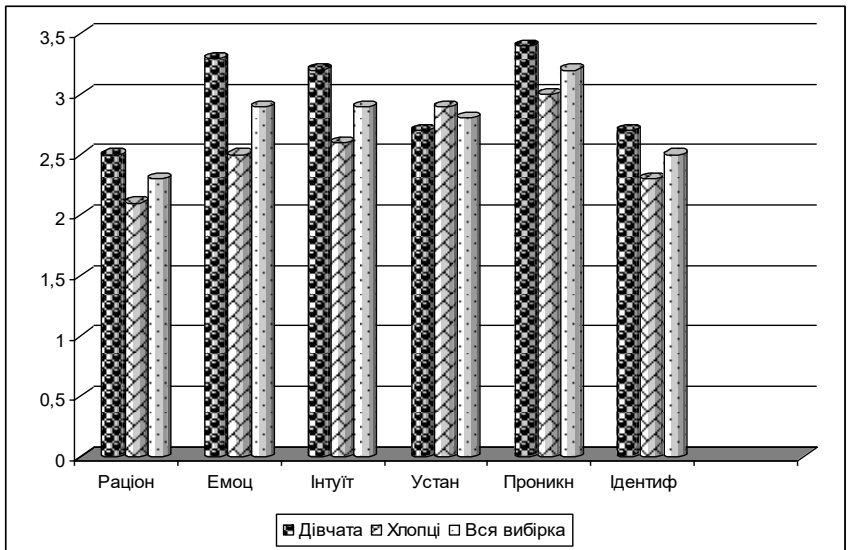

Рис. 4. Розвиток компонентів емпатії (за результатами методики В.В. Бойко)

Можна відзначити, що найменший розвиток у досліджуваних одержав пізнавальний компонент емпатії (2,3 бала). Ймовірно вони переживають труднощі при когнітивній оцінці емпатогенної ситуації як на етапі визначення емоційного стану іншого, спроби зрозуміти його внутрішній світ, так і на етапі переходу до дієвої емпатії, при проектуванні мисленнєвого образу подальшого акту дії. Як наслідок, це приводить до епізодичних проявів співчуття.

У підлітків едругої групи проникаюча здатність в емпатії розвинена на середньому рівні (3,2 бала), що указує на їх здатність створювати навколо себе атмосферу відвертості і довіри. Це призводить до зниження напруги у партнера, що, у свою чергу, сприяє емпатії, тоді як атмосфера напруженості, неприродності, підозрливості перешкоджає розкриттю й емпатійному розумінню (поведінковий компонент емпатії). Рівень розвитку установок особистості, сприяючих емпатії, (2,8 бала) вказує на те, що ці підлітки не прагнуть спокійно ставитися до переживань і проблем оточуючих, прагнуть цікавитися їх життям, виявляти цікавість до іншої особи. Це, природно, сприяє повноцінному сприйняттю і пізнанню підлітками партнерів по спілкуванню. Оскільки інтерес до іншої особи та її суб'єктивної реальності є основною передумовою глибокої емпатії. Значущих відмінностей в результатах, одержаних хлопчиками-підлітками і дівчатками-підлітками, виявлено не було. Результати, отримані за допомогою вказаної проективної методики, були оброблені математично і представлені на рис. 5.

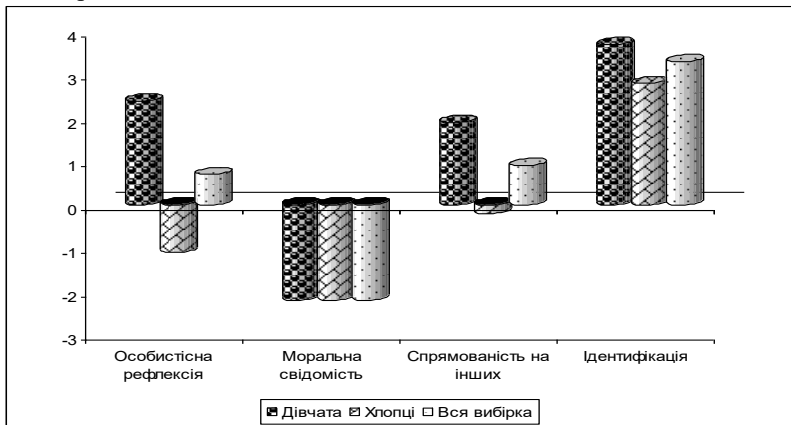

Рис. 5. Розвиток етичної свідомості підлітків, спрямованості на інших і емпатії в сфері Я – сам

Інтерпретація цих даних дозволяє зробити деякі узагальнення. Для підлітків 14 років характерний високий розвиток емоційної ідентифікації (+3,3 бала), тобто вміння поставити себе на місце іншої людини в ситуації переживання або неблагополуччя.

На наш погляд, це пов'язано з тим, що розвиток емоційної ідентифікації є надбанням раннього періоду онтогенезу. Встановлені низькі результати за шкалою «етична свідомість» (-2,2 бала). Вочевидь ці підлітки нечутливі до іншого, ігнорують його емоційний стан, виявляють вербальну агресію, можуть діяти, посилюючи нелегке становище співрозмовника.

Опитувальник міжособистісних відносин В. Шутца, О. О. Рукавішнікова дозволив побачити деякі закономірності. Група підлітків 14 років одержала середні показники за всіма шкалами за винятком шкали Cw (див. рис. 6).

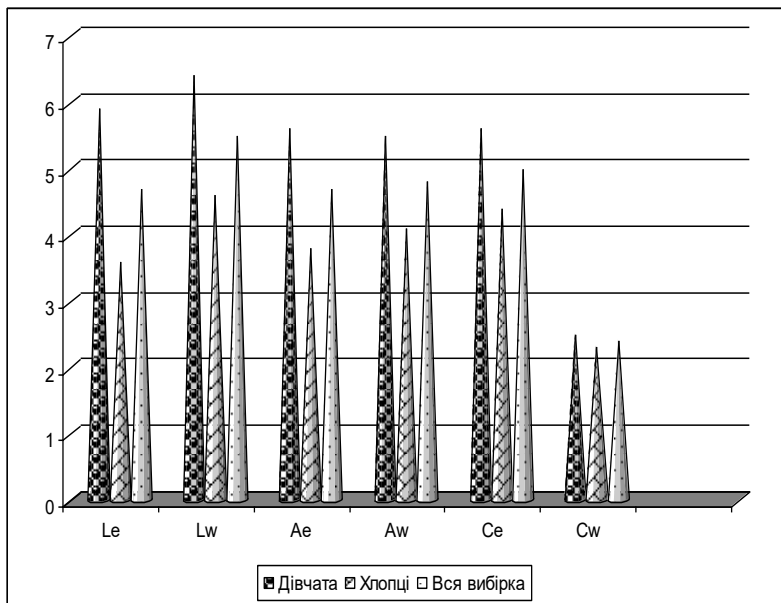

Рис. 6. Особливості міжособистісних відносин підлітків, розвиток діяльнісного компоненту

Приблизно однакові показники мають підлітки досліджуваної групи за шкалами «особистісна рефлексія» і «спрямованість на інших», одержані бали (0,7 і 0,9 відповідно) свідчать про середній розвиток цих змінних. Ймовірно це

свідчить про те, що підлітки зазвичай досліджують свій внутрішній світ і поведінку у зв'язку з переживаннями інших людей, прагнуть враховувати їх інтереси, відчувають потребу бути серед людей. Проте так вони поведуться не у всіх ситуаціях. Значущих відмінностей між показниками представників різної статі за всіма шкалами методики одержано не було.

Цей факт, ймовірно, можна проінтерпретувати так: збалансовані дані за показниками потреби включення (I) указують на те, що досліджувані підлітки здатні добитися розуміння, встановлення взаємин з людьми не представляють них труднощів, вони рівною мірою відчуваються вільно під час контактів з людьми, так і без них.

Вочевидь підлітки відчувають, що є цінними, значущими особистостями, здатні широко цікавитися іншими і відчувають, що інші цікавляться ними. Ми вважаємо, що показники середнього рівня за шкалами афекту (A) свідчать про наявність у досліджуваних позитивного досвіду у сфері емоційних відносин. Вони однаково добре почуваються в ситуації, що вимагає тісних емоційних взаємин, і там, де потрібна емоційна віддаленість. Для них важливо бути любимими, але якщо їх не люблять, вони можуть визнати цей факт спокійно, як результат взаємин з конкретною людиною.

Ми з'ясували, що у сфері потреби контролю (C) підлітки прагнуть контролювати інших і впливати на інших (5.0 балів), тоді як не приймають контролю над собою (Cw рівня 2,4 бала).

Обчислення відмінностей у рядах даних хлопчиків і дівчаток підлітків за допомогою t-критерію Стюдента дозволило виявити, що дівчатка виявляють більшу цікавість до оточуючих, краще почуваються серед людей і прагнуть належати до різних соціальних груп (відмінності за шкалою Iw – $t=5,75$, при $p=0,01$). Дівчатка-підлітки мають сильнішу потребу бути прийнятими іншими і належати до них. Отже, хлопчики-підлітки виявляють велику незалежність від думки оточуючих (відмінності за шкалою Iw – $t=3,23$, при $p=0,05$). Також дівчатка мають більш виражену схильність встановлювати близькі відносини, тоді як хлопчики обережніші при встановленні близьких відносин (відмінності за шкалою Ae – $t=2,81$, при $p=0,05$). Крім того, хлопчики обережніші і в тих ситуаціях, коли з ними намагаються встановити близькі відносини (відмінності за шкалою Aw – $t=2,38$).

Вивчення типу особистісної спрямованості (методика І.Д. Єгоричевої) показало, що у досліджуваних підлітків в структурі спрямованості переважає тип гуманістичної спрямованості (5,4 бала, див. рис. 7). Коли особистістю визнається право кожного на вільне самовизначення, підлітки з переважанням такого типу спрямованості приймають себе та інших, такими, які вони є, прагнуть до самореалізації. Поважають інтереси, позиції, погляди інших людей.

Отже, визнають своєрідність емоційної сфери іншого і вірогідність переживання емоцій відмінних від емоцій суб'єкта емпатії.

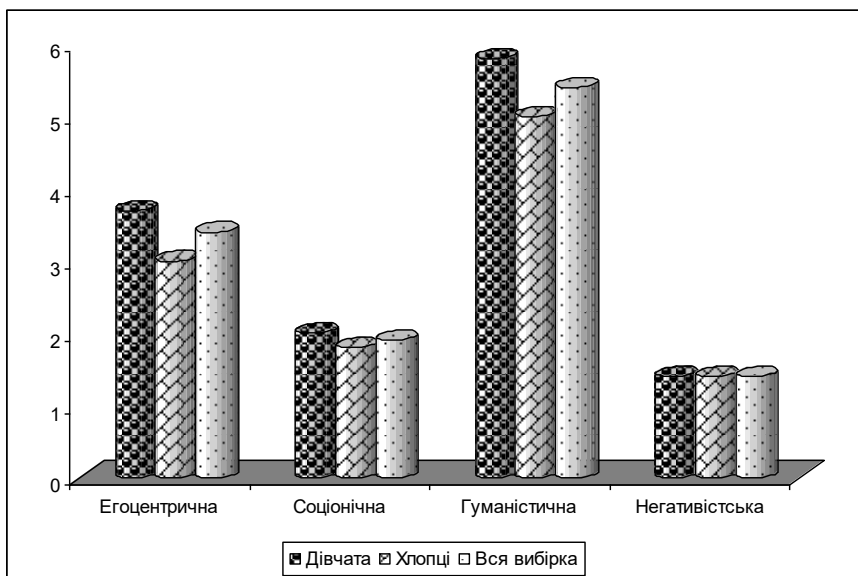

Рис. 7. Спрямованість особи випробовуваних підлітків

Застосування коефіцієнта рангової кореляції за Спірменом дозволило встановити деякі зв'язки між різними змінними. Достовірно встановлено (на 5%-му рівні значущості), що рівень емпатії пов'язаний з рівнем етичного розвитку досліджуваних (за методикою С. Б. Борисенко), причому ця кореляція має позитивне значення ($r_s=0,36$). Тобто при підвищенні рівня етичного розвитку (яке є складовою частиною когнітивного компоненту) імовірно підвищуватиметься і рівень емпатії людини. У нашому дослідженні підтвердився зв'язок між емпатією та емоційною ідентифікацією за методикою (С. Б. Борисенко) ($r_s=0,39$, при $p=0,05$). Отже, ми маємо право вважати емоційну ідентифікацію одним з головних механізмів здійснення емпатійного процесу. При чому, шкали ідентифікація в емпатії (за методикою В.В. Бойко) і емоційна ідентифікація (С. Б. Борисенко) мають помірну кореляцію ($r_s=0,38$, при $p=0,05$), отже вивчають один і той же феномен. Встановлена слабка кореляція між рівнем розвитку емпатії (методика І. М. Юсупова) і шкалою «особистісна рефлексія» (методика С. Б. Борисенко) ($r_s=0,26$), зв'язок між цими

параметрами недостовірний. Не було виявлено зв'язку між рівнем емпатії (за методикою І. М. Юсупова) і спрямованістю особистості підлітків. Дуже слабка кореляція виявлена за всіма 4-ма шкалами (егоцентрична спрямованість особистості: $r_s=-0,1$; соціоцентрична спрямованість особистості: $r_s=0,24$ гуманістична спрямованість особистості: $r_s=0,19$ негативістська спрямованість особистості: $r_s=0,03$).

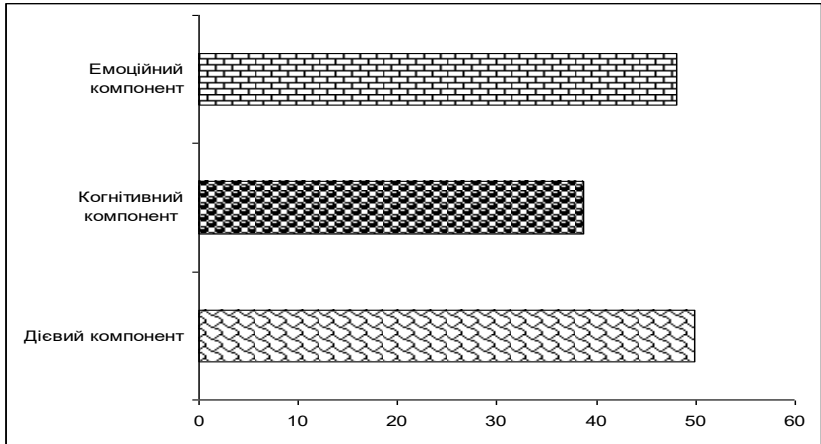

Рис. 8. Рівень розвитку у досліджуваних-підлітків окремих компонентів структури емпатії (середні значення у %)

Відсутній зв'язок і між рівнем емпатії та шкалою «спрямованість на інших» за методикою С.Б. Борисенко ($r_s=0,28$). Тоді як знайдений зв'язок між шкалами «гуманістична спрямованість» (методика І. Д. Єгоричевої) і «спрямованість на інших людей» (методика С. Б. Борисенко) ($r_s=0,44$ – помірна кореляція, зв'язок достовірний; при $p=0,01$). Це свідчить, що обидві ці шкали вивчають взаємопов'язані явища. Такі результати засвідчують, що розвиток емпатії у підлітків не пов'язаний з формуванням у них певного типу особистісної спрямованості, навіть гуманістичної. Очевидно спрямованість особистості та рівень розвитку емпатійних дій, знаходяться на різних рівнях функціонування людської особистості і за їх розвиток відповідають різні механізми. Знайдений зв'язок між рівнем емпатії (методика І. М. Юсупова) і наступними шкалами Опитувальника міжособистісних відносин (В. Шутца, Л. О. Рукавішнікова). Позитивна кореляція встановлена з потребою у включенні (рівень емпатії і $Iw - r_s=0,38$; рівень емпатії і $Iw - r_s=0,4$; при $p=0,05$), іншими

словами людина буде частіше емоційно відгукуватися на переживання інших, якщо вона шукає з ними контактів і не уникає людей, не перешкоджає тому, щоб з нею знайомилися або спілкувалися. Крім цього достовірний зв'язок виявлений між емпатією і прагненням людей встановлювати близькі відносини (Ae) ($r_s = 0,34$, при $p = 0,05$). Це факт підтверджує наші міркування, що високий рівень розвитку емпатії характерний, коли підліток відгукується на переживання широкого кола об'єктів емпатії. Результати, одержані за допомогою різних методик були стандартизовані, і переведені в єдину шкалу (%). Це дозволило зіставити одержані дані (Рис. 8 і 9). Таким чином, у досліджуваних підлітків найбільш розвинена емпатія у сфері Я – інші (62%) і обмежена переживаннями досить близьких людей (батьків, дітей); достатньо високий розвиток має співчуття до свого власного світу переживань, прийняття і емоційна чуйність стосовно себе (емпатія у сфері «Я - сам» = 51,8%).

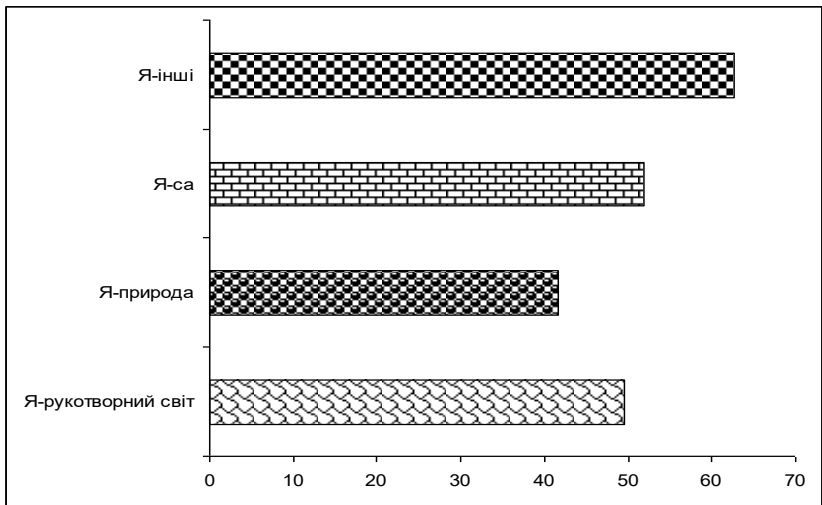

Рис. 9. Кількість проявів емпатії у підлітків у вказаних емоційних сферах (середні значення у %)

Досліджуваних-підлітків не достатньо цікавлять переживання незнайомих, людей літнього віку. Найбільші труднощі в емпатійному процесі у них викликають емоції тварин (емпатія у сфері «Я-природа» дорівнює 41,6%). Їм важко зрозуміти героїв з «придуманими» почуттями (емпатія у сфері «Я-рукотворний світ» дорівнює 49,5%) і, оскільки це високий рівень розвитку уяви,

то вимагає великих затрат енергії і високої активності практично всіх сфер психічної діяльності людини. Аналіз розвитку компонентів емпатії дозволив виявити факт низької представленості в емпатійних діях підлітків когнітивної складової (38,7%), що свідчить про недостатній ступінь усвідомленості цих дій.

Отже, емпіричне дослідження розвитку емпатії у підлітків підтвердило початкові теоретичні передумови: досліджувані-підлітки мають рівень розвитку емпатійних дій, характерний для більшості людей (це твердження ґрунтується на даних, одержаних за методикою І. М. Юсупова), отже їх можна називати «співмірними» з дорослими за цим параметром. Підліткова емпатія (у досліджуваній групі) має низку особливостей: нестійкість (емпатійна чуйність виявляється на переживання обмеженого числа «об'єктів» емпатії); орієнтація на інших, на поведінку і реакції оточуючих; недостатній розвиток когнітивного компоненту.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Оволодіння емпатією підлітками як комплексом специфічних психічних дій, спрямованих на надання допомоги іншій людині знаходиться на перцептивному рівні розвитку, що характеризує часткову реалізацію емпатійного процесу, найчастіше випадає ланка сприяння, іноді співчуття. Досліджувані підлітки не здатні планомірно реалізувати емпатійний процес, відчувають труднощі на тому чи іншому етапі його здійснення. Перцептивний рівень розвитку емпатії характеризується нестійкістю емпатійної чуйності. Можливо досліджувані підлітки обмежують свою активність певним колом осіб. Прояв емпатії пов'язаний у них з орієнтацією на соціальні норми, на соціальне схвалення. В ході дослідження встановлено, що у досліджуваних підлітків всі три компоненти емпатійної здатності мають середній рівень розвитку (найменший розвиток має когнітивний компонент).

Література

1. Слєбодчикєв В.И., Исєєв Е.И. Психология человека: Введение в психологию субъективности: Учеб. пособие для вузов. – М., 1995. – 384 с.

Referenses

1. Slobodchikov V.I., Isaev E.I. Psihologiya cheloveka: Vvedenie v psihologiyu sub"ektivnosti: Ucheb. posobie dlya vuzov. – M., 1995. – 384 s.

Piletsky V.S.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT EMPATHY IN ADOLESCENTS

The article considers empathy as a specific mental activity. The object of empathy are the experiences of another person, the subject - the ways in which you can ensure the well-being of another person. The motivating need that drives the process of empathy is the need for the well-being of another person. Empathic actions are aimed at helping another person who in an empathogenic situation is a carrier of distress (grief, sadness). Thus, the result of empathy for its subject is the experience of well-being. The author determines the levels of mastery of empathic actions: objective, perceptual, semantic. The level of development of empathic actions is determined by the following criteria: the degree of awareness, development and differentiation of actions; completeness of realization of empathic process; resilience (empathic sensitivity to different "objects"); the degree of development of emotional, cognitive and behavioral components. The empirical study allowed the author to conclude that the acquisition of empathy by adolescents is at the perceptual level of development, which characterizes the partial implementation of the empathic process and often drops the link of assistance, sometimes compassion. The studied adolescents are not able to systematically implement the empathic process, experience difficulties at one stage or another of its implementation. The perceptual level of empathy is characterized by instability of empathic sensitivity. Manifestation of empathy is associated with their focus on social norms, on social approval. The study found that in the studied adolescents, all three components of empathic ability have an average level of development (the least development has a cognitive component).

Key words: *empathy, adolescents, empathic actions, empirical research, components of empathy.*

Пілецький Віктор Сидорович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

СПЕЦИФІКА ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ORCID 0000-0002-1656-4711

Стаття присвячена теоретико-методологічному розгляду дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці. Акцентується увага на їх впливі на успішну адаптацію дитини у початкових класах. У статті зроблено аналіз взаємозалежності характеру взаємодії з дитиною у сім'ї та її успішної інтеграції у новій соціальній ролі – школяра. Визначено характерні особливості ефективних дитячо-батьківських відносин (характер емоційного зв'язку, мотиви виховання і батьківства, ступінь залученості батьків та дитини у взаємовідносини, стиль взаємодії, спосіб вирішення конфліктних ситуацій, підтримка автономії дитини, соціальний контроль). Розглянуто параметри дитячо-батьківських відносин, які впливають на успішність психічного розвитку та процесу соціалізації дитини. Описано інтегративні показники дитячо-батьківських відносин. Перераховано типи сімейних взаємин, що формуються на основі чотирьох різних тактик виховання. Проаналізовано критерії батьківських відносин та їх вплив на дитину. Зазначено ґрунтовні принципи взаємодії батьків з дитиною для успішного її становлення як особистості. Зроблено акцент на основних завданнях батьків, що сприятимуть легкій адаптації дитини у новій ролі школяра.

Ключові слова: *дитячо-батьківські відносини, становлення особистості, адаптація дитини, молодший шкільний вік, виховання, сімейні взаємини.*

Постановка проблеми. Основними рисами адаптованого першокласника є позитивне ставлення до школи, вміння входити у контакт з дорослими і однолітками та підтримувати його, адекватне сприйняття шкільних вимог, легке засвоєння навчального матеріалу, прояв самостійності і творчості при виконанні навчальних та інших доручень. Труднощі, що виникають у молодших школярів в процесі адаптації, можуть призвести до найбільш несприятливої її форми - дезадаптації. Саме тому так важлива успішна інтеграція дитини у нову соціальну роль, яка багато в чому залежить від гармонійних взаємовідносин батьків та молодшого школяра.

З початком відвідування дитиною школи відбуваються зміни у її взаєминах з оточуючими людьми, причому досить істотні. Перш за все, значно збільшується час, що відводиться на спілкування. Тепер більшу частину дня діти проводять в контактах з оточуючими людьми: батьками, вчителями, іншими дітьми.

На старанність, дисциплінованість молодшого школяра, прийняття ним правил шкільного життя, успішність або неуспішність у навчанні впливає вся система дитячо-батьківських відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив взаємин у родині на формування особистості дитини вивчали з давніх часів. Ця тематика зустрічається у роботах Платона, Аристотеля, Ж.-Ж. Руссо. Вони відводили сім'ї провідну роль у вихованні дитини і становленні її як особистості. Такі дослідники, як І.М. Балинський, А.І. Захаров, І.А. Сихорський акцентували свою увагу на тому, що сім'я може виступати в якості позитивного чи негативного фактора у вихованні дитини. Також вагоме місце у наукових працях М.І. Бешкетників, Д.Н. Добрович, Н.У Бондаренко, В.Я. Титаренко відведено вивченню особливостей формування особистості дитини.

Мета статті – теоретично обґрунтувати місце дитячо-батьківських відносин у період адаптації дитини в новій соціальній ролі школяра.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Свобода дошкільного дитинства змінюється залежністю і підпорядкуванням новим правилам життя. Батьки починають по-новому контролювати дитину у зв'язку з необхідністю вчитися в школі, виконувати домашні завдання, суворо організувати режим дня. Жорсткість вимог до дитини, навіть в самій доброзичливій формі, покладає на неї відповідальність за саму себе. Необхідність навчитися утримуватись від ситуативних імпульсивних бажань та заклик до обов'язкової самоорганізації створюють спочатку у дитини почуття самотності, відчуженості себе від батьків - адже вона повинна нести відповідальність за своє нове життя і сама організувати його. Починається важкий період випробування дитини не тільки необхідністю ходити в школу, бути дисциплінованою (правильно поводитися в класі, бути уважною до ходу уроку, до розумових операцій, які треба здійснювати при виконанні завдань вчителя та ін.), але і необхідністю організації свого дня вдома, в родині.

В даний віковий період дитячо-батьківські відносини набувають деяких нюансів.

Успіхи дитини в освоєнні норм життя в нових умовах формують у неї потреби у визнанні не тільки в колишніх формах відносин, але і в навчальній діяльності. Характер адаптації до умов життя в молодшому шкільному віці і

ставлення до дитини з боку батьків визначають стан і розвиток її відчуття особистості.

В умовах чутливої до зміни соціального статусу дитини сім'ї дитина знаходить нове місце і всередині дитячо-батьківських відносин: вона - учень, вона - відповідальна людина, з нею радяться, з нею рахуються. Ціннісне ставлення до дитини з високою рефлексією і відповідальністю за неї - найбільш ефективний стиль дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці. Тут дитині висловлюють любов і доброзичливість, з нею грають і розмовляють на цікаві їй теми. При цьому її «не саджають собі на голову», а пропонують рахуватися з іншими. Вона знає, що таке «треба», і вміє дисциплінувати себе. У такій сім'ї росте повноцінна людина з почуттям власної гідності і відповідальності за близьких. У школі дитина з такої сім'ї швидко вчиться самостійності, вона вміє будувати відносини з однокласниками, зберігаючи почуття власної гідності і знає, що таке дисципліна.

Незацікавленість батьків розвитком та внутрішнім життям молодшого школяра робить його самотнім, нещасним. Згодом у нього виникає відчужене ставлення до людей або агресивність. У школі дитина з подібної сім'ї невпевнена у собі, невротична, вона відчуває труднощі у взаєминах з однолітками.

Дитячо-батьківські відносини складають найважливішу підсистему відносин сім'ї, як цілісної системи, і можуть розглядатися як безперервні, тривалі і опосередковані віковими особливостями дитини і батьків відносини. Дитячо-батьківські відносини як найважливіша детермінанта психічного розвитку та процесу соціалізації дитини можуть бути визначені наступними параметрами:

- характер емоційного зв'язку: з боку батьків - емоційне прийняття дитини (батьківська любов), з боку дитини - прихильність і емоційне ставлення до батьків. Особливістю дитячо-батьківських відносин у порівнянні з іншими видами міжособистісних відносин є їх висока значимість для обох сторін:
- мотиви виховання і батьківства;
- ступінь залученості батьків і дитини в дитячо-батьківські відносини; задоволення потреб дитини, турбота і увага до неї з боку батьків;
- стиль спілкування і взаємодії з дитиною, особливості прояву батьківського лідерства;
- спосіб вирішення проблемних і конфліктних ситуацій;
- підтримка автономії дитини;
- соціальний контроль: вимоги і заборони, їх зміст і кількість; спосіб контролю; санкції (заохочення і підкріплення); батьківський

моніторинг; ступінь стійкості і послідовності (суперечливості) її сімейного виховання [3, 45].

Інтегративні показники дитячо-батьківських відносин:

- батьківська позиція, яка визначається характером емоційного прийняття дитини, мотивами і цінностями виховання, постаттю дитини, постаттю себе як батьків, моделями рольової батьківської поведінки, ступенем задоволеності батьківством;

- тип сімейного виховання, який визначається параметрами емоційних відносин, стилем спілкування і взаємодії, ступенем задоволення потреб дитини, особливостями батьківського контролю; ступенем послідовності в його реалізації.

Сім'я може виступати в якості як позитивного, так і негативного фактора виховання. Позитивний вплив на особистість дитини полягає в тому, що ніхто, крім найближчих для нього в сім'ї людей - матері, батька, бабусі, дідусі, брата, сестри, не відноситься до дитини краще, не любить її так і не піклується стільки про неї. І разом з тим ніякий інший соціальний інститут не може потенційно нанести стільки шкоди у вихованні дітей, скільки може зробити родина.

Сім'я - це особливий колектив, який відіграє у вихованні основну, довгострокову і найважливішу роль. У кожній родині об'єктивно складається певна, далеко не завжди усвідомлена нею система виховання. Тут мається на увазі і розуміння цілей виховання, і формулювання його завдань, і більш-менш цілеспрямоване застосування методів і прийомів виховання, врахування того, що можна і чого не можна допустити у відношенні дитини. Можуть бути виділені 4 тактики виховання в сім'ї і відповідають їм 4 типи сімейних взаємин, що є передумовою і результатом їх виникнення: диктат, опіка, «невтручання» і співпрацю.

У дослідженнях А.Я. Варга та В.В. Столін виокремлюють такі критерії батьківських відносин:

1) «Прийняття - відкидання»

Прийняття характеризується повагою до індивідуальності дитини. Батьки виражають схильність до такої дитини, як вона є.

Відкидання супроводжується відчуттям злості, досади, роздратування на дитину з боку батьків. Вони сприймають свою дитину поганою, непридатною, не довіряють їй та не поважають її.

2) «Кооперація»

Члени сім'ї цікавляться справами і планами дитини, їй намагаються в усьому допомогти. При цьому батьки високо оцінюють інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчувають почуття гордості за неї.

3) «Симбіоз»

За такої моделі відсутня самостійність дитини. Весь час батьки відчувають тривогу за дитину, вона здається їм маленькою і беззахисною.

4) «Авторитарна гіперсоціалізація»

Батьки вимагають від дитини беззастережної слухняності і дисципліни. Вони в усьому нав'язують їй свою волю, а дитина чинить інакше - суворо карають її. Такі батьки вимагають соціального успіху дитини.

5) «Маленький невдаха»

Батьки приписують дитині особисту і соціальну неспроможність, інфантилізують її. У будь-якому віці вони представляють дитину непристосованою, відкритою до дурних впливів. Дорослі намагається відгородити дитину від всіх труднощів життя і при цьому строго контролюють її дії [2].

В дослідженнях М.І. Лисіної зазначається, що молодший школяр бачить себе очима близьких дорослих, які виховують його. Якщо оцінки й очікування в родині не відповідають віковим і індивідуальним особливостям дитини, його уявлення про себе стають викривленими [5].

Отже, взаємовідносини у сім'ї повинні ґрунтуватися на визначених принципах:

- гуманність і милосердя до зростаючої людини;
- залучення дитини у життєдіяльність сім'ї як її рівноправного учасника;
- відкритість і довірливі відносини з дитиною;
- оптимістичність взаємин у сім'ї;
- послідовність у вимогах (не вимагати неможливого);
- надання посильної допомоги дитині, готовність відповідати на питання

[6].

Дотримання цих принципів дозволяє сформувати такі якості особистості, що допоможуть гідно перебороти труднощі і перешкоди на життєвому шляху і цілому. А виконання батьками наведених нижче завдань дозволить успішно адаптуватися молодшому школяру до нової соціальної ролі:

- ввести у сферу життя дитини, пов'язану зі школою, чіткі норми та домовленості;
- виявляти ширий інтерес до змісту шкільних правил та особливостей їх виконання;
- надати підготовці до наступного навчального дня статусу ритуалу;
- виявляти повагу до вчителя, «не ревновати» до нього дитину; не знецінювати його слова у власних очах дитини; стримувати невдоволення з приводу недосконалості вчителів та шкільних програм;

- з розумінням ставитися до проявів конформізму, що виражається словами «Так треба, нам так сказали!», які пов'язані саме з особливою цінністю правил і норм нового школяра;

- не робити домашні завдання замість дитини, але й не вимагати спочатку повної самостійності та відповідальності;

- охоче вислуховувати те, чим дитина хоче поділитися; уважно ставитися до непорозумінь у стосунках із однокласниками; обговорювати і підказувати варіанти реагування на жарти, образи, конфлікти;

- приділити пильну увагу питанням, які звучать після повернення додому. За допомогою таких питань: «Що нового ти сьогодні дізнався? Чому навчився? Що особливо сподобалося під час уроків? З чим найважче було впоратися?» (цінності пізнання, розвитку, подолання); «Яку оцінку отримав? Тебе сьогодні не лаяли? А хто ще в класі отримав п'ятірку? (Оцінка, престиж); Що давали на сніданок? (Побутові умови) [7].

Висновки. Таким чином, батьківська позиція характеризується певним стилем поведінки, що реалізуються у взаємодії з дитиною. Параметрами її є динамічність, ригідність, прогностичність. Динамічність визначає здатність батьків не використовувати різні дисциплінарні методи, системи заборон. У разі ригідності можливості адаптації виховної системи до конкретних умов і ситуацій виявляються обмежені. Прогностичність характеризує уміння батьків передбачати в методах виховання, майбутні вікові зміни дитини, здатність до екстраполяції та прогнозування розвитку дитини. У період молодшого шкільного віку важливо уникати зайвої центрованості сім'ї лише на шкільному аспекті життя дитини, Батьки не повинні зводити своє ставлення до неї з погляду успіхів у навчанні. В цей час необхідно не пред'являти завищених вимог, не чекати швидких результатів та завжди зберігати та підтримувати почуття безумовної любові та прийняття.

Література

1. Басина Т. А. Особенности психологического сопровождения педагогов на этапе адаптации первоклассников к школе: автореф. дис. псих. наук. М., 2010. 32 с.

2. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. СПб: Изд-во «Речь», 2000. 440 с.

3. Желтов В.В. Психолого-педагогическая адаптация первоклассников. Вестник института психологии и педагогики: Выпуск 3. «Студент и научно-технический прогресс» / Под общей ред. С.А. Репина. Челябинск: Изд-во «Урал ЛТД», 2004. 81 с.

4. Истратова О. Н., Эксакусто, Т.В. Справочник психолога начальной школы. Ростов н/Д: Феникс, 2010. 510 с.

5. Лисина М. И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками. «Вопросы психологии», 1982, № 4, С. 18–35.

6. Немов Р.С. Психология. Учеб. для студентов высш. пед. учеб.заведений. В 3 кн. Кн. 1. Общая основа психологии. 2-е изд. М.: Просвещение: Владос, 1995. 576 с.

7. Сулова Т. Ф. Психология семьи с основами семейного консультирования : учебник и практикум для академического бакалавриата. М.: Издательство Юрайт, 2016. 343 с.

References

1. Basina T.A. (2010). Osobnosti psihologicheskogo soprovozhdeniya pedagogov na etape adaptacii pervoklassnikov k shkole: avtoref.dis. psih. nauk [Features of psychological support of teachers at the stage of adaptation of first-graders to school: abstract of the dissertation on psychological sciences]. M. 32p. [in Russian]

2. Bodalev A.A., Stolin V.V. (2000). Obshchaya psihodiagnostika. [General psychodiagnostics]. St. Petersburg. «Rech'» [in Russian]

3. Zheltov V.V. (2004). Psihologo-pedagogicheskaya adaptaciya pervoklassnikov [Psychological and pedagogical adaptation of first-graders]. Vestnik instituta psihologii i pedagogiki – Bulletin of the Institute of Psychology and Pedagogy. Issue 3 – «Student i nauchno-tehnicheskij progress» ["Student and scientific and technological progress"]. Chelyabinsk. Ural LTD. [in Russian]

4. Istratova O. N., Eksakusto, T.V. (2010). Spravochnik psihologa nachal'noj shkoly [Primary School Psychologist's Guide]. Rostov-on-Don. Feniks. [in Russian]

5. Lisina M. I. (1982) Razvitie poznavatel'noj aktivnosti detej v hode obshcheniya so vzroslymi i sverstnikami [Development of cognitive activity of children in the course of communication with adults and peers]. Voprosy psihologii [Psychology issues]. 4, 18-35. [in Russian]

6. Nemov P.C. (1995). Psihologiya. Uchebnik dlya studentov vysshih pedagogicheskikh uchebnyh zavedenij [Psychology. Textbook for students of higher pedagogical educational institutions]. Book 1: Obshchaya osnova psihologii [General basis of psychology]. 2nd edition. M. Prosveshchenie: Vlados. [in Russian]

7. Suslova, T. F. (2016). Psihologiya sem'i s osnovami semejnogo konsul'tirovaniya : uchebnik i praktikum dlya akademicheskogo bakalavriata [Family Psychology with the Basics of Family Counseling: Textbook and Workshop for Academic Bachelor's Degree]. M. Yurajt. [in Russian]

Rukavysnykova S.V.

SPECIFICITY OF CHILD-PARENT RELATIONS IN PRIMARY SCHOOL AGE

The article is devoted to the theoretical and methodological consideration of child-parent relations in primary school age. Attention is focused on their impact on the successful adaptation of the child in primary school. The article analyzes the interdependence of the nature of interaction with the child in the family and its successful integration into a new social role - the schoolchild. Characteristic features of effective child-parent relations (the nature of emotional connection, motives of upbringing and parenthood, the degree of involvement of parents and children in the relationship, style of interaction, method of resolving conflicts, maintaining the child's autonomy, social control) are defined in the article. The parameters of child-parent relations, which affect the success of mental development and the process of socialization of the child are considered. Integrative indicators of child-parent relations are described. The types of family relationships formed on the basis of four different tactics of upbringing are listed. The criteria of parental relations and their influence on the child are analyzed. The thorough principles of interaction of parents with the child for its successful formation as the person are specified. Emphasis is placed on the main tasks of parents, which will facilitate the easy adaptation of the child to the new role of schoolchild.

Key words: *child-parent relations, personality formation, child adaptation, primary school age, upbringing, family relations.*

Рукавишникова Світлана Василівна – магістрант кафедри практичної психології та соціальної роботи спеціальності 053 Психологія Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ТА ТЕХНОЛОГІЯ ПРОЕКТУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ОСОБИСТОСТІ

ORCID: [0000-0002-7702-9026](https://orcid.org/0000-0002-7702-9026)

У статті розкрито етнопсихологічні умови та технологія проектування майбутнього особистості. Проблема життєвого шляху представлена у різних підходах: еволюційно-генетичному, соціально-психологічному, культурно-історичному, діяльнісному, сценарному, особистісно-міфологічному. Найменш презентовано позиції етнопсихологічного аналізу, що потребує особливого методологічного інструментарію. Поляризація суспільства як чинник впливу на вибір життєвого шляху особистості може бути обумовлена проживанням попередніх поколінь в іншій культурі та цивілізації, пережиті в цих цивілізаціях події, що за логікою «вимушеного повторення» спонукають до протилежно спрямованих векторів (прагнень) інтеграції і конфліктів. Крім того чинник вибору особистістю життєвого шляху прихований у суперечностях архетипних образів, програм групового несвідомого, що виявляються в реалізації полярно протилежних життєвих зразків. У народних звичаях, традиціях присутні техніки проектування життєвого шляху особистості, що формують готовність до переходу «в інший світ». На основі теоретичного аналізу побудовано етнопсихологічну концепцію життєвого шляху особистості, що дозволяє тлумачити особистість як систему ієрархічних взаємин декількох поколінь, у процесі яких разом з потенціалом розвитку та зростання передаються нащадкам пережиті колективні та індивідуальні травми. Вони спонукають особистість до застосування таких стратегій виходу із пережитих подій: стратегія повторення життєвих труднощів, повернення до минулого; стратегія компенсації пережитих життєвих травм («потенційних ям») більш високим соціальним статусом, матеріальними цінностями; стратегія «відігрування» на інших» (вимищення); стратегія «жити з травмою», її трансгенерація, замовчування. Розкрито індивідуальну динаміку змін особистісних характеристик в процесі проектування життєвого шляху в різних вікових групах. Квантування часу життя (виділення проміжків часу на заплановані події) виявило, що у групі людей похилого віку більш стабільне життя (порівняно зі студентами), лінія життя має менше перепадів емоційного стану, їх життя (незважаючи на травмуючі події) більш різнобарвне, насичене також і позитивними подіями, домінує позитивне бачення перспективи, адекватні

домагання. Їх лінія життя має більш символізовану глибину виразу пережитих травм, зображується невербально і виражається в словах. У студентів пережиті події заперечуються і подаються тільки на поверхневому вербальному рівні. Поглиблений контакт з молодими респондентами дав змогу виявити соціально травмувальні об'єкти, виражені у вигляді образів-символів, що підтверджує концепцію міжпоколінної передачі інтроектіваних в минулому соціальних травм.

Ключові слова: етнопсихологічні умови, технологія проектування майбутнього особистості життєвий шлях, варіанти життя, життєвий сценарій.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження поставленої проблеми обумовлена: по-перше, необхідністю вдосконалення методів психотерапевтичної роботи в нових соціокультурних умовах, що пов'язано з нецілісним, поляризованим сприйняттям дійсності, слабкістю особистісного «Я», численними нездійсненими бажаннями, психотравмами минулого життя, що утруднюють вибір особистістю свого життєвого шляху; по-друге, вибірковістю, фрагментарністю сприймання дійсності, що може призводити до втрати з нею реального контакту; по-третє, втратою глибинного зв'язку особистості з етнокультурними архетипами, представленими у віруваннях, народних традиціях, звичаях, ритуалах, обрядах, фольклорі, які були основою інтеграції груп різного типу і суспільства загалом та визначали трансгенерацію культурних практик проектування життєвого шляху.

Констатовано, що вивчення часового виміру поведінки особи у групі є евристичним, оскільки неминуче ставить проблему цінності і мети життя в контексті пізнання «етнічної спільноти в просторово-часовому континуумі» (М. Слюсаревський, І. Кривоніс). Кожна людина прагне зрозуміти своє призначення. Існування потреби у наповненні життя сенсом, суб'єктивно значущими подіями індивідуального життєвого шляху та важливість «психологічного прориву» в майбутнє через символічне проживання перспективи ведуть до формування сильної, впевненої у своєму виборі особистості, здатної долати перепони, брати на себе відповідальність і змінювати обставини. Це зумовило науково-практичну необхідність розроблення релевантної технології цілісного проектування життєвих подій. Ключова ідея цієї технології полягає у розумінні особистості як суб'єкта свого життя, котрий вчиняє за принципом «тут, тепер і вперед» (що відповідає вісі перебігу часу – від теперішнього до майбутнього). При цьому відбувається актуалізація ціннісної сфери (розмежування цінностей умовних, захисних та

реальних, розвивальних), узгодження родових, архетипних тенденцій та індивідуальних траєкторій саморозвитку [1-3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям дослідження соціально-психологічних засад проектування життєвого шляху особистості виступає культурно-історична теорія Л. Виготського, в якій сформульовано соціокультурну зумовленість розвитку вищих психічних функцій, у тому числі прогнозування уявлень майбутнього, та гештальт-теорія, яка розкриває екзистенційні аспекти життя особистості (К. Левін, Ф. Перлз, В. Франкл, І. Польстер, М. Польстер, Н. Долгополов, С. Гінгер, Ж. Робін). У роботах цих авторів особлива увага приділяється «психологічному полю», зв'язку «фігури і фону» як актуальної потреби суб'єкта. Зазначимо, що екзистенційні аспекти життя особистості актуалізовано у психодрамі Я. Морено як постановці сцен майбутнього, у клієнт-центрованій терапії К. Роджерса, в якій представлено умови розгортання Я-концепції, у дослідженнях Б. Зейгарник феномену незавершених дій.

З'ясовано, що глибоке теоретичне й емпіричне обґрунтування поняття життєвого шляху здійснили С. Рубінштейн, Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Н. Логінова, І. Кон, В. Роменець, Ф. Василюк та ін. Постановка проблеми дослідження життєвого шляху належить П. Жане, Ш. Бюлер, Л. Сохань, Т. Титаренко. Для експериментального вивчення життєвого шляху використовується низка методик: психобіографічний метод З. Фрейда, каузометрія Є. Головахи, О. Кроніка, психосемантика О. Артем'євої, В. Петренка, О. Шмельова.

Показано, що на особливу увагу заслуговують футуропрактика Н. Долгополова, концепти рольової самореалізації особистості П. Горностає, життєвих домагань і життєтворення Т. Титаренко, соціальної психіки та фрактальної психології О. Донченко, розвитку особистості як активного суб'єкта життєдіяльності В. Татенка, особливостей національної ідентичності І. Данилюка та умов її становлення В. Васютинського, концепції базисних та ситуативних захисних механізмів, позитивної дезінтеграції психіки, її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку Т. Яценко, аксіопсихології особистості З. Карпенко, психології сім'ї та родинного виховання В. Сатір, В. Вознесенської, О. Голубевої, З. Кісарчук та ін.

Мета статті – визначити етнопсихологічні умови та технологія проектування майбутнього особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Етнопсихологічна концепція проектування життєвого шляху базується на аналізі народних технік проектування майбутніх подій, які спрямовані на освоєння особистістю нових життєвих ролей (освоєння професії, створення сім'ї та пов'язаними з цими процесами віковими ініціаціями), прийняття перехідних між

життям та смертю станів особистості, а також на вивільнення затиснутих почуттів, що позитивно впливає на становлення цілісності особистості та малої групи, до якої вона належить, а в цілому на зріле сприйняття всіх етапів життя та його завершення. У народних практиках спостерігається зв'язок психодраматичних дій учасників цих практик з певними життєвими етапами та їх очікуваною результативністю: щасливого материнства, отримання врожаю та доходу, згуртованості родини, подолання страху можливих сімейних втрат тощо. Отже, за допомогою такої психотерапії людина мала можливість: відреагувати травму; відчувати цілісність, інтегруватись з зовнішнім світом і собою; актуалізувати образ майбутнього.

Показано, що багатовекторність поняття «життєвий шлях» вимагає врахування типу соціальної системи, її географічного розташування, імпліцитних сенсів історичних подій, поворотних пунктів біографій, ініціацій, соціальних ритуалів, на фоні яких розгортається життєвий шлях особистості, закарбовуються емоційні сліди пережитих подій.

Констатовано, що українська спільнота розташована між різними культурами, з різними архетипними принципами ієрархічності взаємин: на Сході акцентується увага на чоловічому началі (Батько – Бог, Дух всього), а Захід більше тяжіє до архетипу Матері, богині Європи (А. Аарейлайд-Гарт, П. Штомпка). Існування цих двох центрів інтеграції, феномен подвійності вірувань українців (В. Ломовик, М. Іларіон), особливості мови є причинами архетипного страху нації (О. Чабан, В. Васютинський), втрати символів віри (В. Супруненко). Складні та суперечливі соціальні умови визначають відповідні стратегії життя (К. Альбуханова-Славська, Л. Анциферова, Н. Логінова, К. Юнг).

Дослідження народної творчості, обрядовості та вірувань українців дало підстави визначити, що для них характерна надзвичайна цінність сім'ї, роду, які були чи не єдиним засобом самозбереження та національної самоідентифікації. Характерна для язичницького світосприймання родова свідомість обмежує особистісний вибір життєвого шляху, що замінюється відданістю колективним цінностям як запорукою виживання. Це актуалізує потребу у пошуку стратегій виходу з батьківських програм-інтроектів з метою особистісного самовизначення людини.

З'ясовано, що у звичаях, обрядах, інсценізованих діях, іграх українського народу присутні практики, що розвивають та інтегрують особистість, проєктують її майбутнє, позаяк українська народна культура, крім естетичної та соціально-регулятивної функцій, виконує ще й психотерапевтичну функцію, сприяючи єднанню людей, зміцненню сили їх духу, посиленню потягу до життя. Зроблений огляд народних звичаїв, дійств вказує на те, що для

українців є природними «підходи догляду за душею», орієнтовані на певні дії (психодрама), та цілісного розуміння особистості, її актуальних потреб – «фігури» разом з її оточенням – «фоном» (гештальт-підхід), що допомагає долати злиття між живим і неживим, знаходити межу між «Я» та «не-Я».

Показано, що між колективними уявленнями, родовою свідомістю, особливостями української ментальності та способами проектування майбутнього особистістю існує зв'язок, про що свідчить аналіз культурно-історичної спадщини. Це дає відповідь на питання про те, як виживав український народ в несприятливих умовах упродовж століть, не маючи спеціально підготовлених психотерапевтів, головним чином перевтілюючись в різноманітні образи-ролі (Сіач, Козак, Герой та ін.), які представлені в колективному несвідомому, розвиваючи свою уяву. Колективні символічні практики українців розвивали уяву та власне проектували майбутнє; тобто в природних для українця культурних форма буття були закладені стратегії виживання та підтримування зв'язку поколінь.

Проаналізувавши результати емпіричного дослідження динаміки ставлення особистості до себе та до групи, а також існуючі стереотипи в сприйманні, можливо виділити соціально-психологічні чинники проектування життєвого шляху особистістю.

Першим чинником є поляризація, обумовлена проживанням попередніх поколінь в іншій культурі та цивілізації. Пережиті в цій цивілізації події спонукають до «вимушеного повторення», бажання бути знову в цій більш розвиненій системі взаємин.

Другий чинник пов'язаний із більшою довірою жіночому образу порівняно з чоловічим. Оскільки простежувався травмуючий досвід взаємодії переважно з чоловіками, то це спонукало до встановлення на несвідомому рівні більш довірчих стосунків представників обох статей із жінками, аніж з чоловіками, а на символічному рівні – до пошуку захисту в Діві Марії, Божої Матері.

Третій чинник – ідентифікація особистості з героями, особливо з тими, що загинули, як і багато їх рідних. Цей варіант життя як отождення себе з загиблими героями, відомими особистостями все частіше вибирають молоді люди, які не мають можливості відреагувати, висловити свої почуття та переживання з приводу своїх ідеалів та референтних особистостей.

Четвертий чинник – суперечності архетипних образів і сценаріїв групового несвідомого, що виявляються в реалізації полярно протилежних життєвих зразків.

Дослідження проектування життєвого шляху дозволило виявити такі різновиди психологічного поля актуальних потреб з проектування майбутнього:

1) фантазійне, сенс якого в протиставленні свого життя реальності та символічному задоволенні потреб в уяві і сновидіннях; 2) життя для інших (спрямоване на очікування оточуючих), 3) антимайбутнє – наслідування негативних програм дитинства, бажання робити «на зло» комусь – основний мотив життя; 4) реальне майбутнє, яке відповідає дійсним потребам людини. Кожне з суб'єктивних полів майбутнього породжує певні варіанти життєвих шляхів, описаних та проаналізованих у цьому розділі.

У процесі проективного малювання та моделювання майбутнього дітьми та дорослими, на основі чотирьох показників – повторюваності життєвих подій, наявності цілеспрямованої діяльності, можливості продовження роду та часу життя нами виявлено вісім варіантів (типів) проектування життєвого шляху (дев'ятий – самореалізація, зрілість, баланс, прийняття світу – ідеальний варіант).

Наведено індикатори ефективності проектування особистістю майбутнього:

- необхідність вступати у психологічний контакт з іншими людьми та виходити з нього розвиває комунікативні здібності, сприяє освоєнню нових бажаних соціальних ролей, що розвиває систему взаємин особистості;

- необхідність постійно робити особистісний вибір: як жити і наскільки довго, які вчинки здійснити, що застосувати для зміцнення сили «Я» і здатності особистості до самореалізації. Графічне моделювання образу майбутнього з подальшим втіленням його в реальних діях знімає страх перед прийдешнім (психотерапевтичний ефект), слугує матеріалізованим «якорем» життєвих перспектив, сприяє більш свідомому, зрілому ставленню до життя;

- пошук нових сенсів і життєвих стратегій, що може попереджувати суїцид звільненням від фіксації на одному життєвому плані;

- розвиток здібності до цілепокладання і знаходження засобів досягнення мети ініціює процес перманентного смислопородження;

- продуктивне розв'язання соціальних та індивідуальних конфліктів.

Розроблена технологія містить сім основних компонентів: типи, форми, засоби, стратегії проектування, стратегії подолання травм, техніки, їх результативність і варіанти (психотипи) життєвого шляху. Результативність запропонованої технології проектування життєвого шляху особистості виявляється в знаходженні нового підходу до пізнання життя людини, прогнозування її життєвої перспективи.

Висновки. Проблема життєвого шляху представлена у різних підходах: еволюційно-генетичному, соціально-психологічному, культурно-історичному, діяльнісному, сценарному, особистісно-міфологічному. Найменш презентовано позиції етнопсихологічного аналізу, що потребує особливого методологічного

інструментарію. Поляризація суспільства як чинник впливу на вибір життєвого шляху особистості може бути обумовлена проживанням попередніх поколінь в іншій культурі та цивілізації, пережиті в цих цивілізаціях події, що за логікою «вимушеного повторення» спонукають до протилежно спрямованих векторів (прагнень) інтеграції і конфліктів. Крім того чинник вибору особистістю життєвого шляху прихований у суперечностях архетипних образів, програм групового несвідомого, що виявляються в реалізації полярно протилежних життєвих зразків. У народних звичаях, традиціях присутні техніки проектування життєвого шляху особистості, що формують готовність до переходу «в інший світ».

На основі теоретичного аналізу побудовано етнопсихологічну концепцію життєвого шляху особистості, що дозволяє тлумачити особистість як систему ієрархічних взаємин декількох поколінь, у процесі яких разом з потенціалом розвитку та зростання передаються нащадкам пережиті колективні та індивідуальні травми. Вони спонукають особистість до застосування таких стратегій виходу із пережитих подій: стратегія повторення життєвих труднощів, повернення до минулого; стратегія компенсації пережитих життєвих травм («потенційних ям») більш високим соціальним статусом, матеріальними цінностями; стратегія «відігрування» на інших» (вимищення); стратегія «жити з травмою», її трансгенерація, замовчування.

Розкрито індивідуальну динаміку змін особистісних характеристик в процесі проектування життєвого шляху в різних вікових групах. Квантування часу життя (виділення проміжків часу на заплановані події) виявило, що у групі людей похилого віку більш стабільне життя (порівняно зі студентами), лінія життя має менше перепадів емоційного стану, їх життя (незважаючи на травмуючі події) більш різнобарвне, насичене також і позитивними подіями, домінує позитивне бачення перспективи, адекватні домагання. Їх лінія життя має більш символізовану глибину виразу пережитих травм, зображується невербально і виражається в словах. У студентів пережиті події заперечуються і подаються тільки на поверхневому вербальному рівні. Поглиблений контакт з молодими респондентами дав змогу виявити соціально травмувальні об'єкти, виражені у вигляді образів-символів, що підтверджує концепцію міжпоколінної передачі інтроєктованих в минулому соціальних травм.

Література

1.Гейко Є.В. Соціально-психологічні особливості прояву цілісності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. № 2 (55). С. 156 – 166.

2. Комар Т.В. Соціально-психологічні засади особистісно-професійного становлення особистості: аксіологічний аспект. *Теоретичні та методичні аспекти соціальної діяльності: монографія* / відп. ред. Л.О. Данильчук, Л.І. Романовська. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2020. Т. 2. С. 134 – 175.

3. Piletska L., Popovych I., Kononenko O., Kononenko A. Research of the Relationship between Existential Anxiety and the Sense of Personality's Existence. *Revista Inclusiones*. 2020. Vol. 7 num Especial. P. 41 – 59.

References

1. Heiko Ye.V. Sotsialno-psykhologichni osoblyvosti proiavu tsilnosti osobystosti. [Socio-psychological features of the manifestation of the integrity of the individual]. *Teoretychni i prykladni problemy psykhologii ta sotsialnoi roboty: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2021. № 2 (55). S. 156 – 166. [in Ukrainian].

2. Komar T.V. Sotsialno-psykhologichni zasady osobystisno-profesiinoho stanovlennia osobystosti: aksiolohichnyi aspekt. [Socio-psychological principles of personal and professional development of personality: axiological aspect]. *Teoretychni ta metodychni aspekty sotsialnoi diialnosti: monohrafiia / vidp. red. L.O. Danylchuk, L.I. Romanovska*. Khmelnytskyi: FOP Tsiupak A.A., 2020. Т. 2. S. 134 – 175. [in Ukrainian].

3. Piletska L., Popovych I., Kononenko O., Kononenko A. (2020). Research of the Relationship between Existential Anxiety and the Sense of Personality's Existence. *Revista Inclusiones*. Vol. 7 num Especial. P. 41 – 59. [in English].

Semylit M.V.

ETHNOPSYCHOLOGICAL CONDITIONS AND TECHNOLOGY OF DESIGNING THE FUTURE PERSONALITY

The article reveals the ethnopsychological conditions and technology of designing the future of the individual. The problem of the way of life is presented in different approaches: evolutionary-genetic, socio-psychological, cultural-historical, activity, scenario, personal-mythological. The positions of ethnopsychological analysis are the least presented, which requires special methodological tools. The polarization of society as a factor influencing the choice of life path of the individual may be due to the residence of previous generations in other cultures and civilizations, events experienced in these civilizations, which by the logic of "forced repetition" lead to opposing vectors (aspirations) of integration and conflict. In addition, the factor of a person's choice of life path is hidden in the contradictions of archetypal images, programs of the group unconscious, which are manifested in the

implementation of polarly opposite life patterns. In folk customs and traditions there are techniques for designing the life path of the individual, forming a willingness to move "to another world." Based on theoretical analysis, the ethnopsychological concept of the individual's life path is built, which allows to interpret the individual as a system of hierarchical relationships of several generations, in the process of which together with the potential for development and growth are passed on to collective and individual traumas. They encourage the individual to apply the following strategies for overcoming past events: the strategy of repeating life's difficulties, returning to the past; strategy of compensation for life injuries ("potential pits") higher social status, material values; strategy of "playing" on others "(displacement); strategy to "live with trauma", its transgeneration, silence. The individual dynamics of changes in personal characteristics in the process of designing a way of life in different age groups is revealed. Quantization of life time (allocation of time intervals for planned events) revealed that in the group of elderly people more stable life (compared to students), life line has fewer emotional changes, their lives (despite traumatic events) are more colorful, rich and positive events, dominated by a positive vision of the future, adequate claims. Their line of life has a more symbolized depth of expression of trauma, depicted nonverbally and expressed in words. In students, the experienced events are denied and presented only on a superficial verbal level. In-depth contact with young respondents made it possible to identify socially traumatic objects expressed in the form of symbolic images, which confirms the concept of intergenerational transmission of social traumas introduced in the past.

Key words: *ethnopsychological conditions, technology of designing the future personality, way of life, life options, life scenario.*

Семиліт Микола Васильович – кандидат психологічних наук, доцент.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОВРЯДУВАННЯ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

ORCID 0000-0001-8080-7805

Актуальність проблеми дослідження зумовлена тим, що військовослужбовці НГУ продовжують брати участь в операції об'єднаних сил, накопичують бойовий досвід, що вимагає оптимізації технологій психологічної підтримки і розвитку особистості підчас та після перебування в таких умовах. Зокрема, на передній план виступають питання відбору і комплектування військового персоналу, психологічного супроводу виконання службово-бойових завдань, професійно-психологічної підготовки військовослужбовців. Досвід участі у небезпечних, нештатних ситуаціях сприяє формуванню у військовослужбовців здатності до самоврядування, що впливає на те, як сприймаються умови, обставини, в яких доводиться реалізовувати цілі, виконувати поставлені завдання. Самоврядування розглянуто як прояв опановуючої поведінки, що характеризує здатність особистості до цілеспрямованих змін, самоуправління різними формами активності: спілкуванням, поведінкою, переживанням і діяльністю. Показано, що цей процес актуалізується при зіткненні суб'єкта з незвичним досвідом, в ситуаціях протиріч, в умовах необхідності постановки нових цілей або вироблення нових засобів досягнення мети.

На матеріалі дослідження 420 військовослужбовців НГУ, виділено чотири групи: за наявністю досвіду виконання завдань в умовах бойових дій, за рівнем сформованості здатності до самоврядування. Визначено показники самоврядування у зазначених групах (аналіз протиріч, прогнозування, цілепокладання, планування, критерії оцінки, приймання рішення, самоконтроль, корекція, загальна здатність до самоврядування). Визначено, що недостатній рівень самоврядування у військовослужбовців НГУ в складних, екстремальних умовах, зумовлює переважання у них процесів самовладання, збереження стабільності свого психічного стану, що певною мірою заважає виконанню службово-бойових завдань. Зазначено, що у військовослужбовців зі сформованою здатністю до самоврядування цей процес більшою мірою розгортається в руслі цілепокладання, зумовлений мотиваційним і вольовим процесами, більшою мірою спрямований на створення внутрішніх умов

ефективного виконання службово-бойових завдань. Зроблено підсумок, що розвиток самоврядування може сприяти підвищенню ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ.

***Ключові слова:** самоврядування, самоуправління, самоконтроль, психологічні ресурси, військовослужбовці, персонал сектору безпеки і оборони.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблем особистості військовослужбовця в контексті здійснення ним службово-бойової діяльності безсумнівна, вона зумовлюється важливим місцем, яке займають Збройні Сили України й інші військові формування в сучасній суспільно-політичній і військовій ситуації в державі. В умовах триваючої операції об'єднаних сил, бойових дій на частині території країни, на передній план виступають питання відбору і комплектування військового персоналу, психологічного супроводу виконання службово-бойових завдань, професійно-психологічної підготовки військовослужбовців.

З 2017 року військовослужбовці НГУ знаходяться на другій лінії розмежування при проведенні операції об'єднаних сил (ООС), тому навіть перебуваючи в зоні бойових дій, військовослужбовці НГУ можуть продовжувати виконувати професійні обов'язки, використовуючи засвоєні алгоритми професійних дій. Більшість з них мають бойовий досвід, що вимагає оптимізації технологій психологічної підтримки і розвитку особистості під час та після перебування в таких умовах. Водночас, військовослужбовці НГУ, які не мають статусу учасників бойових дій, також можуть мати певний досвід бойових операцій, перебувати в екстремальних ситуаціях при виконанні професійних обов'язків (зіштовхуватися з озброєними правопорушниками, терористами; з натовпом цивільних осіб, які є агресивно налаштованими і виказують своє незадоволення владою взагалі і правоохоронцями зокрема; оточуючи територію у зв'язку із виявленням вибухонебезпечних речовин тощо). Найявний досвід участі у небезпечних, нештатних ситуаціях сприяє формуванню певного рівня розвитку загальної здатності до самоврядування. Зазначимо, що набутий рівень загальної здатності до самоврядування впливає на те, як сприймаються (оцінюються) умови, обставини, в яких доводиться реалізовувати цілі, виконувати поставлені завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психології накопичено достатньо великий обсяг наукових фактів і теорій в руслі особистісної самодетермінації, самоорганізації, саморегуляції. Останніми роками фокус досліджень зміщується із загальних проблем механізмів і умов саморегуляції психічних станів в контексті навчальної і професійної успішності (Расказова, 2019) на вивчення специфіки їх реалізації в різноманітних життєвих умовах і

ситуаціях, зокрема і при виконанні службово-бойової діяльності (Колесніченко, 2018, 2020; Приходько, 2016).

Визначено, що активність людини у складній, ризиковій ситуації, зумовлюється наступними групами чинників (Столяренко, 2002): 1) розумінням, оцінкою, інтерпретацією, осмисленням ситуації та її окремих умов в контексті власних когнітивних моделей; 2) суб'єктивною значимістю ситуації, її оцінкою в контексті актуальних потреб; 3) мотивацією і цілепокладанням; 4) мобілізованістю, ступенем залучення наявних і потенційних ресурсів, оцінкою власних можливостей і готовністю їх використовувати для дій; 5) психічним станом (попереднім, актуальним і тим, що розвивається після завершення ситуації); 6) опановуючою поведінкою, результатами особистісного самоврядування (саморегуляції, самовладання), що включає управління психічним станом, вчинками та діями.

Розглядаючи самоврядування як прояв опановуючої поведінки, вона характеризує здатність особистості до цілеспрямованих змін, самоуправління різними формами активності: спілкуванням, поведінкою, переживанням і діяльністю (Приходько, 2019). Цей процес актуалізується при зіткненні суб'єкта з незвичним досвідом, в ситуаціях протиріч, в умовах необхідності постановки нових цілей або вироблення нових засобів досягнення мети.

Мета статті – визначити структурно-функціональні особливості самоврядування військовослужбовців НГУ.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. В дослідженні взяли участь 420 військовослужбовців НГУ, які проходять службу у військових частинах Південного, Північного, Східного, Західного та Центрального ОТО. У вибірці представлено офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом – від рядового до підполковника. Співвідношення офіцерів та військовослужбовців військової служби за контрактом – близько 10% та 90%. Вік учасників дослідження від 21 до 45 років. Військовослужбовців строкової служби, які відповідно до діючого законодавства не виконують завдання у зоні бойових дій, було вилучено із аналізу. Крім того, кількість військовослужбовців строкової служби у підрозділах НГУ є незначною.

Припускаючи, що під час участі у бойових діях актуалізуються процеси самоврядування, і, відповідно, бойовий досвід істотно впливає на формування особливостей самоврядування, вибірку військовослужбовців НГУ було розділено на дві групи дослідження за показником наявності офіційного статусу «учасника бойових дій»:

1 група – військовослужбовці, які не мають офіційного статусу учасника бойових дій – 206 осіб;

2 група – військовослужбовці, які мають офіційний статус учасника бойових дій, – 214 осіб.

Зазначимо, що серед офіцерів лише трохи більше ніж 1% тих, хто не має статусу учасника бойових дій. Це переважно лейтенанти, які щойно закінчили вищий військовий навчальний заклад. Так, за роки, які тривають бойові дії на території України, практично усі офіцери набули бойового досвіду. Серед військовослужбовців військової служби за контрактом обидві категорії (ті хто мають і не мають статус учасника бойових дій) представлені практично рівно.

Попередній статистичний аналіз показав, що показники в групах не є однорідними. Проведений кластерний аналіз за загальними показниками («Загальний показник травматичності бойового досвіду», «Загальний показник здатності до самоврядування», «Інтегральний показник самоставлення», усі шкали методики Р.Б. Кеттела, «Загальна активність», усі шкали методики COPE, «Загальний показник життєстійкості», «Інтегральний показник психологічної безпеки особистості», «Загальний показник стійкості до бойової психічної травматизації») дозволив виділити у кожній групі по дві відносно рівні (під)групи. Одна з яких має високі показники за шкалами, що описують загальну здатність та ефективність самоврядування і умовно може бути позначеною, як (під)група зі сформованою здатністю до самоврядування, а інша – значно нижчі – підгрупа із недостатньо сформованою здатністю до самоврядування.

Так, у першій групі було виділено підгрупу 1.1, до якої увійшло 84 військовослужбовця; з них майже 90% належать до рядового та сержантського складу і лише 11,90% – старшини та прапорщики. До цієї групи не увійшло ні одного офіцера. За загальними показниками, використаними в кластерному аналізі, у цій групі здатність до самоврядування є недостатньо-сформованою.

До підгрупи 1.2 увійшло 122 військовослужбовця НГУ; з них 5,74% – офіцери; 20,49% – старшини та прапорщики; 73,77% – рядовий та сержантський склад. Підгрупа 1.2 – має сформовану здатність до самоврядування.

До підгрупи 2.1 віднесено 110 осіб: 3,64% – офіцери; 18,18% – старшини та прапорщики; 78,18% – рядовий та сержантський склад. За показниками кластерного аналізу – у цій групі недостатньо сформована здатність до самоврядування.

У підгрупі 2.2 увійшло 104 особи; з них 20,19% – офіцери; 22,12% – старшини та прапорщики; 57,69% – рядовий та сержантський склад. Ця група має високі показники здатності до самоврядування і його ефективності.

Визначення структурно-функціональних особливостей самоврядування передбачає оцінювання особливостей процесу розгортання самоврядування – від визначення умов, для дій в яких у особи немає сформованого алгоритму дій,

здійснення прогнозу розвитку ситуації виходячи із власного досвіду і знань, до ухвалення рішення про реалізацію нового плану дії.

У таблиці 1 наведено данні щодо структурних показників самоврядування у військовослужбовців НГУ.

Таблиця 1

**Показники структури самоврядування у військовослужбовців
Національної гвардії України (в умовних одиницях)**

Шкали	Військовослужбовці НГУ, які не мають статусу УБД		Військовослужбовці НГУ, які мають статус УБД	
	група 1.1	група 1.2	група 2.1	група 2.2
Аналіз протиріч	3,62±1,28	4,74±0,88	4,03±1,26	4,86±0,72
Прогнозування	3,83±1,32	4,75±1,17	3,51±1,32	4,88±1,02
Цілепокладання	3,62±1,36	4,62±1,22	3,54±1,31	4,60±1,35
Планування	2,92±1,28	4,01±1,26	3,13±1,14	4,13±1,20
Критерії оцінки	3,32±1,39	4,42±1,21	3,61±1,29	4,49±1,02
Приймання рішення	3,62±1,35	5,31±0,98	4,09±1,28	5,33±0,97
Самоконтроль	3,21±1,34	4,57±1,28	3,75±1,39	4,73±0,93
Корекція	3,00±1,18	4,06±1,12	3,45±1,22	4,43±1,18
Загальна здатність до самоврядування	27,14±5,73	36,48±6,33	29,10±5,87	37,44±5,27

Попередній аналіз показує, що в середині категорій військовослужбовців-учасників бойових дій і військовослужбовців НГУ, які не мають такого статусу, виділені за допомогою кластерного аналізу групи значно відрізняються одна від одної. Так, групи 1.1 та 1.2, як і групи 2.1 та 2.2 на статистично значимому рівні відрізняються за усіма без винятку структурними показниками самоврядування, що свідчить про загальний більш високий рівень розвитку самоврядування у одних, порівняно з іншими.

У той час, як групи 1.2 та 2.2 на статистично значимому рівні відрізняються лише за одним показником – «Корекція» ($t_{1.2-2.2} = 2,44, p \leq 0,05$), який значно вищий у військовослужбовців-учасників бойових дій (4,43±1,18), що підкреслює їх більший досвід внесення «поправок» у первісний план. Ці данні підтверджують раніш зроблені висновки, що розвиток самоврядування у військовослужбовців НГУ групи 1.2 свідчить про потенційну здатність досягати поставлені цілі в ускладнених умовах.

У військовослужбовців НГУ групи 2.2 показники самоврядування найвищі серед усіх.

Дещо більше розбіжностей встановлено між групами 1.1 та 2.1. Так, останні мають значно більші показники за «Загальною здатністю до самоврядування» ($29,10 \pm 5,87$), які утворюються завдяки більш високим показниками за шкалами «Аналіз протиріч» ($4,03 \pm 1,26$), «Приймання рішення» ($4,09 \pm 1,28$), «Самоконтроль» ($3,75 \pm 1,39$), «Корекція» ($3,45 \pm 1,22$). Проте, військовослужбовці НГУ групи 2.1 мають дещо нижчі показники за шкалою «Прогнозування» ($3,51 \pm 1,32$), ніж військовослужбовці НГУ групи 1.1 ($3,83 \pm 1,32$), $t_{1.1-2.1} = 1,70$, $p \leq 0,1$. І якщо у військовослужбовців НГУ групи 1.1 найменші показники здатності до самоврядування є наслідком їх найменшої досвідченості, професійної підготовленості, відсутності досвіду участі в бойових діях, то у військовослужбовців НГУ групи 2.1 дещо інша ситуація. Так, у військовослужбовців НГУ групи 2.1 показники за шкалою «Прогнозування» та «Цілепокладання» ($3,54 \pm 1,31$) є найменшими серед усіх виділених у дослідженні групах, що є суттєвою її характеристикою. Маючи значний травматичний досвід військовослужбовці НГУ групи 2.1 «блокують» свою здатність здійснювати прогноз розвитку ситуації, намагаються не думати про те, які варіанти розвитку подій можливі, приймають для себе рішення «не загадувати», «йти за ситуацією». Можливо, що саме використання захисного «блокування» окремого структурного елементу самоврядування «стримує», негативно позначається на їх загальній здатності до самоврядування, сприяє «регресу» розвитку самоврядування, і особливо негативно це позначається на здатності ставити перед собою цілі. Військовослужбовці НГУ цієї групи вважають, що неможна нічого загадувати наперед, коли ти на війні, така установка сприяє формуванню «розриву» у сприйнятті вектору розвитку власного життя, що є однією із передумов розвитку ПТСР.

У військовослужбовців НГУ групи 1.1 також можна припустити наявність стримуючої дії «негативного прогнозування» на розвиток самоврядування у цілому. Проте, якщо у військовослужбовців НГУ групи 2.1 це пов'язано із пережитим власним негативним досвідом (інтенсивної дії бойових стрес-факторів), то у військовослужбовців НГУ групи 1.1 – з інтеріоризованими негативними очікуваннями свого оточення.

Зазначимо, що групи 1.1 та 2.1 мають не лише менші показники розвитку структурних компонентів самоврядування, а й їх найменшу погодженість. Так, в цих групах між шкалами методики «Здатність до самоврядування» встановлені кореляційні зв'язки, які переважно належать до низьких (крім кореляції із загальною шкалою за методикою).

Найбільш «рихлою» матриця взаємодіяцій є у військовослужбовців НГУ групи 1.1. У цій групі найменш пов'язаними з іншими є шкала «Самоконтролю», а найбільш щільні зв'язки має шкала «Критерії оцінки». Такі данні засвідчують, що у структурі самоврядування військовослужбовці НГУ групи 1.1 центральним є процес оцінювання – намагання визначитися з еталоном, відповідати йому, що цілком нормально для тих, хто знаходиться на стадії професіоналізації, освоєння професії, проте, в їх структурі самоврядування досить незначна роль відводиться власній відповідальності за процес досягнення цілі у складних умовах.

Така саме слабо погодженою є матриця взаємозв'язків шкал методики «Здатність до самоврядування» у військовослужбовців НГУ групи 2.1. Проте, в цій групі найменш пов'язаною з іншими є шкала «Корекція», а вузловими – «Самоконтроль» та «Приймання рішення». Припускаємо, що така структура самоврядування може свідчити про центральну роль в ній вольових процесів спрямованих на контроль над власними емоційними проявами (самовладання), тобто мета самоврядування у військовослужбовців НГУ групи 2.1 «виперіти» ситуацію, а не прагнення забезпечити відповідність своїх дій умовам, які відрізняються від вихідних.

Найбільш щільною є матриця взаємозв'язків шкал методики «Здатність до самоврядування» у військовослужбовців НГУ групи 1.2. Для них, як і для іншої групи військовослужбовців НГУ, які не мають досвіду участі у бойових діях, вузлувотворюючою є шкала «Критерій оцінки». Найменш щільно з іншими в цій групі пов'язана шкала «Аналіз протиріч». Тобто, військовослужбовців НГУ групи 1.2, як і військовослужбовці НГУ групи 1.1 орієнтовані на визначення відповідності своїх дій еталону, що є етапом професіоналізації. Проте, вони не мають досвіду розпізнання професійно важливих маркерів ситуації, які свідчать про неможливість використовувати звичні алгоритми професійних дій. Їм складно відірватися від вивчених алгоритмів дій, вільно переходити від одного алгоритму до іншого при зміні ситуації, саме через те, що вони обмежено здатні визначати цей «критичний момент» - момент, коли потрібно переходити до іншого алгоритму дій.

Матриця взаємозв'язків шкал методики «Здатність до самоврядування» у військовослужбовців групи 2.2 є менш щільною, ніж у військовослужбовців НГУ групи 1.2. Припускаємо, що така структура самоврядування забезпечує більшу гнучкість реалізації процесу самоврядування військовослужбовцям НГУ, які мали досвід дій в бойових умовах, ніж «навчальна» і більш ригідна структура військовослужбовців НГУ групи 1.2. Найбільш щільно з іншими в матриці взаємодіяцій шкал методики «Здатність до самоврядування» пов'язана шкала «Приймання рішення», а найменше «Аналіз протиріч». Проте,

на відміну від групи 1.2, у якої так само найменш слабо пов'язаною зі шкалами самоврядування є «Аналіз протиріч», у військовослужбовців групи 2.2 мова скоріше йде про прагнення брати відповідальність за свої дії, рішення на себе, а не перекладати її на обставини.

Висновки. Сформована здатність до самоврядування, досвід реалізації її у бойових діях проявляються у наступних особливостях процесів самоврядування та їх структури у військовослужбовців НГУ:

- у військовослужбовців НГУ (з бойовим досвідом і без нього), які характеризуються сформованою здатністю до самоврядування, процеси самоврядування є сформованими, представники обох груп є потенційно здатними виконувати поставлені завдання у складних (екстремальних, бойових) умовах. При цьому, військовослужбовці НГУ з досвідом участі у бойових діях є більш вільними у свідомому керуванні процесами самоврядування, вони більш здатні до внесення коректив у свої плани. Їх структура самоврядування дозволяє їм бути менш залежним від конкретних ситуацій досягненні поставлених завдань і брати відповідальність за прийняті рішення і дії на себе;

- військовослужбовці НГУ, які не мають досвіду участі у бойових діях і характеризуються сформованою здатністю до самоврядування, менш вільно володіють процесами самоврядування, проявляють більшу скованість при необхідності внести корективи у первісний план дій. Їм складно «відірвати» від первісного плану дій, відчуті момент, коли необхідно перейти від одного алгоритму дій до іншого, більш відповідного новій ситуації;

- у військовослужбовців НГУ, які вирізняються недостатнім рівнем сформованості здатності до самоврядування, процеси самоврядування є менш сформованими, для військовослужбовців без досвіду участі у бойових діях це є наслідком недостатньої професійної підготовки та відсутності досвіду реалізації завдань у складних умовах (їм складно орієнтуватися у ситуації, визначати її відповідність професійним алгоритмам дій, ухвалювати рішення про необхідність змінювати, коригувати первісний план дій). У військовослужбовців НГУ з досвідом участі у бойових діях ситуація дещо інша. Негативно оцінюючи свій досвід участі у бойових діях, вони відмовляють собі в можливості прогнозувати ситуацію розвитку бойових дій і «вимушені» діяти за обставинами (відмовляючись собі в можливості здійснювати цілепокладання у складних умовах);

- в обох групах військовослужбовців НГУ, які не мають досвіду участі у бойових діях, процеси самоврядування зосереджені навколо засвоєння еталонів (професійних) дій. Проте, у військовослужбовців НГУ з недостатнім рівнем сформованості здатності до самоврядування, його структура «розпадається» через відсутність усвідомлення себе джерелом власної активності, перекладання

відповідальності (за рішення і дії) на інших (самоконтроль не виконує об'єднуючої ролі у структурі самоврядування). У військовослужбовців НГУ з достатнім рівнем сформованості здатності до самоврядування його є досить ригідною, їм складно пристосовувати отриманні професійні знання до швидких змін обставин їх реалізації через відсутності досвіду оцінки, орієнтування у ситуації, виділення в ній професійно важливих маркерів, які сигналізують про необхідність змінювати алгоритм дій;

- у військовослужбовців-учасників бойових дій НГУ в структурі самоврядування провідну роль відіграють вольові процеси. Проте, у військовослужбовців НГУ, у яких зазначена здатність сформована недостатньо, процес самоврядування зосереджений навколо збереження самовладання. У військовослужбовців НГУ зі сформованою здатністю до самоврядування його вибудовується навколо відповідальності за прийняті рішення і досягнення цілей попри умови, що склалися. Їх процес самоврядування досить гнучкий, проте зміни в ньому визначаються не обставинами, а необхідністю досягнути мету.

Таким чином, розвиток самоврядування у військовослужбовців НГУ слід розглядати як важливу мішень їх професійно-психологічної підготовки. Недостатній рівень самоврядування у військовослужбовців НГУ в складних, екстремальних умовах, зумовлює переважання у них процесів самовладання, збереження стабільності свого психічного стану, що певною мірою заважає виконанню службово-бойових завдань. Водночас у військовослужбовців зі сформованою здатністю до самоврядування цей процес більшою мірою розгортається в руслі цілепокладання, зумовлений мотиваційним і вольовим процесами, більшою мірою спрямований на створення внутрішніх умов ефективного виконання службово-бойових завдань. В цьому аспекті розвиток самоврядування може сприяти підвищенню ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ.

Література

1. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців : монографія. Х. : ФОП Бровін О.В., 2018. 488 с.
2. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія; 2-ге вид. Х. : НА НГУ, 2016. 758 с.
3. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. Харків : НАНГУ, 2019. 257 с.
4. Рассказова Е. И. Психологическая саморегуляция как фактор успешности управления поведением в различных сферах функционирования личности. *Экспериментальная психология*. 2019. Т. 12. №. 3. С. 148-163. doi:10.17759/exppsy.2019120312

5. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика : учеб. пособ. для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 607 с.

6. Kolesnichenko O., Larionov S. Professional-personal potential of the head Ministry of internal affairs of Ukraine / Psychological resources of the individual under the conditions of modern challenges : Monograph. Opole, 2020. С. 183-189.

7. Prykhodko I., Lyman A., Matsehora Y., Yurieva N., Balabanova L., Hunbin K., Radvansky I., Morkvin D. The Psychological Readiness Model of Military Personnel to Take Risks during a Combat Deployment. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2021. №12(3). P. 64-78.

Referenses

1. Kolesnichenko O. S. (2018). *Zasady boiovoi psykholohichnoi travmatyzatsii viiskovosluzhbovtziv : monohrafiia [Principles of combat psychological traumatization of military personnel: monograph]*. Kharkiv : FOP Brovin O.V. [in Ukrainian].

2. Prykhodko I. I. (2016). *Zasady psykholohichnoi bezpeky personalu ekstremalnykh vydiv diialnosti : monohrafiia; 2-he vydannia [Principles of psychological safety of personnel of extreme activities: monograph; 2nd edition]*. Kharkiv : NA NGU [in Ukrainian].

3. Kolesnichenko O. S., Matsehora Ya. V., Prykhodko I. I. et all. (2019). *Psykholohichna hotovnist do ryzyku viiskovosluzhbovtziv Natsionalnoi hvardii Ukrainy : monohrafiia [Psychological readiness for risk of servicemen of the National Guard of Ukraine: monograph]*. Kharkiv : NA NGU [in Ukrainian].

4. Rasskazova E. I. (2019). Psihologicheskaya samoregulyaciya kak faktor uspeshnosti upravleniya povedeniem v razlichnyh sferah funkcionirovaniya lichnosti [Psychological self-regulation as a factor in the success of behavior management in various spheres of personality functioning]. *Eksperimental'naya psihologiya – Experimental psychology*, 12, 3, 148-163 [in Russian].

5. Stolyarenko A. M. (2002). *Ekstremal'naya psihopedagogika : ucheb. posob. dlya vuzov [Extreme psychopedagogy: textbook manual for universities]*. Moskva : YuNITI-DANA [in Russian].

6. Kolesnichenko O., Larionov S. (2020). Professional-personal potential of the head Ministry of internal affairs of Ukraine / Psychological resources of the individual under the conditions of modern challenges : Monograph. Opole, 183-189.

7. Prykhodko I., Lyman A., Matsehora Y., Yurieva N., Balabanova L., Hunbin K., Radvansky I., Morkvin D. (2021). The Psychological Readiness Model of Military Personnel to Take Risks during a Combat Deployment. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(3), 64-78.

Slurdenko D.O.

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL FEATURES OF SELF-GOVERNMENT IN THE MILITARY PERSONNEL OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

The urgency of the research problem is due to the fact that NGU personnel continue to participate in joint forces operation, gain combat experience, which requires optimization of technologies of psychological support and personal development during and after such conditions. In particular, the issues of selection and staffing of military personnel, psychological support of combat missions, professional and psychological training of servicemen come to the fore. The experience of participation in dangerous, abnormal situations contributes to the formation of the ability of NGU personnel to self-government, which affects how the conditions are perceived and how the goals and tasks are achieved. Self-government is considered as a manifestation of mastery, which characterizes the ability of the individual to purposeful change, self-management of various forms of activity: communication, behavior, experiences and activities. It is shown that this process is actualized when the subject encounters unusual experience, in situations of contradictions, in the conditions of the need to set new goals or develop new means to achieve the goal.

Based on the study of 420 NMG servicemen, four groups were identified: according to the experience of performing tasks in combat conditions, according to the level of formation of the ability to self-government. Indicators of self-government in these groups are determined (analysis of contradictions, forecasting, goal-setting, planning, evaluation criteria, decision-making, self-control, correction, general ability to self-government). It is determined that the insufficient level of self-government of NGU personnel in difficult, extreme conditions determines the predominance of self-government processes, maintaining the stability of their mental state, which to some extent hinders the performance of combat missions. It is noted that personnel with the formed ability to self-government is more developed in the direction of goal-setting, due to motivational and volitional processes, more aimed at creating internal conditions for effective performance of combat missions. It is concluded that the development of self-government can increase the effectiveness of combat operations of NGU personnel.

Key words: *self-government, self-control, psychological resources, military personnel, personnel of the security and defense sector.*

Слурденко Дмитро Олександрович - старший викладач, кафедра психології та педагогіки Національної академії Національної гвардії України (м. Харків).

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДИТИНИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ORCID: 0000-0001-5290-5395

У статті розглядається проблема розвитку емоційного інтелекту в дошкільному віці. Автор аналізує результати діагностичного дослідження з метою виявлення особливостей емоційного інтелекту дошкільників.

Емоційний інтелект – одна з найбільш популярних тем останніми роками в соціально-психологічних дослідженнях. Це поняття має особливе значення, особливо для дітей дошкільного віку. У цьому дослідженні наведені спроби пояснити основні теорії емоційного інтелекту. Емоційний інтелект можна визначити в найпростішому сенсі як здатність втілювати уявлення, що відчуває людина, а також здатність ефективно керувати власними почуттями, щоб приймати точні й ефективні рішення від власного імені. життя та стосунки з іншими людьми. Передбачається, що навичка емоційного інтелекту, яка здається дуже ефективною для підвищення якості життя людини, буде надзвичайно корисною як для людей, так і для суспільства в ім'я майбутнього, якщо її спробувати розвинути, починаючи з дитинства. У цьому дослідженні ми маємо на меті підкреслити цей момент. Елементом емоційного інтелекту слід навчати дітей, оскільки зараз у світі відбуваються складні зміни в моделях людських соціальних стосунків, що має великий негативний вплив, який можна побачити через ЗМІ та телебачення. Це викликає у дітей присутню дратівливість і агресивність через зміну цього явища.

Метою статті є визначення психологічних передумов формування емоційного інтелекту в дошкільному віці.

Методами дослідження були загальнонауковий системний підхід, комплексний аналіз проблеми дослідження в її розвитку.

Результати. Потребують розробки нові методики дослідження. Для цього необхідно усвідомлення того факту, що сучасні методики вимірювання емоційного інтелекту є фактично варіації на два інструменти – тест та опитувальники, причому ні ті, ні інші не задовільняють поставлених завдань. Розуміння ролі емоційного інтелекту у житті людини та дослідження його механізмів необхідно здійснювати з урахуванням нових результатів нейропсихології. Оскільки адекватна операціоналізація є умовою надійних висновків щодо будь-якого конструкту, успішний розвиток психології

емоційного інтелекту навряд чи можливо без створення принципово нових діагностичних підходів.

Ключові слова: емоційний інтелегент, діти дошкільного, дош.

Постановка проблеми. Підвищення рівня емоційності за сучасних життєвих умов визначено темпами життя, що прискорюються, факторами стресу, зростаючою конкуренцією та відповідальністю за відсутності можливості до релаксації. Незамінний елемент життєвої мудрості та переживань людини – це сприйняття емоцій та здатність контролювати їх у різних соціальних ситуаціях. Адже завдяки емоціям людина відображає своє ставлення до життєвих ситуацій як приємних, так і неприємних. Емоції спрямовують людину, дозволяють їй відчувати і переживати, тому що вони закодовані в природі людини і супроводжують її протягом усього життя. Щоб дорослі навчили дитину прекрасному та гідного життя, перш за все, вони мають формувати у них емоційну культуру, чуйність, *розуміти* і приймати *почуття* інших людей та їх емоцій, здатність спілкуватися з дорослими та однолітками.

На відміну від IQ, який закладено генетично, людина може регулювати та підвищувати свій емоційний інтелект протягом життя. З цієї причини важливим є те, щоб виховання та розвиток емоційний інтелект розпочинати у дітей ще у процесі дошкільного виховання та соціалізації. Саме дошкільний вік є сензитивним періодом розвитку дитини, і емоційний інтелект необхідно починати розвивати якомога раніше. Окрім того, формування емоційного інтелекту сприяє подоланню проблем у дошкільному віці і допомагає дитині краще зрозуміти себе та своє «Я», свої емоції та емоції інших людей, а також дозволяє дошкільнику познайомитися зі способами керування емоціями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Публікації щодо дослідження інтелекту почали з'являтися в XX столітті з роботи Едварда Торндайка про соціальний інтелект у 1920 р. як здатність людини розумно діяти у відносинах з людьми. (Thorndike, 1920). Лінда Готтфредсон (1997) щодо інтелекту визначає такі ключові чинники: розв'язування проблеми, абстрактне мислення, планування, розуміння причин, осмислення складних думок, швидке навчання на досвіді. За її словами, інтелект – це не просто вивчити правила поведінки. відносин. Це передбачає включає експериментальне сприйняття з обмеженими академічними можливостями. Іншими словами, здатність до глибокого і широкого розуміння того, що відбувається, включаючи при цьому здатність сприймати, розуміють і висловлюють, що слід робити (Gottfredson, 1997).

Поняття емоційного інтелекту теж стало похідною від поняття соціального інтелекту.

Вітчизняна психологія емоційного і інтелекту еволюціонує і рухається приблизно у тому ж напрямку, що і західна психологічна наука.

Термін «емоційний інтелект» (ang. Emotional Intelligence Quotient - EQ, Emotional Intelligence - EI) вперше використали у 1990 році психолог Пітер Селовей з Гарвардського університету і Джон Майєр з Університету Нью-Гемпшира. Деніел Гоулман продовжив популяризувати поняття, видавши книгу «Емоційний інтелект» у 1995 році. Вчений вважав, що коефіцієнт емоційного інтелекту EQ має більш важливу прогностичну цінність, аніж IQ, хоча б тому, що у прийнятті рішень участь беруть дві різні здатності мислення: раціональна і емоційна. Емоційний розум реагує на те, що відбувається навколо, набагато швидше, ніж раціональний. Це допомагає в особливих ситуаціях одразу почати діяти, виключаючи довгі аналітичні роздуми.

Від початку термін емоційний інтелект означав компетенцію людини розуміти свої власні емоційні стани та емоційні стани інших. Останніми часами емоційний інтелект розглядається в психологічних дослідженнях як альтернативу традиційного інтелекту (Thorndike, Mayer, Salovey,). Пітер Селовей стверджував, що емоційний інтелект відіграє суттєву роль у житті людини, адже в емоційний інтелект він включає здатність точно виявляти емоцію, використовуючи її для стимуляції *мислення*, для активізації власного *мислення*, для стимуляції творчості, розуміння емоцій та емоційних знань, вміння регулювати емоції як тригер для розвитку емоційного інтелекту (Mayer & Salovey, 1997).

Компонент емоційного розвитку в психіці сприяє оволодінню навичками емоційної зрілості, яка має провідне значення для навчання та розвитку дітей. Розвиток здорової емоційності призводить до формування у дітей впевненості у собі, позитивне ставлення до освіти, вміння розуміти і керувати своїми емоціями, тим самим сприяє формуванню емоційного інтелекту. Очевидно, що успіх дитини у навчанні теж залежить від емоційного розвитку. Учні, які володіють емоційним самоконтролем здатні до розвитку соціальних навичок плюралістичного, дружнього та гармонійного суспільства. Це відбувається завдяки тому, що діти вчаться розуміти емоції, потреби та поважати погляди інших.

Е. Еріксон вважав за важливе, щоб емоційний компонент психіки людини має бути розкритий заздалегідь, як можна раніше, особливо для дітей, які навчаються в дошкільному закладі. На його думку (Еріксон, 1996), діти на цьому етапі у віці від трьох до шести років дуже швидко навчаються і швидко переходять до відповідної діяльності. Окрім того, завдяки розвиненому

емоційному інтелекту діти дуже чутливі до того, чи правильно вони щось роблять чи щось не так. За словами Е. Еріксона, в ранній період життя відповідні емоційні знання прищепляються дітям, адже їм легко сформулювати власне ставлення, коли стикаються з певними життєвими ситуаціями. Якщо здатність до розуміння, володіння своїми емоціями затягується до повноліття, то людина є емоційно незрілою, не здатна успішно керувати своїм життям. Це відбувається тому, що вони не в змозі орієнтуватися в почуттях, емоціях, коли стикаються з проблемами через сильні емоції (Mohd Azhar, 2004). За Ж. Піаже (Piaget, 1936.) емоційний інтелект пов'язаний з більш високим рівнем нервово-психічної діяльності – рівнем почуттів та емоцій (Piaget, 1936).

Е. Торндайк (Edward Thorndike) був першим, хто «розділив» інтелект на три грані, що відносяться до здатності суб'єктів розуміти та керувати ідеями (абстрактний інтелект), конкретними об'єктами (механічний інтелект) та людьми (соціальний інтелект). Відоме його формулювання, що стало класичним: «Під соціальним інтелектом розуміється здатність чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток розуміти і управляти - діяти розумно в людських відносинах» (Thorndike, 1920).

Дослідження Л.С. Виготського (Выготский, 1982), О.Запорожця (Запорожець, 1974) та ін. присвячені емоційному стану дитини, підтверджують значущість емоційного благополуччя під час становлення гармонійно розвиненої особистості. Саме тому слід не придушувати дитячі емоції, а правильно спрямовувати їх в умовах соціальної взаємодії. Вчені в своїх дослідженнях доводять, що емоційний розвиток – визначається особливостями психічного розвитку дитини загалом, зміною видів діяльності, у яких формуються емоційні процеси, специфікою взаємодії дитини зі світом людей та предметів. Разом із тим, виявляють значні відмінності в розвитку емоційної сфери дитини на різних вікових етапах.

Мета статті полягає у визначенні психологічних передумов формування емоційного інтелекту у дошкільному віці.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Поняття загального інтелекту може бути взірцем для дослідників емоційного інтелекту як конструкт, що вимірюється з максимально можливою для психологів надійністю, що володіє до того ж великою передбачальною силою щодо реальних життєвих здобутків. З іншого боку, роботи із загального інтелекту підходять до меж, у яких його могутність вичерпується і за якими очікується набуття чинності емоційного інтелекту.

Ще стародавні греки замислювалися над емоційним інтелектом, вважаючи, що мудра людина - це та, яка здатна поєднати розум, логіку та емоції. Незважаючи на те, що це було дві з половиною тисячі років тому, питання

людських емоцій залишається відкритим. Тобто людина з розвиненим емоційним інтелектом здатна оптимально використати свій логічний інтелект. Людина, яка не усвідомлює свої почуття, не дає собі звіту в тому, що вона відчуває, буває жертвою нападів неконтрольованих почуттів та емоцій, які часто ведуть до неадекватної поведінки, неправильної оцінки ситуації, труднощів у контактах з людьми, агресивної поведінки і навіть насильства.

Дошкільний вік – особливо важливий період розвитку людини завдяки тому, що він відрізняється надзвичайним багатством та різноманітністю у вираженні емоцій. У психологічній літературі емоційні стани, які тривають нетривалий час, визначаються як емоції, а ті, що зберігаються протягом тривалого часу, – почуття. У зв'язку з інтенсивним розвитком емоцій та почуттів важливо створити оптимальні умови, щоб діти навчилися реагувати на різні події.

Протягом останніх часів у психологічній науці були сформульовані різноманітні визначення інтелекту людини. Емоційний інтелект є одним із типів інтелекту. В контексті досліджуваної теми емоції дошкільника є одним із ключових аспектів поняття «всебічно розвинена особистість». Це сенситивний період розвитку дитини, а тому формування уявлення про емоції надзвичайно важливо. Мозок розглядали як «інтелектуальне тіло». Деякі вчені визначили інтелект як здатність використовувати те, чому вони навчалися, а також здатність до навчіння. Емоції суттєво впливають на пізнавальні процеси, що одночасно може дезорганізувати їх перебіг, як підвищити ефективність сприйняття, запам'ятовування та розв'язування задач.

Інша група вчених визначають інтелект як здатність мислити, розуміти і міркувати. В результаті багато експертів визначили, що це здатність мислити і розум найважливіша ознака, яка відрізняє людину від інших живих істот. Тим не менш, хоча поняття інтелекту досить тривалий час намагалися визначити багато хто з вчених, їх зусилля все ще не забезпечили ідейної єдності (Köksal, 2007: 15). Корисно вивчити деякі з визначення та теорії інтелекту, запропоновані в цьому напрямку.

Емоції виконують три функції в житті людини: інформативну, енергійну та комунікативну (Marczак, 2008). Перш за все, вони доставляють інформацію, необхідну для швидкого й однозначного формулювання оцінок і прийняття рішень. Більш за те, вони спонукають до активності, що відповідає визнанню сенсу ситуації або мети діяльності.

Про власні умови та потреби, сприяти встановленню відносин у співпраці, або викликати адекватні реакції, наприклад, позитивну поведінку (Marczак, 2008). Ефективність у здійсненні емоційно-індукційних соціальних транзакцій називається емоційною компетентністю (Saarmi, 1999). Високий

рівень емоційних компетенцій означає кращі соціальні стосунки та більше задоволення від життя (Tagacha, 2010). Здатність адекватно реагувати на зміни що відбуваються в соціальному середовищі, що залежить від здатності до отримання та обробка афективної інформації, а також спілкування власних станів, має профілактичне значення в плані попередження психічних розладів (особливо депресивних). Люди, які не здатні керувати своїми емоціями набагато частіше відчувають негативний вплив і переживання (Гоулман, 2005).

У дошкільному віці відбувається соціалізація емоційного інтелекту, що виражається в емоційній спрямованості дитини більшою мірою на інших людей, ніж на певні предмети чи речі, розвивається здатність до емпатії, хоча вона ще не є досить стійкою, однак дитина вже здатна проявляти співпереживання, співчуття, що забезпечує розвиток у неї міжособистісного емоційного інтелекту. Все це є важливою передумовою розвитку емоційного інтелекту в дошкільному віці та сприяє підвищенню здатності дітей розуміти емоції, як власні, так й інших людей, та управляти ними. Категоризація окремих рівнів розвитку емоційного інтелекту у дитини з прикладами потенційної поведінки представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні розвитку емоційного інтелекту у дитини з прикладами її потенційної поведінки

Рівень		Приклади поведінки
Репрезентаційний	Абстрактні афективні стани: слова мають афективно-пізнавальне значення і відносяться до конкретних диверсифікованих емоційних станів	Розчарування, кохання, емпатія, заздрість, почуття розгубленості, щастя, задоволення, зацікавленості, гнів, лють
	Загальне вираження стану	<i>Я відчуваю себе зле</i>
	Вербалізація дезорганізованих соматичних відчуттів	<i>Коли це сталося, то моє тіло розірвалося на тисячі частин</i>
	Вербалізація поведінкових намірів	<i>Хочу тебе поцілувати</i>

	Вербалізація моделей поведінки	<i>Я вдарю його</i>
Ранні репрезентативні поведінкові зміни	Організовані соматичні зміни	<i>У мене болить серце</i>
	Дезорганізовані фрагментарні, примітивні соматичні закономірності	<i>Кров мене заливає</i>
Біхавіоральний	Складні жести спілкування	<i>Злий чи приємний вираз тіла</i>
	Реалізація зазначеної поведінки	<i>Поцілунок, обійми, побиття</i>
	Прості жести спілкування	<i>Посмішка, кивок</i>

Емоційність людини вважається вродженою здатністю і має розвиватися упродовж усього життя. І в цьому процесі найважливішою ланкою у розвитку емоційного інтелекту є сім'я, проте кожна дитина розвивається по-своєму, і батьки мають кожній дитині приділяти відповідну кількість часу. Щоденний контакт із батьками, навіть від перших днів життя дитини, є надзвичайно важливим. Постійне повторення тих самих фраз, моделей поведінки впливають на емоційний світогляд і навички кожної дитини, отже, і на формування характеру. Все, що відбувається протягом кількох років дитинства, визначає розвиток кожної навички, що становить частину емоційного інтелекту.

Батьки мають з раннього віку вчити дитину справлятися зі своїми власними почуттями, тоді дитина зможе орієнтуватися у власних емоційних станах, які переживає зазвичай людина. Завдяки цьому вони навчаються керувати власним гнівом, вміти вибачитися та справлятися зі стресом. Емоційний інтелект проявляється з народження дитини, і коли дитина народжується, батьки є невід'ємним елементом її особистісного розвитку.

Дуже важливими навичками є готовність дитини орієнтуватися на іншу людину, враховувати її емоційний стан і на основі цих знань регулювати відносини з нею і знаходити шляхи вирішення нагальних проблем. Тільки спираючись на свої емоції і інших людей діти вчаться орієнтуватися на інших, і вона намагається поводити себе відповідно до цих переживань. Відповідно до цього дитина отримує для себе корисну інформацію про те, що відбувається.

Маленькі діти часто знаходяться в полоні своїх емоцій, оскільки ще не можуть управляти своїми почуттями, така ситуація провокує у них імпульсивну поведінку, ускладнення у відносинах з ровесниками і дорослими. Слід враховувати, що діти егоцентричні, тому важливим є навчити дитину сприйняти

ситуацію з позиції власного співбесідника. Навчити дитину «погляду з боку» ми тим самим допомагаємо їй по іншому побачити себе, по іншому оцінювати власні думки, почуття і поведінку.

Вчені впевнені, що емоційний інтелект у дітей дошкільного віку можна розвивати. Це може відбуватися відповідно до чотирьох тематичних сфер їх розвитку, а саме, етичний розвиток, емпатія і турбота про інших людей, чесність і моральність, здатність вирішувати проблеми. В сфері етичного розвитку важливими є навички, пов'язані з мораллю, вміння розрізняти «правильну» й «неправильну» поведінку, вміння піклуватися про інших, ввічливість. Етичний розвиток включає відчуття різноманітних емоцій: сорому, провини, гніву при порушенні моральних принципів, навичок успішної взаємодії в колективі. Емпатія і турбота про інших людей, співчуття та турбота про них пов'язані зі здатністю до поваги, любові. Здатність відчувати емоції інших і турбота є двома найважливішими рисами формування морального розвитку дитини. Щодо чесності і моральності слід зауважити, що лише у віці 4 років діти починають розуміти, що обман – це неправильно (Gottfredson, 1997; Piaget, 1936; Mayer, Salovey, Caruso, 2004; Sternberg, 2005.).

Коли діти стають старшими, вони починають розрізняти та оцінювати види брехні, деякі з яких вважаються гіршими. Дитина дошкільного віку найчастіше вдається до неправди, щоб приховати, що щось не вийшло або ще щось не вміє. Вона обманює, коли хоче уваги, а коли боїться наслідків, хоче уникнути відповідальності. Розв'язування проблем дитини – це вміння визначити проблему, знайти різні рішення та вибрати правильне. Воно засноване на досвіді дитини. Дитина має усвідомлювати, що кожна проблема має певні рішення, і хитрість полягає в тому, щоб знайти найкращий вихід із кризової ситуації.

Висновки і перспективи наукових пошуків. Сьогодні є серйозні підстави, щоб розглядати емоції як спосіб організації поведінки, який у деяких аспектах доповнює раціональний, а деяких – альтернативний йому. Звичайно, емоційне та раціональне в психіці людини нерозривно поєднані, проте спочатку для прояснення думки їх важливо розводити.

В перспективі, наукова спільнота окрім розвитку теоретичних засад, мають подальші дослідження спрямовувати у трьох областях. По-перше, потребують розробки нові методики дослідження. Для цього необхідно усвідомлення того факту, що сучасні методики вимірювання емоційного інтелекту є фактично варіації на два інструменти – тест та опитувальники, причому ні ті, ні інші не є цілком задовільними. По-друге, розуміння ролі емоційного інтелекту у житті людини та дослідженні його механізмів необхідно здійснювати з урахуванням нових результатів нейропсихології. По-третє,

оскільки адекватна операціоналізація є умовою надійних висновків щодо будь-якого конструкту, успішний розвиток психології емоційного інтелекту навряд чи можливо без створення принципово нових діагностичних підходів.

Таким чином, можна зробити висновок, що емоційний інтелект дітей дошкільного віку є пріоритетним завданням сучасної системи дошкільної освіти та виховання. Саме від здатності усвідомлювати та розуміти емоційний стан не тільки свій, а й іншої людини, вміти виходити з конфліктних ситуацій, керувати своїми емоціями залежить становлення особистості, подальша кар'єра та успішність дитини. Для формування у дошкільнят емоційного інтелекту ми визначили необхідність дотримання перерахованих психолого-педагогічних умов, що описують форми дитячої активності та відбивають особливості педагогічного інструментарію діяльності педагога, які забезпечують у сукупності формування всіх складових емоційного інтелекту та реалізацію його у процесі життєдіяльності дитини.

Розвиток емоційного інтелекту є запорукою успішної соціалізації дитини, у зв'язку з чим незаперечне значення організації системної та цілеспрямованої роботи з дошкільнятами у цій сфері.

Література

1. Выготский Л.С. Младенческий возраст. Собрание сочинений: в 6-ти т. Т 4. М.: Педагогика, 1982. сс. 269-317.
2. Гоулман Д. Деструктивные эмоции // пер. с англ. О. Г. Белошеев. Москва: Попурри, 2005. 167 с.
3. Запорожец А. В. К вопросу о генезисе, функции и структуре эмоциональных процессов у ребенка / А. В. Запорожец, Я. З. Неверович // Вопросы психологии. – 1974. – № 6. – С. 59–73.
4. Эриксон, Э. (1996а) Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. М.: Прогресс. - 342 с.
5. Gottfredson, L. S. (1997). Mainstream science on intelligence. *Intelligence*, 24(1),
6. Gottfredson, L. S. (1997). Minstreamscience On Intelligence: An Aditorialwith 52 Signatures, Historyand Bibliography *Intelligence*, 24 (1), 13-23.
7. Mayer J. D., Salovey P., Caruso, D. R., (2004). Emotional intelligence: Theory, Findings, Andimplications. *Psychological Inquiry*, 15 (3), 197-211
8. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). *What is Emotional Intelligence?* In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational Implications* New York: Basic Books. 3–31
9. Mayer, J., Salovey, P., Caruso, D. (2000). *Models Of Emotional Intelligence*, *Handbook Of Intelligence*, New York: Cambridge University Press.

10. Mohd Faizal Ismail. (2004). *Penghasilan dan Kajian Tentang Modul Pembelajaran Prinsip Kejuruteraan Elektrik (PKEI) Di KUiTTHO*. Ijazah Sarjana Pendidikan Teknik dan Vokasional. Kolej Universiti Teknologi Tun Hussein Onn
11. Piaget, J. (1936). *Origins of intelligence in the child*. London: Routledge & Kegan Paul.
12. Saarmi, C. (1999). Kompetencja emocjonalna i samoregulacja w dzieciństwie. W: P. Salovey, D.J. Sluyter (red.), *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna* (s. 75-125). Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
13. Sternberg, R. J., (2005). The theory of Successful intelligence, *Revisitanteramericana De Psicologia / Interamerican Journal of Psychology*, 39 (2), 189-202.
14. Taracha, M. (2010). *Inteligencja emocjonalna a wykorzystanie potencjału emocjonalnego*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
15. Thorndike, E.L. (1920). Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*, 140, 227-235.

References

1. Vyigotskiy L.S. Mladencheskiy vozrast. *Sobranie sochineniy: v 6-ti t. T 4*. M.: Pedagogika, 1982. ss. 269-317.
2. Goulman D. Destruktivnyie emotsii // per. s angl. O. G. Belosheev. Moskva: Popurri, 2005. 167 s.
3. Zaporozhets A. V. K voprosu o genezise, funktsii i strukture emotsionalnyih protsessov u rebenka / A. V. Zaporozhets, Ya. Z. Neverovich // *Voprosyi psihologii*. – 1974. – # 6. – S. 59–73.
4. Erikson, E. (1996a) Identichnost: yunost i krizis: per. s angl. / obsch. red. i predisl. A. V. Tolstyih. M.: Progress. - 342 s.
5. Gottfredson, L. S. (1997). Mainstream science on intelligence. *Intelligence*, 24(1),
6. Gottfredson, L. S. (1997). Minstreamscience On Intelligence: An Aditorialwith 52 Signatures, Historyand Bibliography *Intelligence*, 24 (1), 13-23.
7. Mayer J. D., Salovey P., Caruso, D. R., (2004). Emotional intelligence: Theory, Findings, Andimplications. *Psychological Inquiry*, 15 (3), 197-211
8. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). *What is Emotional Intelligence?* In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational Implications* New York: Basic Books. 3–31
9. Mayer, J., Salovey, P., Caruso, D. (2000). *Models Of Emotional Intelligence, Handbook Of Intelligence*, New York: Cambridge University Press.

10. Mohd Faizal Ismail. (2004). *Penghasilan dan Kajian Tentang Modul Pembelajaran Prinsip Kejuruteraan Elektrik (PKEI) Di KUiTTHO*. Ijazah Sarjana Pendidikan Teknik dan Vokasional. Kolej Universiti Teknologi Tun Hussein Onn
11. Piaget, J. (1936). *Origins of intelligence in the child*. London: Routledge & Kegan Paul.
12. Saarmi, C. (1999). Kompetencja emocjonalna i samoregulacja w dzieciństwie. W: P. Salovey, D.J. Sluyter (red.), *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna* (s. 75-125). Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
13. Sternberg, R. J., (2005). The theory of Successful intelligence, *Revisitanteramericana De Psicologia / Interamerican Journal of Psychology*, 39 (2), 189-202.
14. Taracha, M. (2010). *Inteligencja emocjonalna a wykorzystanie potencjału emocjonalnego*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
15. Thorndike, E.L. (1920). Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*, 140, 227-235.

Tkach T.V.

PSYCHOLOGICAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF A CHILD IN PRESCHOOL AGE

The article deals with the problem of emotional intelligence development in preschool age. The author analyzes the results of a diagnostic study to identify the features of emotional intelligence of preschoolers. Emotional intelligence is one of the most popular study topics that have gained importance in recent years. This concept has a special significance especially for children who are in the age of education. In this study, firstly the basic theories of emotional intelligence and this concept are tried to be explained. It is possible to define emotional intelligence in the simplest sense as the ability to carry out ideas about strengths and weaknesses, knowing what a person feels, and the ability to effectively and effectively manage their feelings to make accurate and effective decisions on behalf of their own lives and relationships with other people. It is foreseen that the emotional intelligence skill, which seems to be very effective in increasing the quality of life of the person, will be extremely useful for both the people and the society in the name of the future if it is tried to be developed starting from childhood. In this study, it is aimed to emphasize this point. elements of emotional intelligence should be taught to children as the world now has a complex change in patterns of human social relations that much negative influence that can be seen through the mass media and television. This causes children present irritability and aggressive due to change this phenomenon.

The purpose of the article is to determine the psychological prerequisites for the formation of emotional intelligence in preschool age. The research methods were a

general scientific system approach, a comprehensive analysis of the research problem in its development.

Results. New research methods need to be developed. This requires awareness of the fact that modern methods of measuring emotional intelligence are in fact variations on two instruments - the test and questionnaires, and neither one nor the other will not satisfy the tasks. . Understanding the role of emotional intelligence in human life and the study of its mechanisms must be carried out taking into account the new results of neuropsychology. Since adequate operationalization is a condition for reliable conclusions about any construct, the successful development of the psychology of emotional intelligence is hardly possible without the creation of fundamentally new diagnostic approaches.

Key words: *emotional intelligent, children of preschool, preschoole.*

Ткач Тамара Володимирівна - доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти ДВНЗ «ПереяславХмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

ORCID: 0000-0003-3066-4361

У статті представлено результати емпіричного дослідження мотиваційного компоненту професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України на етапі фахової підготовки. На основі аналізу психологічної літератури визначено, що мотивація військовослужбовців Національної гвардії України – це процес в якому особистість спонукає себе до дії, в результаті якої вона досягне мети та виконає поставлені завдання. Для дослідження професійної мотивації було використано методіку діагностики професійної мотивації В.І. Осьодла. Виявлено, наступні домінуючі мотиви професійної діяльності військовослужбовців на етапі фахової підготовки: мотив «Інтернальність у сфері професійних досягнень», мотив «Оцінки результатів праці», мотив «Життєві цілі». З отриманих результатів визначено, що результати професійної мотивації у групі дівчат децю вищі ніж у хлопців. Для дівчат найбільш притаманними є мотив «Інтернальність у сфері професійних досягнень», мотив «Оцінка результатів праці». Хлопці також орієнтуються на мотив «Інтернальність у сфері професійних досягнень», а на другому місці у них є мотив «Життєві цілі». Мотиваційна готовність до військової діяльності є складною системою мотивів, які скеровують, посилюють та обумовлюють активність індивіда на шляху до поставленої мети, а саме до самопізнання, саморозуміння та самореалізації в професійній діяльності.

Ключові слова: *військовослужбовець, компетентність, мотивація, мотиваційний компонент, професійна діяльність.*

Постановка проблеми. В останні роки проблемою мотивації займаються як вітчизняні так і українські науковці. Особливої уваги заслуговує розгляд мотивації в професійній діяльності. Значну роль вона відіграє у професіях, які відносяться до екстремального профілю та є одним із головних компонентів професійно-психологічної компетентності офіцерів Національної гвардії України. Актуальність дослідження полягає в тому, що мотивація

безпосередньо впливає на: успішність виконання військовослужбовцями службово-бойових завдань; психологічний стан; функціональний стан; на інтереси та цінності у професійній діяльності.

Проблема мотивації є дуже актуальною у психології і розглядається у тріаді «мотивація-діяльність-особистість». Вона відіграє значущу роль у процесі формування особистості військовослужбовця, тому виявлення й аналіз особистісних детермінант поведінки, її мотиваційних ресурсів має суттєве значення для особистісно-професійного розвитку офіцера. Мотивація впливає на формування особистості. З її допомогою нацгвардієць реалізується як професіонал, постійно підвищує свій кваліфікаційний рівень, самоактуалізується і реалізує свої здібності в професійній діяльності. На сьогодні вона виступає головним фактором професійного розвитку військовослужбовців Національної гвардії України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми мотивації у професійній діяльності займалися:

Г. Мюррей, визначав мотивацію досягнення – як вид мотивації, який характеризується прагненням людини до успіхів у різних видах діяльності та уникнення невдачі. Проявляється у здатності до конкуренції, у прагненні до досконалості, у бажанні напруженої роботи. В її основі лежать емоційні переживання, пов'язані із соціальним прийняттям (і схваленням) тих успіхів, що досягаються людиною. Високий рівень мотивації досягнення означає, що людина переважає прагнення успіху, низький рівень мотивації, навпаки, свідчить у тому, що домінує прагнення уникати невдачі (Теорії личности, 2005).

На постійний розвиток та трансформацію мотивації, яка містить у своїй динаміці «підйоми» та «спади» впливу на професійну діяльність, інтенсивність, стійкість і емоційне забарвлення, вказують В. Осьодло, О. Тімченко (Осьодло, 2012; Тімченко, 2007).

О. Цільмак у своїх дослідженнях зазначила, що джерелом розвитку мотивації є процес громадського виробництва матеріальних і духовних цінностей. При цьому мотиви виконують функцію надання поведінки особистісного значення. Задовольняючи свої потреби особа мотивує свої вчинки (Цільмак, 2007).

Н. Мілорадова, вважає, що професійне саморозгортання у професійному середовищі неможливе без усвідомлення вектору розвитку, який визначається та спрямовується мотиваційною складовою діяльності (Мілорадова, 2018).

Мета статті – розкрити особливості мотиваційного компоненту професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України на етапі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Під час фахової підготовки у військовослужбовців Національної гвардії України відбувається поступовий, планомірний розвиток особистості. Саме в цей час формується та розвивається професійно-психологічна компетентність у майбутніх офіцерів.

Професійно-психологічна компетентність військовослужбовців НГУ – це професійно-статутні можливості здійснення військовослужбовцями даних їм повноважень у професійній діяльності, широкий набір знань, умінь і навичок, які можна використовувати в різних професійних ситуаціях (Shevchenko, 2021).

Під час навчання у академії відбувається цілеспрямоване засвоєння професійних знань, умінь і навичок, формується уявлення про професійну діяльність, навички комунікації з підлеглими, штабна культура, професійна етика, самоконтроль, саморегуляція, відповідальність, підвищується мотивація.

Мотивація – це спонукання, що викликають активність організму і визначають її спрямованість, механізми і причини (Ильин, 2002).

С. Занюк визначає мотивацію – як сукупність факторів, що підтримують і направляють, а саме визначають поведінку, сукупність мотивів, спонукання, що викликає активність організму і визначає його спрямованість (Занюк, 2002).

С. Pinder зазначає, що професійна мотивація – це сукупність енергетичної сили, яка виникає всередині і за межами людської істоти, що визначає поведінку, пов'язану з роботою і визначає її форму, інтенсивність та напрямок роботи (Pinder, 2008).

О. Леонтьєв виділяв два види мотивації: перша, яка проявляється у формі потягу, потреби, інстинкту і друга, яка проявляється у формі мотиву. Тобто поруч з мотивацією йде мотив. Мотив може виникати на особистісному рівні і забезпечує обґрунтування та прийняття рішення як діяти для того щоб досягти поставленої мети (Леонтьєв, 2006).

Отже, мотивація військовослужбовців Національної гвардії України – це процес в якому особистість спонукає себе до дії, в результаті якої вона досягне мети та виконає поставлені завдання.

Для дослідження мотивації військовослужбовців НГУ ми використали методика «Діагностика професійної мотивації» В. Осьодло, яка спрямована на визначення інтересів, цінностей та переконань в професійній діяльності (Осьодло, 2007).

У дослідженні прийняли участь 491 курсант віком від 16 до 31 року, з них 79 осіб жіночої статі та 412 осіб чоловічої статі.

Здобувачі вищої освіти Національної академії Національної гвардії України були розподілені на наступні групи дослідження в залежності від курсу навчання:

1 група – 138 здобувачів вищої освіти першого курсу навчання (28,1%), із яких 22 жіночої статі (16%) і 116 чоловічої статі (84%);

2 група – 126 здобувачів вищої освіти другого курсу навчання (25,7%), з яких 18 осіб жіночої статі (14%) і 108 осіб чоловічої статі (86%);

3 група – 115 здобувачів вищої освіти третього курсу навчання (23,4%), з яких 19 осіб жіночої статі (16%) і 96 осіб чоловічої статі (84%);

4 група – 112 здобувачів вищої освіти четвертого курсу навчання (22,8%), з яких 20 осіб жіночої статі (18%) і 92 особи чоловічої статі (82%).

Спочатку ми дослідили професійну мотивацію у дівчат військовослужбовців. Результати дослідження змісту професійної мотивації на етапі фахової підготовки у дівчат військовослужбовців показали наступне (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Особливості професійної мотивації у дівчат військовослужбовців
Національної гвардії України на етапі фахової підготовки, ($x_{cp} \pm \sigma$)**

	Оцінка результатів праці	Професійні домагання	Інтернальність у сфері професійних досягнень	Професійні інтереси та цінності	Життєві цілі	Загальна активність
1 курс	11,40±2,46	11,00±1,63	22,60±31,82	10,00±3,20	9,90±3,32	49,70±15,84
2 курс	11,00±1,94	11,33±2,78	13,44±1,01	13,22±1,20	10,22±1,48	60,33±2,61
3 курс	10,57±3,95	10,57±1,40	13,57±2,30	10,57±3,74	11,86±2,61	57,00±10,34
4 курс	11,29±1,70	24,29±37,83	13,86±1,77	9,57±1,27	11,50±1,23	55,57±3,99
t 1-2	0,70	0,76	0,39	0,01*	0,79	0,07
t 2-3	0,26	0,71	0,14	1,81	1,48	0,8
t 3-4	0,44	0,96	0,26	0,67	0,32	0,34

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

У курсантів-дівчат усіх чотирьох курсів навчання домінуючим виявився мотив «Інтернальність у сфері досягнень»: перший рік навчання (22,60±31,82), другий рік навчання (13,44±1,01), третій (13,57±2,30), четвертий (13,86±1,77). Тобто ми виявили, що головним професійним мотивом серед дівчат є система переконань стосовно того, де знаходяться чи локалізуються сили, які здійснюють контроль за позитивними чи негативними підкріпленнями, як від себе так і ззовні. Найвищий рівень розвитку за цією шкалою виявлено у дівчат першого року навчання, такі результати свідчать про те, що дівчата першого курсу є більш ініціативнішими і вони усвідомлюють, що досягнення у професійній та інших діяльностях залежать перш за все від власних зусиль та здібностей. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

Мотиви «Оцінка результатів праці» найвищий результат у першого року навчання ($11,40 \pm 2,46$), низький результат у третього року навчання ($10,57 \pm 3,95$), результати другого ($11,00 \pm 1,94$) і четвертого ($11,29 \pm 1,70$) років навчання мають середні показники. Тобто у третього року навчання переважає низька активність, щодо виконання професійних обов'язків і домінує зовнішньоорганізована мотивація. Трьохкурсники вважають, що будь-яка виконувана діяльність повинна справедливо винагороджуватися, інакше здобувачі не розуміють наскільки ефективно вони виконують свої професійні обов'язки. Перший і четвертий рік навчання мають переконання, що коли діяльність заохочується, тоді людина прагне до підвищення результатів праці і підвищення власної кваліфікації та особистісного розвитку. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

Мотив «Професійні інтереси та цінності» найвищий рівень має другий рік навчання ($13,22 \pm 1,20$), середній рівень у дівчат першого ($10,00 \pm 3,20$) та третього ($10,57 \pm 3,74$) року навчання. Низький рівень мають дівчата четвертого року навчання. Отримані дані свідчать про те, що у здобувачів першого, другого та третього років навчання є наявний інтерес та зацікавленість до професійної діяльності і має чітке мотиваційно-ціннісне значення. У четвертого року навчання такий інтерес до професійної діяльності відсутній і на ціннісно-смысловому рівні професійна діяльність не виступає як значима сфера самореалізації. Середній показник професійних інтересів та цінностей на другому році навчання є статистично значимо більшим, ніж на першому ($13,22 \pm 1,20 > 10,00 \pm 3,20$; $p \leq 0,01$). З отриманих даних можемо стверджувати, що дівчата другого року навчання більш схильні проявляти ініціативу і брати відповідальність на себе, тоді як у першокурсників переконання стосовно можливості власного контролю і саморегуляції діяльності потребує деякої корекції.

За шкалою мотивації «Професійні домагання» дуже високий рівень отримали дівчата четвертого року навчання ($24,29 \pm 37,83$), а це означає, що вони прагнуть постійно покращувати результати своєї діяльності, проявляють наполегливість та незадоволеність досягнутими результатами. Високі результати говорять про те, що дівчата четвертого року навчання є рішучими, наполегливими в досягненні поставленої мети, впевнені у собі та своїх силах, не зупиняються на досягнутому, отримують задоволення від виконання професійних завдань. Перший ($11,00 \pm 1,63$) та другий ($11,33 \pm 2,78$) рік навчання отримали середній рівень, отримані дані дозволяють стверджувати, що майбутні управлінці прагнуть також постійно вдосконалюватися і підвищувати свій професіоналізм. Дівчата третього року навчання ($10,57 \pm 1,40$) отримали низькі результати, це свідчить про те, що у них прагнення до успіху виражено значно

слабше, вони є більш обережнішими, схильні перебільшувати свою роль і значення у професійних досягненнях, менш наполегливі, не схильні до ризику. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

За шкалою «Життєві цілі» найвищий результат ми отримали у третього курсу ($11,86 \pm 2,61$), це означає, що дівчата цієї групи досліджуваних мають перспективи в майбутньому, чіткі життєві плани, способи їх реалізації, а також ресурси за допомогою яких вони будуть реалізовувати свої плани. Низькі показники за цією шкалою отримали дівчата першого року навчання ($9,90 \pm 3,32$) це характеризує те, що у дівчат відсутнє внутрішнє цілепокладання і перспективи життєвого шляху. Тобто під час професійної самореалізації можуть виникати труднощі, тому що коли відсутня перспектива життєвого шляху, то як правило людина не може організувати власне життя, планувати його та реалізовувати. Результати дівчат другого ($10,22 \pm 1,48$) та четвертого ($11,50 \pm 1,23$) років навчання знаходяться на середньому рівні. Ці дані свідчать, що досліджувані виконують функції суб'єктивної саморегуляції, що впливає на життєві вибори, вчинки та діяльність, на професійний розвиток та реалізацію професійного потенціалу. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

За шкалою мотивації «Загальна активність» найвищий рівень отримали дівчата другого року навчання ($60,33 \pm 2,61$), середній рівень у дівчат третього ($57,00 \pm 10,34$) та четвертого ($55,57 \pm 3,99$) років навчання, низький рівень у дівчат першого року навчання ($49,70 \pm 15,84$). Тобто ми можемо зробити висновок, що найкраще професійна мотивація розвинена у дівчат другого року навчання. Найнижчий рівень мотивації на першому році навчання, тобто розвиток професійної мотивації у військовослужбовців на стадії навчання не активізує їх діяльність і не стимулює формування у них професійних цілей, унеможливує складання завдань для досягнення цих цілей. Тому вважаємо за необхідне на першому році навчання спрямовувати зусилля на формування самосвідомості і мотиваційної спрямованості майбутнього офіцера з військового управління на професійну діяльність.

Наступним етапом стало дослідження професійної мотивації у хлопців військовослужбовців. Результати дослідження змісту професійної мотивації на етапі фахової підготовки у хлопців військовослужбовців відображено у табл. 2.

У курсантів-хлопців усіх чотирьох курсів навчання домінуючими виявилися наступні типи мотивів: «Інтернальність у сфері досягнень» та «Життєві цілі».

За шкалою «Інтернальність у сфері досягнень» виявлено наступні показники: перший рік навчання ($12 \pm 2,10$), другий рік навчання ($10,5 \pm 3,68$), третій ($8,38 \pm 4,07$), четвертий ($9 \pm 4,76$). Найвищий рівень отримано у першого

року навчання (12±2,10), це означає, що вони є більш ініціативнішими і вони усвідомлюють, що досягнення у професійній та інших діяльностях залежать перш за все від власних зусиль та здібностей. Найнижчий рівень виявлено у хлопців третього року навчання (8,38±4,07).

Таблиця 2

**Особливості професійної мотивації у хлопців військовослужбовців
Національної гвардії України на етапі фахової підготовки, ($\bar{x}_{cp} \pm \sigma$)**

	Оцінка результатів праці	Професійні домагання	Інтернальність у сфері професійних досягнень	Професійні інтереси та цінності	Життєві цілі	Загальна активність
1 курс	12±2,10	11,2±1,94	13,05±1,91	11,65±2,32	11,05±2,50	59,75±7,78
2 курс	10,5±3,68	10,33±3,25	13,06±2,73	10,11±3,45	10,56±2,77	54,22±13,34
3 курс	8,38±4,07	16,85±28,35	13,69±2,21	8,23±3,61	10±2,58	47,85±11,49
4 курс	9±4,76	9,57±1,39	12,14±2,97	7,43±2,22	10±1,83	48,71±9,46
t 1-2	0,14	0,33	0,99	0,12	0,57	0,14
t 2-3	0,15	0,42	0,48	0,15	0,57	0,16
t 3-4	0,77	0,37	0,25	0,54	1	0,86

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

Зазвичай вони переживають труднощі у поясненні причин і способів досягнення того чи іншого результату. Рідко беруть на себе відповідальність за ті події, які з ними відбуваються. Такі здобувачі не здатні самостійно виконувати професійну діяльність. Четвертий і другий рік навчання мають середній рівень розвитку інтернальності їм характерно, бути достатньо компетентними, цілеспрямованими, мати добре розвинений рівень здібностей. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

Мотивація за шкалою «Життєві цілі» у хлопців на високому рівні розвинена у першого року навчання (11,05±2,50), це означає, що хлопці в цій групі досліджуваних мають перспективи в майбутньому, вибудували чіткі життєві плани, способи їх реалізації, а також ресурси за допомогою яких вони будуть реалізовувати свої плани. Середні показники за цією шкалою отримали хлопці другого (10,56±2,77), третього (10±2,58) та четвертого (10±1,83) років навчання. Ці дані свідчать, що досліджувані виконують функції суб'єктивної саморегуляції, саме це здійснює вплив на життєві вибори, вчинки та діяльність,

на професійний розвиток та реалізацію професійного потенціалу. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

Мотиви «Оцінка результатів праці» найвищий результат у хлопців першого року навчання ($12 \pm 2,10$), низькі результати у третього ($8,38 \pm 4,07$) та четвертого ($9 \pm 4,76$) років навчання. Ці дані свідчать про домінування у них зовнішньоорганізованої мотивації, низьку активність, щодо виконання професійних обов'язків. Результати другого курсу ($10,5 \pm 3,68$) мають середні показники. Ці здобувачі вважають, що будь-яка виконувана діяльність повинна справедливо винагороджуватися, бо тоді їм не розуміють наскільки ефективно вони виконують свої професійні обов'язки. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

Мотив «Професійні інтереси та цінності» найвищий рівень має перший рік навчання ($11,65 \pm 2,32$), середній рівень у хлопців другого ($10,11 \pm 3,45$) року навчання. Низький рівень мають здобувачі третього ($8,23 \pm 3,61$) та четвертого ($7,43 \pm 2,22$) року навчання. Отримані дані свідчать про те, що у здобувачів першого року навчання є наявний інтерес та зацікавленість до професійної діяльності і вони мають чітке мотиваційно-ціннісне значення. У третього та четвертого років. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

За шкалою мотивації «Професійні домагання» дуже високий рівень отримали хлопці третього року навчання ($16,85 \pm 28,35$), це значить, що вони замотивовані постійно покращувати результати своєї діяльності, проявляють наполегливість та незадоволеність досягнутими результатами, вони є рішучими, наполегливими в досягненні поставленої мети, впевнені у собі та своїх силах, не зупиняються на досягнутому, отримують задоволення від виконання професійних завдань. Перший ($11,2 \pm 1,94$) та другий ($10,33 \pm 3,25$) рік навчання мають середній рівень, отримані дані дозволяють стверджувати, що майбутні офіцери з військового управління прагнуть також постійно вдосконалюватися і підвищувати свій професіоналізм. Здобувачі третього року навчання ($9,57 \pm 1,39$) отримали низькі результати, це свідчить про те, що у них прагнення до успіху виражено значно слабше, вони є більш обережнішими, схильні перебільшувати свою роль і значення у професійних досягненнях, менш наполегливі, не схильні до ризику. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

За шкалою мотивації «Загальна активність» найвищий рівень отримали хлопці першого року навчання ($59,75 \pm 7,78$), середній рівень у досліджуваних другого року навчання ($54,22 \pm 13,34$), низький рівень мають курсанти третього ($47,85 \pm 11,49$) та четвертого ($48,71 \pm 9,46$) років навчання. Тобто ми можемо зробити висновок, що найкраще професійна мотивація розвинена у хлопців-курсантів першого року навчання. Найнижчий рівень мотивації на третьому та

четвертому роках навчання, тобто розвиток професійної мотивації у військовослужбовців на стадії навчання не активізує їх діяльність і не стимулює формування у них професійних цілей, унеможливорює складання завдань для досягнення цих цілей. Тому вважаємо за необхідне на першому році навчання спрямовувати зусилля на формування самосвідомості і мотиваційної спрямованості майбутнього офіцера з військового управління на професійну діяльність. Статистично значимих розбіжностей за цією шкалою не виявлено.

Отже, при порівнянні отриманих даних з дослідження особливостей професійної мотивації у дівчат та хлопців курсантів Національної академії Національної гвардії України, ми виявили, що у групі дівчат та у групі хлопців домінуючим є мотив «Інтернальності у сфері професійних досягнень». Це означає, що і дівчата і хлопці мають високий рівень суб'єктивного контролю, тобто вони вважають, що мають можливість впливати на події свого життя, керувати ними і несуть відповідальність за свою діяльність і за своє життя в цілому.

У групі дівчат другим головним мотивом виступає мотив «Оцінки результатів праці». Це означає, що дівчата переконані в тому, що професійна діяльність повинна заохочуватися за певні досягнення, тоді людина буде відчувати значимість своєї праці, буде відповідальніше до неї ставитися, прагнутиме ще краще її виконувати, постійно підвищуватиме рівень своєї кваліфікації і буде розвиватися як особистість.

У групі хлопців на другому місці знаходиться мотив «Життєві цілі». Курсанти переконані в тому, що правильна постановка життєвих цілей є найважливішим кроком на шляху до успіху. Необов'язково зупинятися на якійсь одній меті і намагатися її реалізувати. Коли людина ставить перед собою цілі і починає їх досягати вона самореалізується як особистість.

Мотив «Професійні домагання» у хлопців дещо нижчий ніж у дівчат. Ми вважаємо, що це пов'язано з такою особливою характеристикою як спрямованість особистості на подолання труднощів щодо рівня власної професійної компетентності – дівчата частіше намагаються довести свою власну професійну цінність, беручись за складні завдання.

Мотив «Професійні інтереси та цінності» у дівчат також дещо вищий ніж у хлопців. Інтереси та цінності у професійній діяльності є важливим показником, саме вони спрямовують діяльність фахівця, впливають на його рішення та спонукають до певних дій. Це відносно стабільні цілі, яких людина хоче досягти у своїй роботі. Професійні інтереси, потреби та цінності на сьогодні є ключовими елементами, які створюють мотивацію і запускають механізм людської діяльності, що безпосередньо впливають на добробут людини. Дівчата до професійних цінностей відносять: допомогу іншим,

творчість, креативність, престиж, матеріальні блага. Цінності хлопців є дещо іншими, а саме: безпека, співпраця, незалежність, ризик, різноманітність виконуваних завдань, можливості для професійного розвитку та гідні умови праці.

Мотив за шкалою «Загальна активність», у дівчат також дещо вищий ніж у хлопців. Тому ми можемо вважати, що мотивація у дівчат розвиненіша краще ніж у хлопців. На нашу думку це пов'язане з тим, що жінок військовослужбовців зовсім не давно почали приймати до лав Національної гвардії України, і саме тому вони є більш замотивовані, щоб показати себе у професійній діяльності.

Висновки. Отримані дані свідчать, що у курсантів всіх курсів навчання основними мотивами в професійній діяльності є: інтернальність у сфері професійних досягнень, тобто курсанти добре усвідомлюють, що їхні досягнення у професійній діяльності залежать від власних здібностей та зусиль, які вони докладають здобуваючи освіту; життєві цілі – здобувачі визначають для себе ті завдання, які допоможуть їм реалізуватися у професійній діяльності; оцінка результатів праці – курсанти вважають, що чим більше їхні досягнення оцінюють керівники, тим краще вони виконують поставлені перед ними завдання.

Зробивши аналіз та порівнявши дані отримані дослідження особливостей професійної мотивації у дівчат та хлопців курсантів Національної академії Національної гвардії України, ми виявили, що у групі дівчат та у групі хлопців домінуючим є мотив «Інтернальності у сфері професійних досягнень». Це означає, що і дівчата і хлопці мають високий рівень суб'єктивного контролю, тобто вони вважають, що мають можливість впливати на події свого життя, керувати ними і несуть відповідальність за свою діяльність і за своє життя в цілому.

У групі дівчат другим головним мотивом виступає мотив «Оцінки результатів праці». Це означає, що дівчата переконані в тому, що професійна діяльність повинна заохочуватися за певні досягнення, тоді людина буде відчувати значимість своєї праці, буде відповідальніше до неї ставитися, прагнутиме ще краще її виконувати, постійно підвищуватиме рівень своєї кваліфікації і буде розвиватися як особистість.

У групі хлопців на другому місці знаходиться мотив «Життєві цілі». Курсанти переконані в тому, що правильна постановка життєвих цілей є найважливішим кроком на шляху до успіху. Необов'язково зупинятися на якійсь одній меті і намагатися її реалізувати. Коли людина ставить перед собою цілі і починає їх досягати вона самореалізується як особистість.

Взагалі на сьогоднішній день мотиви професійної діяльності майбутніх офіцерів Національної гвардії України з військового управління є актуальними вимогами професії, саме тому перспективою подальших досліджень є розробка програми, щодо розвитку професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України на етапі фахової підготовки, особливу увагу в якій буде приділено розвитку мотиваційного компоненту.

Література

1. Г. Мюррей. Теории личности. Режим доступу: [<http://psylib.org.ua/books/holli01/index.htm>].
2. Осодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія. Київ: Золоті ворота, 2012. 463 с.
3. Тимченко О. В. Екстремальна психологія: підручник. Київ: Август Трейд, 2007. 502 с.
4. Цільмак О. М. Мотив та мотивація кандидатів на службу ОВС. *Наука і освіта*, 2007. №3. С.58-60.
5. Мілорадова Н. Е. Особливості професійної мотивації слідчих органів досудового розслідування на вузівській стадії професіогенезу. *Вісник Національного університету оборони України*, 2018. №2 (50). С. 87-93.
6. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «*KELM*» (*Knowledge, Education, Law, Management*), 2021. №3 (39) vol. 2/2021. P. 138-142.
7. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2002. 544с.
8. Занюк С. С. Психологія мотивації навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. 304 с.
9. Pinder C. C. *Work Motivation in Organizational Behavior*. 2nd ed. New York: Psychology Press, 2008. 586 p.
10. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции. Психология мотиваций и эмоций / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман. Москва: ЧеРо, 2006. С.57-65.
11. Осодло В. І. Методика діагностики професійної мотивації. *Вісник Національної академії оборони України: зб. наук. праць*. 2007. № 2 (4). – С.142–151.

References

1. G. Murrey. *Teorii lichnosti*. [Personality theories]. Rezhim dostupu: [<http://psylib.org.ua/books/holli01/index.htm>]. [in Russian].
2. Osodlo V. I. *Psykholohiia profesiinoho stanovleniiaia ofitsera*. [Psychology of a professional officer]: monohrafiia. Kyiv: Zoloti vorota, 2012. 463 s.

3. Tymchenko O. V. Ekstremalna psykholohiia: pidruchnyk [Extreme psychology]. Kyiv: Avhust Treid, 2007. 502 s. [in Ukrainian].
4. Tsilmak O. M. Motyv ta motyvatsiia kandydativ na sluzhbu OVS. [Motive and motivation of candidates for the police service]. Nauka i osvita, 2007. №3. S.58-60. [in Ukrainian].
5. Miloradova N. E. Osoblyvosti profesiinoi motyvatsii slidchykh orhaniv dosudovoho rozsliduvannia na vuzivskii stadii profesiohenezu. [Features of professional motivation of investigative bodies of pre-trial investigation at the university stage of professional genesis]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 2018. №2 (50). S. 87-93. [in Ukrainian].
6. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «KELM» (Knowledge, Education, Law, Management), 2021. №3 (39) vol. 2/2021. P. 138-142. [in Poland].
7. Il'in E. P. Motivacija i motivy. [Motivation and motives]. SPb.: Piter, 2002. 544s. [in Russian].
8. Zaniuk S. S. Psykholohiia motyvatsii. [Psychology of motivation]. Navch. posib. Kyiv: Lybid, 2002. 304 s. [in Ukrainian].
9. Pinder C. C. Work Motivation in Organizational Behavior. 2nd ed. New York: Psychology Press, 2008. 586 p. [in USA].
10. Leont'ev A. N. Potrebnosti, motyv, jemocii. Psihologija motivacij i jemocij. [Needs, motives, emotions. Psychology of motivations and emotions] / pod red. Ju. B. Gippenrejter, M. V. Falikman. Moskva: CheRo, 2006. S.57-65. [in Russian].
11. Osodlo V. I. Metodyka diahnozyky profesiinoi motyvatsii. [Methods of diagnosis of professional motivation]. Visnyk Natsionalnoi akademii oborony Ukrainy: zb. nauk. prats. 2007. № 2 (4). – S.142–151. [in Ukrainian].

Shevchenko V.

EMPIRICAL STUDY OF THE MOTIVATIONAL COMPONENT OF THE PROFESSIONAL-PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF NATIONAL MILITARY GUARDIANS OF THE NATIONAL GUARD

The article presents the results of an empirical study of the motivational component of professional and psychological competence of servicemen of the National Guard of Ukraine at the stage of professional training. Based on the analysis of psychological literature, it is determined that the motivation of servicemen of the National Guard of Ukraine is a process in which a person motivates himself to action, as a result of which he will achieve the goal and perform the tasks. The most dominant motives of professional activity were revealed for the professional development of a

serviceman: the motive "Internality in the sphere of professional achievements", the motive "Evaluation of work results", the motive "Life goals". From the obtained results it was determined that the results of professional motivation in the group of girls are slightly higher than in boys. The most typical for girls is the motive "Internality in the field of professional achievements", the motive "Evaluation of work results". The boys also focus on the motive "Internality in the field of professional achievement", and in second place they have the motive "Life goals". Motivational readiness for military activity is a complex system of motives that guide, enhance and determine the activity of the individual on the way to the goal, namely to self-knowledge, self-understanding and self-realization in professional activities.

Key words: *serviceman, competence, motivation, motivational component, professional activity.*

Шевченко Вікторія Василівна – аспірантка кафедри соціології та психології Харківського університету внутрішніх справ, м. Харків.

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

Збірник наукових праць

**№ 3(56) 2021
Том 3**

Відповідальний секретар випуску

Ю.А. Завацький

Підписано до друку 25.06.2021 р.
Видавництво Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля
Формат 70x108¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк. 21,5. Обл. вид. арк. 22,7.
Наклад 300 прим. Вид. №. Замов. №. Ціна вільна.